

Ψ

**МІЖНАРОДНА НАУКОВО-ПРАКТИЧНА
КОНФЕРЕНЦІЯ**

**РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ
СВІДОМОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ
ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У
ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ**

**DEVELOPMENT OF NATIONAL AWARENESS
AND NATIONAL IDENTITY IN TIME OF WAR
AND POST-WAR PERIOD**

Рівне

29-30 листопада 2023 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет

**РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У
ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ:**

збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції

**DEVELOPMENT OF NATIONAL AWARENESS AND NATIONAL
IDENTITY IN TIME OF WAR AND POST-WAR PERIOD:**

collection of papers presented
at the International Scientific and Practical Conference

(29-30 листопада 2023 р, м. Рівне)

УДК 159.9+ 316.6

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у воєнний та повоєнний періоди : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (29-30 листопада 2023 р м. Рівне). Упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. Рівне , 2023. 176 с .

Рекомендовано до друку Вченою радою Рівненського державного
гуманітарного університету

(протокол № 12 від 5.12.2023 р.)

Матеріали надруковані в авторській редакції. Редакційна колегія може не поділяти поглядів авторів. Відповідальність за зміст матеріалів, точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела, достовірність іншої інформації та за додержання норм авторського права несуть автори.

Токарева Наталія Миколаївна
доктор психологічних наук, професор
завідувач кафедри загальної та вікової психології
Криворізького державного педагогічного університету
м. Кривий Ріг, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1428-3729>

ПРЕДИКТОРИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЮНАЦТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Жорсткі трансформаційні процеси в сучасному соціокультурному просторі, спотвореному війною і перенасиченому травмивними подіями, руйнують усталені мисленнєво-вчинкові стратегії людини, трагічно змінюючи прийнятні моделі життєтворення. Соціальні катаклізми обумовлюють глобальний «збій соціальної матриці» [4] людства; цивілізація постає перед викликами нової нормативності колективної та особистісної національної ідентичності, спричиненої обмеженою мобільністю, таргетованістю особистісних та соціально-політичних домагань, безперервними потоками внутрішньої та зовнішньої міграції.

Національна ідентичність є соціокультурною характеристикою нації, цивілізаційним брендом країни, її соціокультурною нішею, визначальною засадою зовнішньої та внутрішньої політики держави. Саме тому, як зазначав З. Бауман, «...підвищення інтересу до обговорення ідентичності можуть сказати значно більше про нинішній стан людського суспільства, ніж відомі концептуальні та аналітичні результати його осмислення» [цит. за: 2, с. 254].

Сучасний дискурс вивчення проблемного поля національної ідентичності українців відрізняється полімодальністю: в ньому логічно поєднуються філософські, історичні, українознавчі, соціологічні та психологічні аспекти наукових розвідок, що дозволяє осмислити нелінійний контент даної категорії у повноті її представлення у площині наукових досліджень. Крім того варто зважати на суперечливі тенденції розвитку національної ідентичності українців в умовах війни. Широкомасштабні глобалізаційні процеси в Україні уніфікують та інтернаціоналізують усі сторони життєдіяльності суспільства; під впливом глобалізації постає ризик руйнації традиційних форм ідентичності та механізмів наступності [1; 2]. Водночас, єднання нації у протистоянні загарбницькій політиці ворога, захисту суверенітету держави в умовах війни стимулює процеси культурного й духовного відродження, прагнення до формування колективного «Ми», утвердження його самості та автентичності шляхом консолідації навколо спільної історії, мови, культури, цінностей українського народу.

Серед маркерів національної ідентичності українців, згідно із умовиводами професора М. Степико [2], вартує уваги передусім амбівалентність і плинність колективних цінностей та орієнтацій громадян України, які визначаються інтерсуб'єктивним характером. Водночас інтегративна сутність категорії «ідентичність» фіксує притаманну людині потребу відчувати себе частиною більш широкої спільноти та сприймати таку приналежність як цінність. З огляду означеного особливої актуальності проблема розвитку національної ідентичності набуває у континуумі інтенсивного дорослішання осіб юнацького віку, сенситивного до формування та розвитку ідентичності [3], і зокрема – під впливом патернів нової соціальної реальності, сповненої парадоксальними тригерами та невизначеністю «ненормативної буденності» війни в Україні.

Мета даного повідомлення – осмислення особистісних (інтерсуб'єктивних) факторів, що позначаються на розвитку національної ідентичності юнацтва в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логічна схема емпіричного дослідження особистісних предикторів розвитку національної ідентичності юнацтва потребувала реалізації комплексного сценарію психодіагностичного вимірювання. В якості психодіагностичного інструментарію були використані методики, що відрізняються високим ресурсним потенціалом:

- тест двадцяти тверджень «Хто Я?» М. Куна та Т. Мак-Партланда (у модифікації Т. Румянцевої), зорієнтований на означення змістових характеристик самоідентичності суб'єктів дослідження;

- тест-опитувальник життестійкості «*Hardiness Survey*» С. Мадді (адаптація і модифікація Д. Леонтьєва, Є. Расказової), діагностичне призначення якого полягає у вимірюванні здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігаючи внутрішню збалансованість і не знижуючи успішність діяльності.

Вибіркова сукупність була представлена 183 респондентами юнацького віку (від 16 до 22 років), які проживають на території України. Вибіркова сукупність була сформована рандомно. Емпіричні дані були отримані шляхом індивідуального опитування респондентів (73 особи) та за допомогою Google-форми (110 осіб).

Дослідження маркерів самоідентичності респондентів (за даними методики «Хто Я?» М. Куна та Т. Мак-Партланда) було здійснене за допомогою контент-аналізу та обчислення частотності вживання означень семантичних елементів у самопрезентації респондентів із подальшим ранжируванням семем. Було виявлено, що валентність ідентичності юнацтва (емоційно-оціночний фон ідентифікаційних характеристик респондентів) переважно нейтральна: спостерігається рівновага між позитивними і негативними самоідентифікаціями. Аналіз та узагальнення ієрархічних рангів виокремлених контент-блоків самоідентифікації юнаків засвідчив, що найбільш значущими елементами осмислення власного Я для респондентів є категорії «Соціальний статус особистості» (референтна частотність (*absolute frequency*) використання асоціатів 0,97; I рангова позиція), «Інтереси, захоплення» (референтна частотність використання асоціатів 0,67; II рангова позиція) та «Фізичні ознаки» (референтна частотність використання асоціатів 0,29; III рангова позиція), котрі означають тенденції розвитку соціальної компетентності юнаків на основі соціального порівняння, переструктурування сфери інтересів (диференціація, визначення і укріплення основного ядра інтересів на підставі реалістичного і прагматичного вибору), що спонукає юнацтво до пошуку резервів своїх можливостей, зокрема й фізичних.

У семантичній категорії «Соціальний статус особистості» простежуються зокрема й вектори національної ідентичності юнацтва («українець», «люблю та/або ціную/ поважаю Україну/Батьківщину/рідну країну» тощо) – референтна частотність використання асоціатів даної семантичної контент-групи 0,44; це свідчить про високий рівень суб'єктивної цінності даного маркера самоідентифікації для системного самоставлення юнацтва. Найменш представленим у структурі профілю самоідентичності юнацтва є контент-блок «Ціннісні орієнтації» (референтна частотність використання асоціатів 0,065), що свідчить про недостатність розвитку етичного світогляду (здатності усвідомлювати сутнісні виміри моральних цінностей, орієнтуватися на інтерналізовані цінності, здатності свідомо формулювати власні ціннісні орієнтири); означене можна розглядати як ресурс подальшого розвитку юнацтва у координатах провідних когнітивних схем самоідентичності.

Дослідження особистісного конструкту життестійкості із використанням діагностичного ресурсу тест-опитувальника «*Hardiness Survey*» С. Мадді (адаптація і модифікація Д. Леонтьєва, Є. Расказової) засвідчило домінування помірного рівня маркерів життестійкості респондентів, що означає відносну інертність життєвої позиції юнацтва. У ситуації суб'єктивного вибору ідентифікаційних сценаріїв життестійкість постає предиктором, що зумовлює готовність особистості обирати адекватну щодо ситуації

невизначеності модель поведінки, послуговуючись передусім інтеріоризованими патернами оптимальної національної ідентичності: оптимізму, самоефективності та резильєнтності суб'єктів національної культури у просторі життєтворення. Юнацтво вибіркової сукупності демонструє достатній рівень здатності витримувати стресову ситуацію: середні показники (Mx) долученості (Mx = 32,85), контролю (Mx = 31,40) та загальної життєстійкості (Mx = 82,28) респондентів наближені до середніх нормотипових показників тесту; це засвідчує стійке переживання молодими людьми юнацького віку власних дій і подій, що з ними відбуваються, як результату особистісного вибору і важливого стимулу до засвоєння нового досвіду.

Кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнта рангової кореляції rs Спірмена виявив наявність помірних позитивних взаємозв'язків між валідними контент-блоками самоідентифікації юнаків та маркерами життєстійкості на середньому рівні статистичної значущості ($p \leq 0,01$).

Висновки. Розвиток національної ідентичності юнацтва в Україні в сучасних умовах кризового суспільства залишається «незавершеним проектом». Війна створила нову реальність, зміцнивши почуття єдності та ідентичності українців, проте обмежила ресурси розвитку особистості нав'язаним контентом апробації нових моделей ідентифікаційної поведінки, що спричиняє загострення внутрішньої конфліктності юнацької субкультури. В умовах війни розвиток національної ідентичності юнацтва суттєво ускладнюється, тож необхідними предикторами моделювання перспективної стратегії буття юного покоління слід вважати особистісні (інтерсуб'єктивні) фактори – гнучкий та динамічний образ-Я юнацтва, автентичність і цілісність самоставлення, усвідомлення маркерів власної реальності, життєстійкість та резильєнтність.

Представлені результати доповнюють матеріали щодо варіативних сценаріїв розвитку національної ідентичності юнацтва.

Список використаних джерел

1. Бевз Т. Вплив глобалізації на утвердження національної ідентичності в умовах війни: виклики і загрози. *Українознавство*, 2022. № 3 (84). С. 8 – 26. [https://doi.org/10.30840/2413-7065.3\(84\).2022.263588](https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(84).2022.263588)
2. Степико М. Т. Сучасні виклики українській національній ідентичності. *Scientific Journal Virtus: наукові записки ІППЕНД ім. І. Кураса НАН України*, 2020. Вип. 3–4. С. 253–265.
3. Токарева Н. М. Лабіринти дорослішання: психічний розвиток особистості підлітково-юнацького віку: монографія. Кривий Ріг : НВП «Інтерсервіс», 2021. 215 с. <https://doi.org/10.31812/123456789/6084>
4. Шульга М. О. Збій соціальної матриці: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с.

*Karstoft Karen-Inge,
PhD, associate professor,
Department of Psychology,
University of Copenhagen,
Denmark*

<https://orcid.org/0000-0001-9234-9784>

*Корчакова Наталія Вікторівна
доктор психологічних наук,
професор кафедри вікової та
педагогічної психології
Рівненського державного
гуманітарного університету,
Україна*

<https://orcid.org/0000-0003-1164-3370>

ОЗНАКИ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ СЕРЕД УКРАЇНСЬКИХ БІЖЕНЦІВ В ДАНІЇ

Актуальність теми. Повномасштабна війна, розв'язана Російською Федерацією проти України, зумовила появу значної кількості українських біженців у всіх країнах Європи. Зокрема, у Данії станом на 20 серпня 2023 року було зареєстровано 38 638 українців, які отримали дозвіл на проживання.

Ця категорія населення є психологічно вразливою, оскільки з початком війни люди ставали свідками надзвичайно жорстоких та потенційно травмувальних подій: перебування під обстрілами, в окупації, в зонах активних бойових дій. Результати останніх досліджень у Великобританії вказують на те, що українські біженці зазнавали впливу в середньому 9 стресорів, пов'язаних з війною [4]. Крім того, рятуючись від війни, люди були змушені залишити рідну країну та почати налагоджувати своє життя у абсолютно нових умовах, до яких не завжди були готові. Як показують попередні дослідження, поєднання цих факторів збільшує ризик виникнення значних психологічних проблем [1, 6, 7]. Тому, одне з перших питань, яке виникає при спробі організації якісного психологічного супроводу цієї категорії населення, є оцінювання кількості осіб, у яких можна очікувати виникнення симптомів посттравматичного розладу, а також вивчення факторів, що сприяють виникненню проявів ПТСР високої інтенсивності. Саме тому, Інститут психології Університету Копенгагена та Данський інститут протидії катуванням (DIGNITY) започаткували довгостроковий проект, метою якого є вивчення психологічного благополуччя українських біженців та тих психологічних труднощів, з якими вони зустрічаються в повсякденному житті¹.

Мета нашого повідомлення полягає в оприлюдненні результатів дослідження, зокрема, щодо наявності попереднього травмувального досвіду та симптомів потенційної посттравматичної стресової реакції у групі українських біженців в Данії.

Виклад основного матеріалу. Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) — це потенційно інвалідизуюча реакція психіки на одну або кілька серйозних травматичних подій, яка може характеризуватись тривалістю свого прояву. Згідно МКХ-11, ПТСР складається з трьох основних симптомів: повторне переживання тавмівної події, уникання та гіперзбудження. В свою чергу, комплексний посттравматичний стресовий розлад містить основні компоненти ПТСР та додатковий компонент, що відображає «порушення

¹ <https://socialsciences.ku.dk/news/2023/ukrainian-refugees-in-denmark-struggle-with-symptoms-of-post-traumatic-stress/>

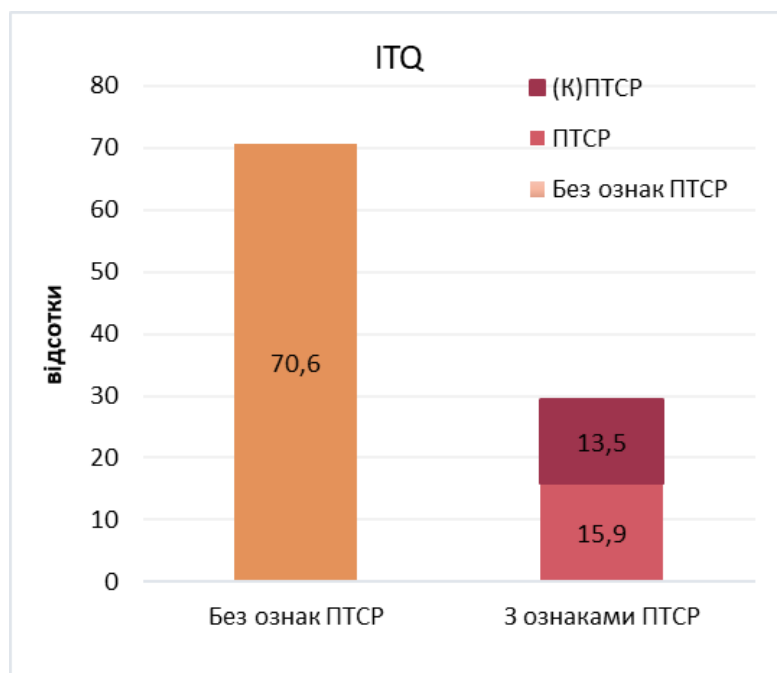
Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

самоорганізації», яке може виявлятися у порушенні афективної регуляції, негативному ставленні до себе та порушенні міжособистісних стосунків. Вищевказані симптоми можуть значною мірою погіршувати функціонування людини в соціумі та погіршувати якість життя людини [3].

Для вивчення рівня прояву зазначеної проблеми серед українців, що перебувають в Данії, нами була сформована вибірка, яка склала 6993 особи, що становить 38,0% від загального числа респондентів, яким було надіслано анкети. Серед тих, хто відповів на питання анкети 77,2% становлять жінки, більшість з яких належать до вікової групи 35-39 років. Серед низки методик нами були використані: Міжнародний опитувальник травм (ITQ) для оцінювання наявності симптомів потенційного ПТСР та комплексного ПТСР та опитувальник функціональних порушень WHODAS [2,8]. Потрібно також зазначити, що ми застосовуємо поняття «потенційний посттравматичний стресовий розлад», оскільки наші дані базуються на самозвітах респондентів і не можуть бути використані для постановки діагнозу. Клінічні інтерв'ю з метою підтвердження діагнозу не проводились.

Отримані результати вказують, що більше половини наших респондентів мали попередній травматичний досвід, пов'язаний з війною: 42,1% учасників стверджують, що вони самі пережили воєнні дії, а 20,2% були свідками того, як це пережили інші люди. Крім того, більше третини респондентів (38,9%) ствердно відповіли на питання про втрату членів сім'ї чи близьких друзів унаслідок війни. 75,3% респондентів зазначали, що їхнє рідне місто постраждало від воєнних дій, а у третини з них (23,7%) внаслідок цього було пошкоджено житло.

Звертаючись до безпосередньої теми нашого повідомлення, а саме дослідження проявів симптомів посттравматичного стресового розладу, потрібно зазначити, що використаний нами опитувальник (ITQ), дозволяє оцінювати симптоми посттравматичного стресового розладу та комплексного посттравматичного стресового розладу (К)ПТСР на основі діагностичних критеріїв МКХ-11 [2]. Отримані дані щодо симптомів, наявності яких декларували учасники опитування, дозволили нам розділити їх на три групи: «без симптомів ПТСР»; «з ознаками потенційного ПТСР» та «з ознаками потенційного (К)ПТСР». Рисунок 1 демонструє відсоткове співвідношення зазначених груп

Рис. 1. Розподіл респондентів за наявністю чи відсутністю ознак ПТСР за результатами ITQ

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

Отримані результати вказують, що 70,6% учасників не зазначили у своїх анкетах суттєвих розладів, пов'язаних з гострою посттравматичною реакцією, тоді як 15,9% респондентів відповідають критеріям ПТСР та 13,5% відповідають критеріям (К)ПТСР. Загалом, третина учасників дослідження (29,4%) мають симптоми, що відповідають можливому ПТСР або (К)ПТСР.

Варто наголосити, що отримані нами результати узгоджуються з результатами інших дослідників [3]. Автори зазначають, що близько 25,9% респондентів повідомили про наявність психологічних проблем, які можуть асоціюватися з потенційним посттравматичним стресовим розладом. Важливо відмітити, що в середньому для населення країн Європи цей показник складає від 1 до 3% [4]. Отримані результати співпадають також у частині наявності певних гендерних відмінностей. Симптоми потенційного ПТСР більш виражені серед жінок, ніж серед чоловіків (див.табл. 1).

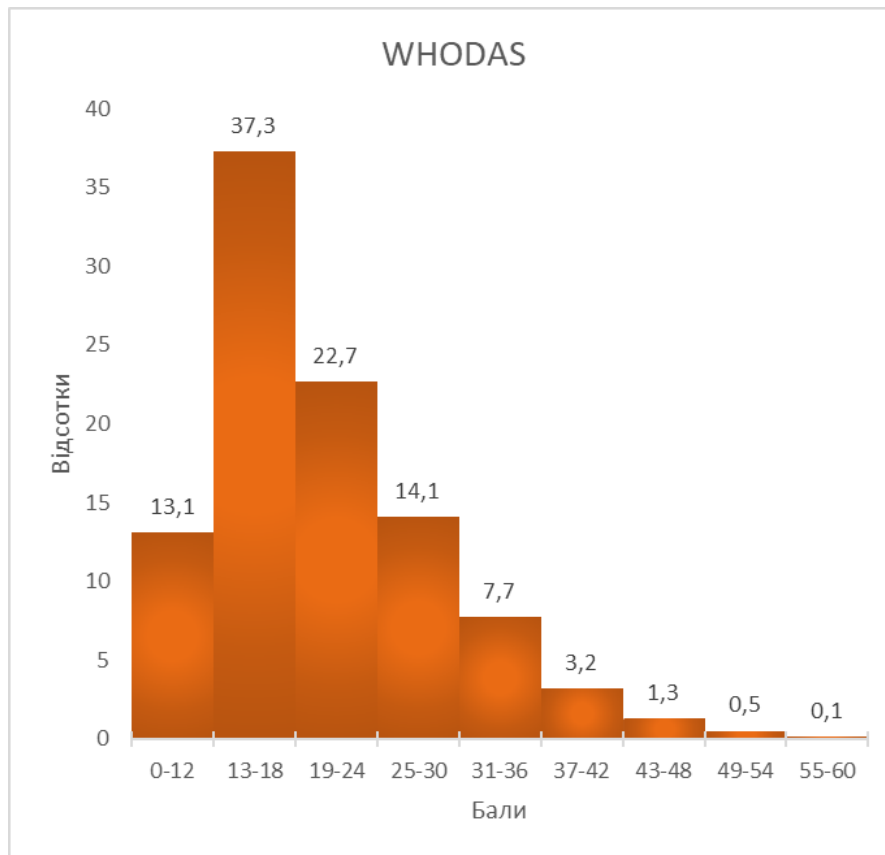
Таблиця 1

**Гендерні відмінності у вияві ознак ПТСР
(у %)**

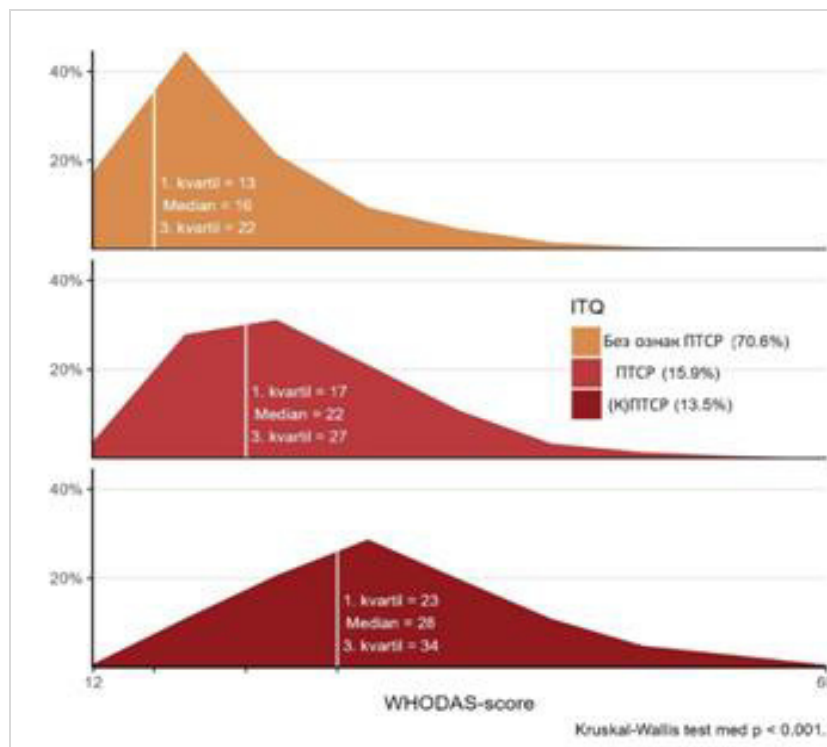
Група	Чоловіки	Жінки
Без ознак	82	67,3
ПТСР	11,9	17,1
(К)ПТСР	6,1	15,6

Як засвідчує практика, переживання симптомів ПТСР може впливати на суб'єктивне сприйняття та оцінювання респондентами свого стану здоров'я. Тому, у дослідженні також зверталася увагу на цей аспект. Застосована нами методика WHODAS дозволяє оцінити наступні сфери, пов'язані з життєдіяльністю людини: когнітивні здібності, мобільність, догляд за собою, комунікація з іншими людьми, здатність виконувати домашні обов'язки, працювати, навчатись та відпочивати; здатність брати участь у громадських заходах. Загальний підсумковий бал згідно методики може знаходитися в межах від 12 до 60 балів, де 12 означає відсутність функціональних порушень, а 60 діагностує наявність значних функціональних порушень в усіх сферах. На рисунку 2 показано розподіл респондентів за балами WHODAS.

На даний час немає встановленого граничного значення для важкої інвалідності, але нещодавнє дослідження сирійських біженців показує, що показник у 29 балів може бути розцінений як помірна інвалідність. Тому особливо тривожними є отримані нами результати, які вказують, що 12,8% українців мають показники навіть вищі за означену межу. Це свідчить про значні ускладнення у їх функціонуванні та значною мірою знижує якість їхнього життя. Зважаючи на результати за обома методиками, важливим питанням є наявність взаємозв'язку між заявленими респондентами симптомами ПТСР та суб'єктивним оцінюванням ними рівня свого функціонування.

Рис. 2. Розподіл респондентів за балами WHODAS

Рис. 3. Показники проблем функціонування в групах із різним рівнем вираженості симптомів ПТСР

Рисунок 3. наочно демонструє, що респонденти, які були віднесені до групи з потенційним посттравматичним стресовим розладом, також зазначали про більшу кількість ускладнень у функціонуванні, ніж ті, хто не мав ознак ПТСР. Медіана за методикою WHODAS становить 16 для групи без ознак ПТСР, 22 для групи з ознаками ПТСР і 28 для групи з ознаками (К)ПТСР. Відмінності між групами є статистично значущими ($p < 0,001$), і *post hoc* тести показують, що всі три групи відрізняються одна від одної. Таким чином, ми можемо говорити про наявність взаємозв'язку між симптомами ПТСР та суб'єктивним сприйняттям українськими біженцями свого стану здоров'я та функціонування.

Висновки. Підсумовуючи, ми можемо зазначити, що незважаючи на доволі високий відсоток тих людей, хто задекларував наявність потенційно травматичного досвіду, пов'язаного з війною, більшість респондентів не мають важких симптомів ПТСР та не декларують значних ускладнень у своєму функціонуванні, що сприяє їх поступовій та успішній адаптації до умов життя в Данії. Проте, особливої уваги вимагає та група тимчасово переміщених українців, яка визнала наявність симптомів посттравматичного стресового розладу. Вони мають гірший психічний стан, більші функціональні порушення, а також більше схильні до потенційної алкоголізації. Їх характеризує більш висока стурбованість щодо повсякденних проблем. Вони гостріше переживають самотність, що в свою чергу ускладнює процеси адаптації. За нашим розумінням, проведені дослідження, з одного боку, дає уявлення про психологічні проблеми цієї групи українців, які відмітили наявність симптомів ПТСР, з метою надання їм потрібного супроводу; з іншого – аналіз результатів цієї групи українських біженців, яка зараз не відчуває значних проблем, може дати суттєве розуміння того, які фактори попереджають розвиток психологічних труднощів у групах мігрантів, незважаючи на наявність травматичного досвіду.

Список використаних джерел

1. Bogic M., Njoku A., Priebe S. Long-term mental health of war-refugees: a systematic literature review. *BMC Int Health Hum Rights*. 2015. Vol. 15. P. 29.
2. Cloitre M. et al. The International Trauma Questionnaire: Development of a self-report measure of ICD-11 PTSD and complex PTSD. *Acta Psychiatrica Scandinavica*. 2018. Vol. 138. P. 536–546.
3. Giacco D., Matanov A., Priebe S. Symptoms and Subjective Quality of Life in Post-Traumatic Stress Disorder: A Longitudinal Study. *PLoS ONE*. 2013. Vol. 8, no. 4. P. e60991.
4. Karatzias T., Shevlin M., Ben-Ezra M., et al. War exposure, posttraumatic stress disorder, and complex posttraumatic stress disorder among parents living in Ukraine during the Russian war. *Acta Psychiatr Scand*. 2023. Vol. 147, no. 3. P. 276-285.
5. Nemeroff C. B., and others. 'Trauma and PTSD in Europe', in Charles B. Nemeroff, and Charles Marmar (eds), *Post-Traumatic Stress Disorder*. New York. 2018. URL: <https://doi.org/10.1093/med/9780190259440.003.0008>.
6. Porter M., Haslam N. Predisplacement and Postdisplacement Factors Associated With Mental Health of Refugees and Internally Displaced Persons: A Meta-analysis. *JAMA*. 2005. Vol. 294. P. 602.
7. Steel Z. et al. Association of Torture and Other Potentially Traumatic Events With Mental Health Outcomes Among Populations Exposed to Mass Conflict and Displacement: A Systematic Review and Meta-analysis. *JAMA*. 2009. Vol. 302. P. 537.
8. Üstün T. B. Measuring health and disability: Manual for WHO disability assessment schedule WHODAS 2.0. World Health Organization. 2010.

*Александровська Діана Олександрівна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

*Широких Анастасія Олегівна,
доктор філософії (PhD), доцент кафедри вікової та
педагогічної психології Рівненського державного
гуманітарного університету м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1338-320X>*

ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВОЄННОЇ АГРЕСІЇ

У сучасному українському суспільстві військова агресія стала не лише викликом для національної безпеки, але й потужним каталізатором національної свідомості. Цей виклик вимагає не лише міцного оборонного потенціалу, але і вдумливого підходу до виховання молодого покоління. У цьому контексті педагогічна тематика та психологічна діяльність педагога стають важливими аспектами формування національної єдності.

Мета статті – розглянути значення військової агресії для національної свідомості українського суспільства та підкреслити роль педагогічної тематики та психологічної діяльності педагога як ключових чинників у формуванні національної єдності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна спричинила ряд процесів, включаючи консолідацію українського суспільства. З початку повномасштабної агресії відбувся значний перехід на спілкування українською мовою. Це свідчить про те, як українці акцентують свою відмінність від країни-агресора та підкреслюють свою належність до "своїх". До лютого 2022 року близько 40% дорослого міського населення України використовували українську мову в повсякденному спілкуванні. Зараз цей показник наближається до 60% [3].

Війна, як каталізатор, об'єднує суспільство навколо спільної ідеї – захисту рідної землі та культурних цінностей. Цей об'єднавчий процес сприяє формуванню національної свідомості, підсилює почуття національної ідентичності та гордості за власну країну. Особливості національної свідомості глибоко описуються українськими науковцями: Боришевським М.Й., Гафіатуліною А.В., Дудкою І.М., Нагорною Л.П., Онацьким Є. Д., Редькіною Г. М. та ін. У роботах М. Й. Боришевського національна самосвідомість описується через усвідомлення особистістю себе часткою певної національної спільноти та оцінку себе як носія національних етнічних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти, її самореалізації як суб'єкта соціальної дійсності. Вчені виокремлюють два рівні національної самосвідомості: 1) низький (досить часто підсвідомий) – емоційно відчужене співпереживання власної єдності з іншими представниками етнічної спільноти (етнічна ідентичність); 2) високий – раціональне, глибоке усвідомлення національної належності (національна ідентичність).

Педагог виступає важливим посередником у формуванні національної свідомості. Він повинен не лише передавати знання, але й виховувати патріотизм, почуття відповідальності за майбутнє країни та готовність до захисту її незалежності. Педагогічна тематика повинна включати у себе вивчення історії та культури, що формує національний характер.

Щоденно всі учасники навчального процесу стикаються із випробуваннями війни: перервами під час занять, переходом на дистанційну чи змішану форму навчання,

попередженнями про авіанальоти та відключенням електроенергії. Повномасштабна війна обтяжила доступ до освіти, поглибила наявну освітню нерівність, негативно вплинула на якість навчального процесу та успішність учнів, а також суттєво вплинула на психічний та емоційний стан учнів та вчителів.

Освіта визнається ключовим суспільним благом та правом, яке Конституцією України гарантує. Створення умов для здійснення освітньої діяльності є одним із пріоритетів держави. Представники вчителів, адміністрації шкіл, а також центральних і місцевих органів влади та українських та міжнародних організацій активно працюють над забезпеченням підтримки освітньої інфраструктури, створенням сприятливого освітнього середовища та наданням можливостей для навчання загалом.

Досвід навчання під час пандемії COVID-19 дозволив школам ефективніше адаптуватися до дистанційного навчання під час воєнного стану. Діти, які вивчають матеріал дистанційно, витрачають більше часу вдома. Умови воєнного часу також створюють додаткове навантаження для вчителів: їм доводиться зосереджуватися на організації занять під час авіанальотів і відключень світла, виконувати завдання колег, які переїхали, а також надавати підтримку учням, які тимчасово перебувають за кордоном [2].

Інноваційні зміни у виховній сфері вимагають перегляду співвідношення викладання та виховання, що передбачає акцент на виховній складовій. Це включає в себе оновлення структури та змісту роботи педагогів з підвищенням акценту на виховній діяльності в їх повсякденній практиці.

В особливо напружених умовах війни, коли виникають суттєві розбіжності та постають на першому плані ключові аспекти життя, вплив педагога на учнів набуває особливо глибокого характеру. У таких обставинах нейтралітет стає неможливим, і педагог повинен чітко визначити свою позицію та свій взгляд на ситуацію.

В аспекті цінностей традиційної духовності, які представлені істинами, добром і красою, головним завданням людини є їх досягнення. В умовах війни збереження та розвиток цих цінностей стають дуже складним завданням, але саме це висувається перед педагогами.

Українські традиції, зокрема воєнна слава наших попередників, становлять значущий фундамент у процесі виховання. Педагогічна практика та теорія ретельно розглядають питання духовно-морального становлення особистості. Конфлікти, що виникають при переході між сферами чи взаємодії таких сфер, породжують протиріччя, пов'язані з метою, змістом, методами та життєтворчістю освітнього процесу [1].

В умовах воєнного конфлікту надзвичайно важливим стає розумне організування та психологічна підтримка учнів, що їм надається педагогами. Інтелектуальна еліта, якої потребує держава, формується саме в освітніх установах.

Уміння педагога розуміти психологічні особливості учнів у період військової агресії вкрай важливе. Він повинен створювати безпечне середовище для дітей, допомагати їм у подоланні стресу та тривоги. Розвивати емоційну стійкість та вміння конструктивно реагувати на складні ситуації.

Велика участь педагогів полягає у спільній волонтерській діяльності з учнями, наданні допомоги фронту, біженцям, а також у психологічній підтримці різних груп населення. З іншого боку, філософська та методологічна база гуманного педагогічного мислення ще не отримала офіційного визнання, і необхідно докладати зусиль для її розвитку.

Багато педагогів прагнуть демократизації та олюднення педагогічного процесу, але втрата вагомості етичних аспектів у вихованні може призвести до програшу перед масовою свідомістю споживацького суспільства, яке ставить матеріальні цінності вище духовних принципів.

Сучасні воєнні події спричинили значний ріст патріотизму та розвиток громадянської та національної свідомості серед молоді. Прагнучи знаходити унікальну траєкторію для повного розкриття свого потенціалу, молодь поступово росте духовно. Визнання особистого самовираження та повноцінної самореалізації стає найвищим пріоритетом, а соціальне визнання внеску в розвиток матеріальної та духовної сфер стає духовною спадщиною, що передається наступним поколінням.

Віра в самореалізацію та її суспільне визнання є важливими для самовпевненої людини, яка має віру у свою можливість і природність духовного розвитку. У майбутньому, освіта, розглядаючи усунення розриву між знанням і вірою, може виступити як "світоглядний синтезатор", об'єднуючи матеріально-духовний простір світу [4].

Основна мета освіти у всіх країнах пов'язана з забезпеченням ментальної сумісності соціумів як необхідної умови конвергенції та духовної інтеграції людських спільнот, руху до єдності. Освіта не обов'язково повинна будувати нове віровчення чи ставати новою світовою релігією, але вона повинна взаємодіяти як частина культури, що дедалі більше вирівнюється з наукою та релігією – обширними галузями духовного життя народу.

Підсумовуючи, військова агресія, незважаючи на свої негативні наслідки, виконує роль катализатора національної свідомості. Педагог, виступаючи як лідер у формуванні цієї свідомості, повинен впливати на учнів не лише знанням, але і цінностями, що сприяють об'єднанню суспільства у світлі викликів військового часу.

Список використаних джерел

1. Кіян О. Формування національної ідентичності учнівської молоді як умови консолідації українського суспільства в реаліях сьогодення. *New pedagogical thought*. 2023. № 113. С. 86-92.
2. Когут І., Нікуліна О., Сирбу О., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. Cedos: веб-сайт. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vijna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoly/> (дата звернення: 18.11.2023).
3. Соціальні тренди 2023: як війна перетворила українців на більш свідому націю. Gradus: веб-сайт. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/gradus-report-social-trends-2023-ua/> (дата звернення: 18.11.2023).
4. Kozlovskij J., Prisak V., Pastirska I., Gavriljuk M., Navrotnij S. Social and humanitarian aspects of teacher's educational activities in the conditions of war. Transformational processes of the social and humanitarian sphere of modern Ukraine in the conditions of war. Challenges, problems and prospects. 2023. URL: <http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/273> (дата звернення: 18.11.2023).

Амурова Яна Володимирівна
доктор філософії (PhD), доцент кафедри
психології діяльності в особливих умовах
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України
м. Черкаси, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3486-1138>

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ЗАСОБАМИ ПСИХОКОРЕКЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Війна в Україні зруйнувала не одну людську долю. Діти мимовільно стають свідками трагічних подій війни, яка триває в країні. На жаль, дітей, що стали свідками військових дій, в Україні чимало. Вони почуваються наляканими, розгубленими, вразливими перед сучасними викликами сьогодення. Тому зараз гостро відчувається необхідність об'єднання зусиль спеціалістів психологічної сфери, які б сприяли адаптивному переживанню дитиною горя та супроводжували її в подальшому розвитку і психологічній реабілітації.

У період воєнного стану в Україні психологічний супровід дітей набуває особливого значення через збільшення стресових ситуацій, які впливають на психічне здоров'я та емоційне самопочуття особистості. Основною метою психологічної підтримки дітей є психокорекція наслідків психічних травм, допомога в адаптації до нових умов і підтримка їхнього психологічного благополуччя.

Дитина є відкритою і незахищеною перед випадковими подіями, що травмують життя. Діти та жінки щоразу частіше стають жертвами сучасних воєнних конфліктів: цивільне населення, у тому числі діти, є мішенями для насилля. Позаяк характер війн змінюється, спеціалісти, що працюють із дітьми у країнах, де відбувається війна, намагаються знаходити нові шляхи допомоги [3]. Наразі вважається, що чим швидше допомогти дитині упоратися зі стресами війни, то краще вона почуватиметься і зменшиться ризик виникнення проблем у майбутньому. Якщо у війну втягнуто все населення, часто першим завданням є якнайшвидше надати допомогу якомога більшій кількості дітей.

Воєнні дії в Україні спричинили все частішу появу у ЗМІ повідомлень про смерть військовослужбовців та цивільного населення. Разом з тим, зростає ризик того, що дитина може втратити когось із своїх близьких родичів. Все це негативно впливає на психічний стан дітей.

Психокорекційні засоби є необхідними для зняття психічної напруги та психологічного супроводу дітей в умовах війни. Особливу роль у проживанні горя дітьми відіграють іграшки, які можна використовувати під час психокорекційних занять. Втрата рідної людини як об'єкту прив'язаності спонукає дітей до фокусування на перехідному об'єкті, яким може бути іграшка чи річ, що подарована близькою людиною, або предмет, що їй належав [4].

Одним із особливо дискомфортних наслідків пережитої війни для дітей є інтрузивні спогади, думки та відчуття. Інтрузивні спогади є одним з основних симптомів ПТСР, вони мають тривожний та нав'язливий характер, засновані на уявних образах про травматичну подію та є емоційно забарвленими. Інтрузивні спогади зазвичай проявляються у формі візуальних зображень, хоча можуть включати звуки, запахи, смаки та відчуття в тілі.

Ці спогади можуть виникати в будь-який час дня цілком несподівано або внаслідок дії певних факторів чи нагадувань з оточення людини. Вони можуть також з'являтися вночі у вигляді жахів чи поганих снів [2]. Позаяк ці спогади є надзвичайно реалістичними та

страшними, вони можуть ставати нестерпними, і багато дітей бояться, що вони божеволіють чи втрачають глузд.

Психокорекційні методи програми психологічного супроводу дітей в умовах війни використовуються задля того, аби показати дітям, що будь-яка реакція є нормальною, і що вони не божеволіють, а також, щоб навчити дітей відновлювати контроль над своїми спогадами. Діти не зможуть забути ті жахливі речі, які вони бачили чи відчували особисто, але вони можуть навчитися згадувати їх без емоційного перевантаження та керувати своїми спогадами, а не залежати від них.

На основі теоретичного дослідження було визначено основні умови психологічного супроводу дітей в умовах воєнних дій в Україні засобами психокорекції [2;4]: 1) унормування самооцінки (визнання того, що було витіснене, розвиток умінь усвідомлювати власні дії, індивідуальні особливості); 2) набуття навичок саморегуляції та самоконтролю (набуття навичок уважності та усвідомленості, контролю власних емоцій та поведінки, фокусування на моменті життя «тут і тепер», що становить базу емоційного інтелекту); 3) розвиток синтонності як результат адекватного сприйняття та розуміння емоційного стану оточуючих (відреагування психотравмуючих ситуацій, яке відбувається в експресивній (створення художнього продукту), а не рефлексивній формі – стимулює досягнення вивільнення і позбавлення від негативного досвіду, а також розвитку соціальної чутливості та здатності до регулювання стосунків); 4) формування здатності до емпатії (через спостереження, усвідомлення почуттів та потреб, вираження їх у формі прохання, глибоке емпатійне слухання власних почуттів та потреб, почуттів і потреб інших).

Психологічний супровід дітей може здійснюватися такими методами та засобами психокорекції: метод казкотерапії, вирішення проблемних ситуацій, бесіди, етюди, рольові ігри, вправи на релаксацію та візуалізацію, самопізнання, самооцінювання, психогімнастика, арт-терапевтичні техніки тощо.

Казкотерапія є методом психологічної роботи з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку, які мають певні поведінкові труднощі та емоційні деструкції. Сутність цього методу полягає у створенні особливої атмосфери захищеності, в якій фантазії дитини стають на певний час подібними до дійсності та сприяють подоланню власних комплексів і страхів [1].

Основний принцип казкотерапії полягає у зціленні метафорою, що сприяє цілісному розвитку особистості та дає змогу краще пояснити дитині, що добре, а що погано. Використання казкотерапії знижує рівень тривожності у дітей, сприяє подоланню різноманітних страхів, уможливорює адаптацію до колективу. Казкою можна приборкати дитячу агресивність, додати упевненості невпевненими і сором'язливим дітям і навіть полегшити перебіг окремих психосоматичних захворювань [2]. У процесі впливу методу казкотерапії дитина починає самостійно позбуватись очевидних і прихованих проблем.

Отже, щоб почати процес відновлення, вкрай необхідно позбавити дитину від травмивних факторів. Коли безперервні екстремальні фактори (наприклад втрата членів сім'ї або близьких друзів) поєднуються з переживаннями катастрофи, посттравматичні реакції дітей часто посилюються, а відновлення ускладнюється.

Усунення стресових факторів воєнного часу для дітей зазвичай включає комплекс методів і засобів психокорекції. Перше – це припинення дії реальної загрози життю дитини та створення безпечного простору. У ході безперервної війни стресові події та обставини можуть сприйматися як звичайна повсякденна реальність, до якої дитина може пристосуватися, а для деяких це може бути єдиним соціальним середовищем, в якому вони живуть.

Психологічна підтримка дітей в умовах воєнного стану потребує комплексного та індивідуального підходу до кожної дитини, з урахуванням її віку, індивідуальних особливостей та пережитого досвіду. Важливою також є постійна увага до психологічного

стану спеціалістів, які працюють з дітьми, оскільки психологи можуть відчувати стрес від роботи в екстремальних умовах діяльності.

Підсумовуючи вище викладений матеріал, варто зазначити, що тривалий негативний вплив може призвести до підвищення порогу травматичної чутливості зі зниженням сприйняття небезпеки. Доведено, що серйозні симптоми посттравматичних розладів мають тенденцію зникати з часом, коли дитина тривалий час перебуває у безпечних для її життя умовах. Невротичні симптоми помітно зменшуються протягом трьох років, і що важливо, це характерно навіть для дітей, які пережили багато травматичних подій.

Основними прийомами та методами психокорекції, які можуть використовуватися в роботі з дітьми під час воєнного стану, є: психологічна підтримка, техніки релаксації, психокорекційні вправи з використанням казки, групові заняття, творчі методи (малювання, письмо, театральні ігри тощо), інформаційна робота (надання правдивої та доступної інформації про події, які відбуваються з метою психокорекції їх сприйняття дитиною) тощо.

Список використаних джерел

1. Антипова К. Тістопластика та казкотерапія: робота з учнями початкових класів. *Психолог (Шкільний світ)*. 2012. №13-14. С. 5-8.
2. Вознюк О., Романенко Є. Психоаналітичні методи корекції негативних психоемоційних станів у школярів. *Психолог*. 2007. №5. С. 28-14.
3. Зливков В., Лукомська С., Євдокимова Н., Ліпінська С. Діти і війна: монографія. Київ-Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2023. 221 с.
4. Консультування в системі психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій / авт. кол.; заг. ред. В. Г. Панок, І. І. Ткачук. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2019. 144 с.

Артемова Ольга Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної психології та
психодіагностики
Рівненського державного гуманітарного
університету, Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-0937-6920>.

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Сьогодні в умовах військової агресії росії проти України актуалізувалася й загострилася низка проблем, які потребують невідкладної психологічної допомоги. Робота практичних психологів перетворилася на ще один фронт – фронт протидії стресу та розпачу, психологічного супроводу всіх, хто потребує такої допомоги. До когорти професійних психологів долучилися і студенти, майбутні психологи, як громадяни, яким судилося жити та навчатися в період воєнного стану. Для того, щоб перемогти, потрібно перемогти духовно, ментально, інформаційно, утвердити свою перемогу завдяки високому рівню моральності, освіченості, національної свідомості кожного українця.

Війна підсилила розуміння необхідності розвитку національної свідомості та національної ідентичності особистості, активізувала наукові дослідження означеної проблеми, яка була важливою, але малодослідженою. Слід підкреслити, що національна ідентичність виступає як визнання народом самого себе; знання і повага історії,

національної культури, території, усвідомлення народом своїх особливих рис, розуміння членами національної групи своїх інтересів, прагнень, цілей, ідеалів, потреб [2, с.106]. Поняття «національна ідентичність» і «національна самосвідомість» мають підпорядковувачий характер. «Національна ідентичність» – поняття ширше, тому основними його елементами виступають національне самовизначення, національна самосвідомість і традиційна культура. Національна ідентичність як почуття любові, поваги до своєї батьківщини, культури, традицій, мови, наділена потужною як консолідуючою, так і диференціюючою силою. Проблеми становлення національної свідомості та ідентичності присвячені наукові розвідки відомих зарубіжних (Б.Андерсен, Р.Бурдє, Н.Глезер, Дж. Девіс, Дж. Фінні) та вітчизняних науковців (О.Боришевський, О.Квас, О.Лозова, Ю.Михальчук, Л. Орбан-Лембрик, В.Павленко, Т.Стефаненко, О.Ткачук, А.Фурман та ін.).

Найбільш сенситивном віком для розвитку національної ідентичності та національної самосвідомості є юнацький вік, якому відповідає період студентства. Саме цей віковий етап особистісного становлення характеризується поєднанням інтелектуальної зрілості з продовженням освіти, ускладненням процесів самопізнання та самоконтролю, зростанням соціальної активності, виробленням громадянської позиції та чутливістю, підвищеним інтересом до суспільних проблем сучасності та ін. На необхідності цілеспрямованого впливу на процес національного самовизначення студентів наголошують у своїх наукових дослідженнях В.Борисов, А.Гафіатуліна, О.Савицька, Л.Співак, Г.Ставицький, О.Рибак, В.Хотинець та ін. Під формуванням національної самосвідомості розуміється ненав'язливий спосіб демонстрації способу ефективної адаптації особистості до нових умов життя в сучасному світі. Формування національної самосвідомості відбувається не в площині «насадження ідей», а в площині конструювання нових смислів самим суб'єктом [1].

Мета дослідження – визначити особливості формування національної ідентичності та самосвідомості студентів в період навчання у закладі вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток національної самосвідомості студентів – процес динамічний і багатогранний. З одного боку, він реалізується як форма спонтанно-вольного волевиявлення та свідомого духовного вибору особистості і знаходить своє відображення у прийнятті рішень, активностей тощо. У сьогоденні яскравим його прикладом є добровільне прийняття рішення студентами стати на захист Вітчизни, внести свій посильний вклад у перемогу над ворогом через долучення до волонтерських проєктів, надання допомоги людям, які опинилися через війну у складних життєвих ситуаціях.

З іншого боку, процес розвитку національної ідентичності та національної самосвідомості – це спеціально організований процес, який має свої закономірності та особливості. Він спрямований на глибоке усвідомлення здобувачами вищої освіти власної системи національних ціннісних орієнтацій, збагачення їх системи знань про сутність та важливість національних ідеалів, установок та прагнень тощо. Важливу роль у його реалізації відіграє організація освітнього процесу, використання ефективних методичних прийомів та засобів, які б сприяли створенню умов для розвитку національної самоідентичності кожного студента в умовах закладу освіти. Усі освітньо-професійні програми підготовки фахівців включають освітні компоненти, які формують у студентів здатності усвідомлювати цінності громадянського демократичного суспільства, зберігати і примножувати цінності та досягнення на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області [3]. У підготовці майбутніх психологів ця компетентність реалізується не лише у процесі вивчення навчальних дисциплін «Історія України», «Українська мова за професійним спрямуванням», але і під час вивчення дисциплін циклу професійної підготовки. У їх зміст включені або розширені змістові модулі, спрямовані на формування національної ідентичності та самосвідомості. Це стосується, в першу чергу, таких освітніх компонентів як «Загальна психологія», «Вікова психологія», «Соціальна

психологія», «Психодіагностика», «Теорія та методика організації психотренінгу», «Активне соціально-психологічне навчання» тощо. Результати сучасних наукових розвідок у галузі педагогіки та психології доводять, що ефективність освітнього процесу значно підвищується через використання технологій інтерактивного навчання. Це стосується і процесу формування національної свідомості та самосвідомості [1]. Використання активних методів навчання дає змогу студентам вчитися обстоювати свою позицію переконуватися у правильності чи помилковості своїх поглядів. Крім того здобувачам вищої освіти пропонуються тематичні та соціально-психологічні тренінги, спрямовані на розвиток не лише професійної, а й національної ідентичності та самосвідомості.

Висновок. Розвиток національної ідентичності та самосвідомості студентів є одним з першочергових завдань усіх ланок сучасної освіти. В умовах воєнного стану його реалізація набуває особливого сенсу та змісту і вимагає пошуку ефективних шляхів та засобів для цього.

Перспективними напрямками подальших наукових досліджень вважаємо створення та впровадження ефективних засобів розвитку національної ідентичності та національної самосвідомості студентів-психологів в умовах сучасності.

Список використаних джерел

1. Гафіатуліна А.В. Психологічні особливості формування національної самосвідомості студентської молоді України: дис... на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2017. - 199 с.
2. Мовчан Т.Т. Зміст, поняття, національна ідентичність: теоретико-методичний аспект. Інвестиції: практика і досвід. 2015. № 7. С. 103-108.
3. Стандарт вищої освіти України: перший (бакалаврський) рівень, галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 Психологія. Київ, 2019.

*Балашов Едуард Михайлович,
доктор психологічних наук, професор,
професор кафедри психології
Національного університету «Острозька академія»
м. Острог, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6486-0494>*

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ І РЕАБІЛІТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ СТУДЕНТІВ

Внутрішньо переміщені особи є однією з соціально найбільш незахищених вразливіших верств населення у часи, коли в результаті військових дій вони втрачають рідних та близьких, житло, змушені пристосовуватися до нової кризової ситуації. Адаптація до нових умов і пристосування до нового соціокультурного середовища зумовлюють цілу низку посттравматичних стресових розладів, стресів, психосоматичних захворювань та інших психофізіологічних травм. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація загалом є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними поняттями, адже мають спільні цілі допомоги особі пристосуватися до середовища, відновити соціальні функції. Проте ці поняття відрізняються своїми призначеннями, адже соціальна реабілітація спрямована на відновлення соціальних функцій внутрішньо переміщених осіб, а соціальна адаптація – на їхнє пристосування до нових умов (Песоцька, 2022 : 93).

Внутрішньо переміщені студенти і молодь також потребують соціальної реабілітації і соціальної адаптації до соціокультурного середовища, у якому наразі змушені проживати і навчатися. Проведені наукові дослідження серед студентів показали, що «для більшості осіб їх актуальний стан характеризується відчуттям пригніченості, суму та краху багатьох надій, втрати перспективи життя і професійного розвитку. Соціально-психологічна адаптація стає для них складним процесом, де з'являється необхідність освоювати нові соціальні ролі, формувати нову ідентичність, нове самосприйняття, вирішувати питання щодо майбутньої професії» (Алпатова, 2023).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Чимало праць фахівців присвячено дослідженню аспектів проблем діагностики психосоціального стану, реабілітації та адаптації ВПО, у тому числі молоді і студентів. Проблеми соціальної реабілітації та соціальної адаптації вивчали такі вітчизняні науковці, як М. Бачинська, С. Волошин, О. Кравченко і К. Чупіна, Ю. Песоцька та інші. Психологічні аспекти допомоги в адаптації військовослужбовців та ВПО досліджували В. Демидюк та Е. Балашов та ін., психологічні чинники соціальної адаптації внутрішньо переміщених студентів вивчали О. Алпатова, О. Литвиненко, Ю. Кращенко, Г. Сорокіна та Ю. Боловацька та ін. Разом з тим слід відзначити, що в Україні відчувається нестача науково-методичних розробок, законодавчих актів, які б відповідно регулювали перебіг реабілітації, адаптації та інтеграції студентів у соціумі.

Мета повідомлення – проаналізувати теоретичні аспекти соціально-психологічної адаптації і реабілітації внутрішньо переміщених студентів до нового соціокультурного середовища.

Виклад основного матеріалу. Внутрішньо переміщена особа – це особа, яка легально проживає на території України і яку змусили залишити місце свого проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту (Бльок, 2022).

Адаптація студентів є складним процесом, який стосується правового статусу внутрішньо переміщених студентів, їхніх прав та обов'язків, одночасно детермінуючи умови отримання доступу до вищої освіти, соціальної та медичної допомоги тощо.

«Соціальна адаптація – це пристосування особистості до умов нового соціального середовища, яке відбувається через формування стосунків із соціальними об'єктами та суб'єктами» (Волошин, 2019). Необхідно звертати увагу економічні чинники соціальної адаптації студентів, таких як організація якісного побуту і умов навчання, щоб успішно подолати фізіологічні і психологічні труднощі, пов'язані з адаптацією (апатії, дратівливості, нервозності, безсонні тощо), які передбачають занепокоєння, зниження рівня самооцінки, відсутність віри у власні здібності, пасивність і відхід від соціальних контактів та подій.

Соціально-психологічну адаптацію і реабілітацію молоді і студентів більш детально можна розглядати у розрізі аналізу їхньої професійної і особистісної Я-концепції в контексті нової соціокультурної ситуації та середовища, до яких вони мають пристосуватися у результаті змін під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників. Онтогенетична соціалізація студентів у вигляді міжособистісного спілкування та взаємодії з іншими студентами у навчальному процесі відображається у набутті нових особливостей саморегуляції навчальної діяльності студентів, механізмів, установок та норм навчальної поведінки.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених студентів є тривалою та вимагає новітніх міждисциплінарних підходів, методів і технологій. Співпраця психотерапевтів, реабілітологів та соціальних психологів сприятиме інтеграції студентів до соціокультурного і навчального середовища, поступовому особистісному відновленню внутрішньо переміщених студентів та подоланню ними інформаційних, навчальних, соціокультурних, економічних бар'єрів.

Слід підкреслити необхідність дієвого впровадження послуг соціально-психологічної реабілітації і адаптації внутрішньо переміщених студентів, які перебувають у складних життєвих та навчальних обставинах, що вимагає індивідуального урахування особистісних соціально-психологічних характеристик студентів, рівня задоволення їхніх навчальних та життєвих потреб, ступеня впливу складних життєвих обставин на внутрішньо переміщених студентів та їхні сім'ї. Важливо формувати комплексну й динамічну систему заходів, спрямованих на забезпечення психічного здоров'я юнаків, їхнього соціального і психологічного благополуччя, саморегуляції навчальної діяльності.

Одним із головних завдань соціально-психологічної реабілітації та адаптації студентів у закладі освіти є допомогти їм подолати стрес і напругу, відчувати психологічну безпеку і комфорт у середовищі та навчанні. Окрім психологічної допомоги, важливим фактором під час соціальної реабілітації та адаптації студентів є змістовна і відновлююча позанавчальна діяльність. Заклад освіти має важливе завдання залучати реабілітованих і адаптованих внутрішньо переміщених студентів до повноцінної навчальної і позанавчальної діяльності, створювати їм комфортне та емоційно сприятливе середовище їхнього навчання. Завчасне надання відповідної допомоги сприятиме відновленню психофізіологічного стану особистості студентів, їхніх соціальних функцій та саморегуляції діяльності, що у свою чергу сприятиме успішній інтеграції студентів у соціокультурне і навчальне середовище.

Список використаних джерел

1. Алпатова, О. Актуальні проблеми вищої професійної освіти: *Актуальні проблеми вищої професійної освіти: збірник тез. за доповідями учасників XI Міжнародної науково-практичної конференції*. Упорядник: Л.М.Тягур. Київ, Національний авіаційний університет, 2023. С. 6-9.
2. Бачинська, М. Місце соціально-психологічної реабілітації дітей та молоді в умовах українського сьогодення. *Освітня діяльність працівників соціально-психологічної сфери: виклики сьогодення та реалії: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Кам'янець-Подільський, 01 лютого 2022 р.)*. Кам'янець-Подільський: НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут». 2022, С. 10-13.
3. Блюк Н. Термінологія і понятійна характеристика внутрішньо переміщених осіб. *Право і суспільство*. 2022. №3, С. 142-147. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.3.21>.
4. Волошин С. Особливості змісту соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. 2019, № 9. С. 73–76. <https://doi.org/10.25264/2415-7384-2019-9-73-76>.
5. Кравченко, О., Чупіна К. Соціально-психологічна реабілітація ВПО: з досвіду Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. *Габітус*. 2022, №41, С. 251-254. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2022.41.44>.
6. Кращенко, Ю., Сорокіна, Г., Боловацька, Ю. Соціокультурне проектування адаптації внутрішньо переміщених студентів. *Витоки педагогічної майстерності*. 2018. Випуск 22, С. 114-119. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13123/1/KRASHCHENKO.pdf>.
7. Литвиненко, О. *Особливості адаптації внутрішньо-переміщених студентів-першокурсників до навчання у ВНЗ Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти та родини в ситуації війни (III)*. 2018, С. 303-311. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/24189>
8. Песоцька, Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. *Social Work and Education*. 2022. № 9 (1), 89-99. <https://doi.org/10.25128/2520-6230.22.1.7>.

9. Demydiuk, V., & Balashov, E. (2023). Psychotherapeutic Assistance to Families of Military Personnel during War. *Scientific Journal of Polonia University*, 56(1), 394-404. <https://doi.org/10.23856/5654>

*Безлюдна Валентина Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри вікової та
педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

*Люта Олег Андрійович,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

ТРАНСФОРМУВАННЯ СФЕРИ СПРИЙНЯТТЯ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ ОСОБИСТІСНО ЗНАЧУЩИХ ПОДІЙ У ДОВОЄННИЙ ТА ВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Війна докорінно змінила не лише систему суспільних процесів, а й особливості життєдіяльності кожної окремо взятої людини, функціонування її психіки. Закономірно, що інтенсивні зміни відбулися і у сфері самоусвідомлення. Сприйняття людиною свого життєвого шляху як у сьогодні, так і у його майбутніх перспективах зазнало і продовжує зазнавати постійного травмування жахіттями війни, кризовістю суспільного існування та невизначеністю перспектив. Така ситуація породжує дестабілізацію особистісного ресурсу людини та загрожує збереженню її психічному здоров'ю. Наявність цих тенденцій вимагає проведення психологічних спостережень за змінами, що відбуваються у самосвідомості особистості та сприйнятті нею своєї життєдіяльності, з метою розробки належних програм психологічного супроводу.

Метою даного повідомлення є обговорення змін, що відбулися у сприйнятті студентською молоддю особистого подієвого сценарію; трансформування сфери сприйняття значущих подій у своєму житті у довоєнний та воєнний періоди.

Однією із важливих ліній аналізу самості є вивчення механізмів самопізнання та їх зумовленості. Важливу роль у цьому процесі має вивчення впливу на самоусвідомлення особистості значущих подій та ситуацій (Вернік О. Л. [1]). Як відомо, життєдіяльність людини складається саме з великої кількості подій. Все ж, як стверджується у наукових дослідженнях, для формування самосвідомості і самопізнання особливу роль відіграють лише ті, що виокремлюються людини як особистісно значущі, такі, що мають суттєвий вплив на її життя та взаємодію з іншими людьми (Дмитрук О. Є. [3]; Кресан О. [5]). При самоаналізі значущих подій відбувається оцінювання власного потенціалу, особливостей своєї участі у реалізації життєвих програм (Орап М. О. [8]). Людина замислюється над своїми реакціями, поведінкою, вибором особистісних стратегій. Таким чином, значущі події змінюють процеси самопізнання і виступають дієвими стимулами для подальшого розвитку і коригування життєдіяльності (Папуча М. В [6]).

Суб'єктивні уявлення про вплив значущих подій на реалізацію власних життєвих програм сприяють формуванню мотиваційних основ вибору та засобів його реалізації (Дмитрук О. Є. [3]). Закономірно, що формування система уявлень як когнітивних конструктів, у свою чергу, обумовлене багатьма змінними. Важливу роль у цьому процесі

відіграє характер соціальної ситуації розвитку особистості та її взаємодія з оточенням (Кравченко О.[4]).

Дослідження проводилося на базі Рівненського державного гуманітарного університету. У дослідження брали участь студенти психолого-природничого та педагогічного факультетів. У процесі спостереження учасники виконували завдання на виокремлення та ранжирування найбільш значущих подій у своєму житті у довоєнний період та у період війни. У дослідженні була виконана спроба подивитися на значущі події не з точки зору теорії життєдіяльності, а у ракурсі концепції соціальних ситуацій. У процесі інструктажу наголошувалося, що «подією» можна вважати любую зміну у житті. Це можуть бути зміни як у оточуючій природі, так і суспільстві. Можна виокремлювати як зміни у внутрішньому світі (думках, почуттях, цінностях), так і у самопочутті, здоров'ї, поведінці, спілкуванні.

У результаті аналізу опитування респондентів було отримано близько тисячі ідей. У середньому, кількісний діапазон їх виокремлення коливався у межах 5 – 17 подій у кожному із означених життєвих періодів. Зокрема події, виокремлені щодо довоєнного періоду були представлені наступним чином. Близько половини респондентів (41,9%), в умовах часових обмежень виконання завдання (20 хвилин), пригадали від 5 до 7 важливих подій, які сприймаються ними як значущі. Чверть учасників опитування (27,9%) зупинилися на найважливіших життєвих ситуаціях, виокремивши, відповідно, від 1 до 4 ідей.

Таблиця 1

Кількісні показники виокремлених респондентами особистісно значущих подій

Розподіл вибірки за кількістю виокремлення значущих подій (у %)			
від 1 до 4	від 5 до 7	від 8 до 11	від 12 до 17
27,9	41,9	18,6	11,6

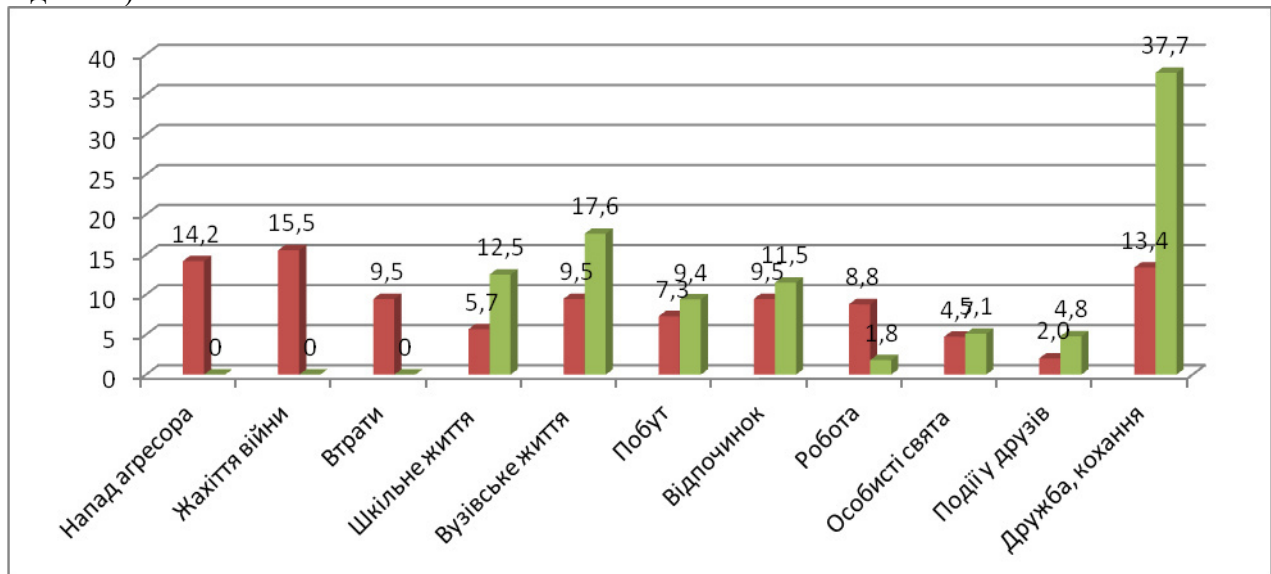
Описуючи особистісно значущі події у своєму довоєнному житті респонденти виокремили явища 8 категорій: «Шкільне життя», «Вузівське життя», «Побут», «Дружба. Кохання», «Відпочинок», «Робота», «Особисті свята». Центральною, із виокремлених, є категорія, що має чіткий контекст соціального спрямування – «Дружба, кохання». Фактично вона об'єднала третину усіх висловлених ідей (37,7 відсотків). У цю групу увійшли висловлювання як позитивної, так і негативної модальності. Більшість із них стосувалися кохання. (До подій із негативною модальністю у цю групу увійшли такі явища як зрада, розлука з коханим, розрив стосунків).

На нашу думку, високий відсоток подій, вказаних нашими респондентами у сфері особистісно-інтимних стосунків фактично висвітлює загальне налаштування психіки людини у юнацький період. На тлі усіх інших подій молода людина виокремлює саме те, що стосуються вірності та кохання.

Друге і третє місця, за кількістю висловлених суджень, зайняла категорія «вузівське життя» (17,6 відсотків) та категорія «шкільне життя» (12,5 відсотків). Використовуючи метод ретроспективи, респонденти виокремлювали і події, які стосувалися попереднього етапу життя. Із найбільш часто вказаних подій можна назвати складання підсумкової державної атестації, випускні іспити, останній дзвінок, випускний вечір. Категорія «Відпочинок» посіла п'яте місце (11,5 відсотків). Сюди були віднесені події пов'язані із подорожами, участю у різних святкуваннях, розвагах, спортивних змаганнях.

Аналіз суджень респондентів про особистісні події у воєнний період дозволяє стверджувати, що відбулася не лише зміна змістової картини значущих подій, а й їх зсув у напрямку відображення загальних суспільних процесів та їх включення у структуру

самосприйнятті. На перші місця піднялися три узагальнені категорії подій: «Напад агресора», «Жахіття війни», «Втрати». На фоні збереження попередніх категорій подій вони набрали 39,2 відсотків від загальної сукупності, виокремлених респондентами. Дві перші групи («Напад агресора» і «Жахіття війни») об'єднали судження узагальнюючого типу, у яких зафіксоване сприйняття війни як особистісної трагедії. До третьої категорії («Втрати») увійшли висловлювання про загибель чи поранення когось із членів родини, друзів чи близьких. У загальній сукупності висловлювань вони зайняли близько десятої частини (9,5 відсотки).

Рис. 1. Співставлення змістових рядів виокремлених подій у довоєнний і воєнний періоди

Співставлення змістових рядів виокремлених подій у довоєнний і воєнний період засвідчує докорінну зміну ціннісної сфери наших респондентів і особливостей їх життєдіяльності. Це ще раз підтверджує, що подія - це інтерпретаційна характеристика значущості життєвої ситуації, а власний життєвий шлях особистість презентує через подієвість (Кравченко О. [4]).

Значно рідше увага зосереджується на спогадах про шкільне життя (відповідно 12,5 відсотків у довоєнний період і 5,7 відсотків у період війни), менш актуальними стали і події життя в ЗВО (відповідно 17,6 відсотків у довоєнний період і 9,5 відсотків у період війни), події у друзів (відповідно 4,8 відсотки у довоєнний період і 2,0 відсотків у період війни). Навіть одна з найбільш емоційно насичених шкал «Дружба і кохання» отримала різке зниження показників (відповідно 37,7 відсотки у довоєнний період і 13,4 відсотків у період війни).

За нашим розумінням, це відбулося з двох причин: обмеження можливостей зустріти коханого (значна кількість молоді, особливо представників чоловічої статі, перебуває у армії) та певне послаблення особистісного прагнення здійснювати пошук партнера, утворювати сім'ю чи народжувати дітей. Досить часто свою позицію респонденти позначали загальним і вже таким, що стало традиційним, судженням: «Не на часі»

Такі групи подій, як «Відпочинок» і «Особисті свята» у загальній сукупності виокремлених подій зайняли у довоєнний період одну шосту загальної сукупності (16,6 відсотків). У воєнний період цей показник дещо знизився до 14,2 відсотків, але ця зниження не є суттєвим. Це говорить про те, що навіть в умовах війни люди залишаються уважними до збереження психічної рівноваги і сфера відпочинку та уваги до власних урочистих подій допомагає їм у цьому.

Отже, проведена діагностична робота показала, що у юнацькому періоді продовжується накопичення індивідуального досвіду через проживання і виокремлення важливих, особистісно значущих подій. Все життя людини це динамічний подієвий цикл, але лише частина із прожитого не лише усвідомлюється, а й виокремлюється як важлива віха у житті. Особистісно значимі події суттєво впливають на стан психіки і подальше планування життя.

Співставлення змістових рядів виокремлених подій у довоєнний і воєнний періоди засвідчує докорінну зміну ціннісної сфери студентської молоді і особливостей її життєдіяльності. У період війни відбувається певне зміщення уваги із подій, що стосуються особистісних програм, на події суспільного та соціального характеру. Молодь продовжує цікавитися своїм внутрішнім світом, фіксує набутий досвід та аналізує його, але ці процеси відбуваються інакше ніж у довоєнний період. Свідомість молодого людина більш зосереджена на подіях війни і це, певною мірою, витісняє процеси усвідомлення і планування власного життя. Як наслідок, послаблюється увага до подій власного життя, турботи про своє майбутнє і розвиток свого потенціалу. Людина ніби застряє у стражданнях, болі, зневірі, втрачаючи конструктив та прагнення до саморозвитку. Емоційна перенапруга провокує виникнення певної поверховості у ставленні до власного життя. Вона може породжувати нездатність молодого людина адекватно рефлексувати його сутність. Поява цих закономірностей вимагає проведення належного психологічного супроводу. Інформування молодих людей відносно питань проживання трагічних подій та збереження психічної стабільності

Список використаних джерел

1. Вернік О. Л. Життєва ситуація в життєдіяльності особистості. *Актуальні проблеми психології*, 2017. т. IX, вип. 10. С. 342-350 <http://appsychology.org.ua/data/jrn/v9/i10/39.pdf>
2. Даценко О. А. Проблема автобіографічної пам'яті у вимірі психологічного фундаменталізму. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. Зб. наук. праць. 2015. Вип. V. С. 12-17
3. Дмитрук О. Є. Життєва перспектива як особистісний конструкт: мотиваційний, ситуативний та ціннісний підходи. *Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова*. Серія «Психологія». Одеса: Астропринт, 2013. Том 18. Вип. 22. Ч. 1. С. 242-250.
4. Кравченко О. Презентованість особистості власного життєвого шляху : постановка проблеми <https://ap.uu.edu.ua/article/264>
5. Кресан О. Переживання життєвих подій у процесі цілісного розвитку особистості. *Актуальні проблеми психології* Т.7. Вип. 20. С. 208-214
6. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення : автореф. дис...докт. психолог. Наук : 19.00.01 Київ, 2013.
7. Хавула Р. Життєва перспектива особистості в юнацькому віці. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2015. Вип.11. С. 343-348.
8. Орап М.О. Автонарратив як засіб дослідження і реорганізації життєвого шляху особистості пацієнта <https://doi.org/10.15330/ps.10.1.227-234>

*Білоус Ірина,
здобувач ступеня PhD
кафедри соціальної психології факультету психології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Останнім часом концепт «національна самосвідомість» став об'єктом пильної уваги широкої наукової спільноти. Цей складний концепт постійно знаходиться у сферах філософського, етнологічного, політологічного, соціологічного, історичного, педагогічного і психологічного аналізу. Результати вивчення проблематики національної та етнічної самосвідомості особистості висвітлені у низці статей, монографій, кандидатських і докторських дисертаційних досліджень. Водночас феномен «національна самосвідомість» потребує подальшого наукового дискурсу й уточнення, адже формування тезаурусу етнічної та національної психології триває і досі.

Так, Бернс Г. Слоун у своїй книзі "Youth and National Identity in Bosnia and Herzegovina: Social and Political Transformations since the Yugoslav Wars" досліджує роль конфлікту та постконфліктних процесів у формуванні національної ідентичності молоді в Боснії і Герцеговині [3]. Вивчаючи проблему розвитку і формування ідентичності за допомогою інтерв'ю та спостережень Слоун наголошує, що конфлікти можуть сприяти змінам у національній ідентичності молоді, іноді змушуючи їх зациклюватися на етнічних відмінностях і відрізнятись від інших груп, а іноді стимулюючи пошук громадських, космополітичних або постнаціональних форм ідентичності. Це сприяє поступовому процесу зміни ідентичності під впливом суспільства.

Окрім того Слоун своїми дослідженнями підтверджує теорію соціального взаємозв'язку, яка стверджує, що формування національної ідентичності молоді відбувається за допомогою соціальних взаємодій в межах їхньої етнічної та національної групи. Дослідницькі дані, зібрані автором, підкріплюють цю теорію, вказуючи на зв'язок між перебуванням у групі та формуванням національної ідентичності [3].

Марта Дальяні, яка вивчала проблему розвитку національної ідентичності молоді, наголошує у статті "National Identity Development: From Adolescence to Adulthood" що цей розвиток є складним процесом, який відбувається протягом довгого періоду часу – від підліткового віку до дорослості. Вона спирається на теорію ідентичності Е.Еріксона, яка вказує, що процес формування ідентичності включає повороти і кризи, що можуть бути асоційовані з самопізнанням і самознаходженням у контексті культури та нації [2]. Окрім того, Дальяні звертається до теорії соціального взаємозв'язку, яка стверджує, що розвиток ідентичності молоді відбувається через їх участь у соціальних групах і спілкуванні з різними представниками свого народу. Для підтвердження цієї теорії, Дальяні використовує дослідження, проведені Крістін Девіс та Джастіном Вертю.

Нарешті, Дальяні наголошує на значущості впливу медіа на формування національної ідентичності молоді. Вона посилається на дослідження, проведені М. Такарі та А. Попеску, яке показало, що медіа можуть впливати на формування уявлень про себе як члена свого народу та сприяти розвитку національної ідентичності. Особливу увагу Дальяні приділяє впливу інтернету та соціальних мереж на цей процес [2 с. 26].

Український науковець І. Струтинський у своїй книзі "Молодь та національна ідентичність: дослідження теорії та практики" аналізує роль освіти, засобів масової інформації, сімейного середовища та інших факторів у формуванні національної

ідентичності молоді в Україні. Він стверджує, що великі соціокультурні зміни, які відбуваються в Україні після набуття незалежності, впливають на процес формування національної ідентичності молоді та акцентує увагу на ролі історичних подій, політичної ситуації та медіа у становленні ідентичності особистості [1].

Окрім того, І. Струтинський висуває теорію культурної самосвідомості, яка стверджує, що молодь формує свою національну ідентичність шляхом сприйняття культурних цінностей, традицій та історії свого народу. Він досліджує вплив освіти, культурно-мистецької сфери та молодіжних організацій на цей процес.

Розвиток національної ідентичності молоді в умовах війни є складним процесом, і підходи до її розвитку можуть варіюватися залежно від конкретних умов та потреб. Вважаємо за потрібне акцентувати увагу на загальних принципах, які можуть сприяти розвитку національної ідентичності молоді в умовах війни. До них можна віднести:

1. Емоційну і психологічну підтримку: розуміння та підтримка молоді у складних часах війни допомагає їм зберегти свою національну ідентичність. Створення спеціальних психологічних програм та підтримка відповідних служб можуть допомогти молодим людям у зміцненні бажаної національної ідентичності.

2. Обмін історичними знаннями: відомості про історію своєї країни мають важливе значення для виховання національної ідентичності. Організація лекцій, семінарів та історичних екскурсій може допомогти молоді осмислити своє минуле, знати своїх героїв та цінності.

3. Підтримка культурної спадщини: значний вплив на національну ідентичність молоді мають знання та цінування власної культурної спадщини. Забезпечення доступу до культурних подій, розвиток культурного туризму та організація молодіжних фестивалів можуть сприяти збереженню та підтримці культурних традицій.

4. Залучення до соціальних проєктів: участь молоді в соціальних проєктах, спрямованих на покращення умов життя у своїй країні, може сприяти формуванню національної самосвідомості. Розвиток добровольчих ініціатив та створення активних молодіжних платформ дозволяють молодим людям вплинути на подальшу долю своєї країни.

5. Розвиток міжнаціонального діалогу: заохочення взаєморозуміння та діалогу між молоддю різних національностей може сприяти розвитку толерантності та загальнонаціональної ідентичності. Важливо створити атмосферу взаєморозуміння, забезпечити можливості для обміну думками та досвідом.

Ці ідеї є загальними принципами, а їх реалізація може варіювати залежно від конкретних умов та потреб молоді. Важливо враховувати контекстуальні особливості і залучати молодь до процесу формування своєї національної ідентичності.

Умова війни може сильно вплинути на формування національної ідентичності молоді з кількох причин: по-перше, війна може призводити до посилення патріотичних почуттів і бажання захищати свою націю та культуру, підсилювати почуття належності до свого народу та спонукати молодь до активної участі в захисті своєї країни; по-друге, війна може сприяти згуртованості нації та її спільним цілям. Відчуття загрози зовнішнього ворога можуть об'єднувати людей та спонукати їх до спільних зусиль для захисту національних інтересів.

Однак, важливо зазначити, що війна також може мати негативні наслідки для розвитку національної ідентичності молоді. Наприклад, довготривала війна може спричинити втрату віри в мир, створити ворожнечу до інших народів та сприяти появі радикальних та націоналістичних поглядів. Крім того, войовничий контекст може змінити спосіб культурного виробництва і спричинити зростання екстремізму та насильства, які відповідно вплинуть на формування ідентичності молодого покоління.

Отже, вплив війни на розвиток національної ідентичності молоді є складним і багатограним питанням, яке потребує ретельного аналізу конкретної історичної та соціальної ситуації.

Список використаних джерел

1. Струтинський, І. (2011). Молодь та національна ідентичність: дослідження теорії та практики. Київ: Видавництво "Інтерсервіс".
2. Dalyani, M. (2018). National Identity Development: From Adolescence to Adulthood. *Journal of Youth Development*, 13(4), 24-32.
3. Sloan, G. H. (2017). Youth and National Identity in Bosnia and Herzegovina: Social and Political Transformations since the Yugoslav Wars. <https://www.cambridge.org/core/books/youth-and-national-identity-in-bosnia-andherzegovina/413B120F8DBDD8A43A6D1CB287FA2DC6>

*Ващенко Антон Олександрович,
здобувач ступеня PhD
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПРОЯВУ ОБДАРОВАНОСТІ У МАЙБУТНІХ ЕКОНОМІСТІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ФАХОВИХ ДИСЦИПЛІН

Сучасні економічні, соціальні та політичні зміни в Україні зумовлюють гостру потребу в обдарованих спеціалістах, спроможних успішно вирішувати нагальні завдання економічного добробуту держави. Відповідно, перед закладами вищої освіти постає питання підготовки висококонкурентного, ініціативного, освіченого сучасного фахівця, якому притаманні організаційні здібності та прогностичні вміння в економічній науці і практиці. Особливої гостроти набула потреба пошуку новітніх методів емпіричних психологічних досліджень обдарованості фахівців економічного профілю.

Вивчення психологічних особливостей обдарованості та її структурних компонентів, сутності творчих здібностей особистості знайшло своє відображення в наукових працях В. Давидова, В. Клименка, В. Луньова, О. Матюшкіна, В. Моляко. Дослідженню професійно-важливих якостей майбутніх економістів присвячені дослідження Л. Карамушки, А. Карпова, Л. Карташова, А. Ковальова, Ю. Швалба.

Таким чином, на основі аналізу наукових праць цих авторів, обдарованість як одна з провідних якостей особистості майбутнього економіста може бути схарактеризована в системі таких основних понять як «здібності», «талант», «геніальність» тощо. Але всі ці феномени, хоча й досить близькі за змістом, але не є тотожними, що дає змогу досліджувати обдарованість як самостійну (але пов'язану з іншими) характеристику особистості. Проведений аналіз засвідчив, що обдарованість – складний феномен, у структурі якого можна виокремлювати певні компоненти, а саме: високі інтелектуальні здібності, креативність, сильна й стійка мотивація. Проведений аналіз різноманітних визначень обдарованості дав змогу дійти висновку, що обдарованість є комплексом задатків і здібностей, що за сприятливих умов дають змогу досягти більш високих результатів у певних видах діяльності порівняно з середніми показниками. Тому сутність обдарованості особистості розглядається нами як інтеграція різних здібностей, соціальних і особистісних передумов, що дає змогу досягти більш високих результатів (вищих щодо умовно «середнього» рівня) у певній сфері діяльності.

У процесі аналізу різних підходів до визначення сутності природи обдарованості ми дійшли висновку, що обдарованість особистості проявляється і розвивається насамперед у творчій діяльності і обумовлюється мотивацією навчальної діяльності, характерологічними та індивідуальними особливостями прояву обдарованості. У цьому контексті професійно-особистісний розвиток і саморозвиток майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін здійснюється за допомогою механізмів самопізнання, самоорганізації, самоосвіти, самооцінки, саморегуляції як прагнення до самоактуалізації на основі розвитку професійного мислення, реалізації власної обдарованості та інших видів інтенсифікації цього процесу.

Розвиток обдарованості майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін розглядається нами як важливий процес їхнього професійного розвитку і саморозвитку, що передбачає насамперед особистісні зміни у структурі особистісних якостей, а значить – може бути забезпечений суб'єктом розвитку. Вагомою за цих умов є проблема психолого-педагогічного супроводу прояву обдарованості майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін, розв'язання якої передбачає: наявність соціально-економічних умов, що сприяють ефективності професійної підготовки майбутніх економістів; психолого-педагогічне становлення особистості; визнання права особистості на самостійний вибір способів реалізації власної траєкторії прояву обдарованості майбутніх економістів; здатність до усвідомлення ними відповідальності за якість власної професійної підготовки і реалізацію особистісного потенціалу; гармонізація внутрішнього психологічного розвитку майбутніх економістів і зовнішніх умов, характерних для освітнього процесу ЗВО.

На підставі зазначеного вище психологічні детермінанти прояву обдарованості в майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін, за нашим переконанням, є особливим видом як внутрішньої активності, так і зовнішніх освітніх впливів, що в сукупності спрямовується на усвідомлення себе як суб'єктів діяльності та зумовлює продуктивне професійне становлення, професійний розвиток і перетворення «фахівця на професіонала». Таким чином, цей процес доцільно розглядати як взаємопов'язаний і логічно вибудований напрям особистісного і професійного становлення майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін. Відтак, є всі підстави класифікувати обдарованість за п'ятьма базовими критеріями: в залежності від виду діяльності; за ступенем сформованості обдарованості; за формою прояву; за широтою проявів у різних видах діяльності; за особливостями вікового розвитку.

З нашої точки зору прояв обдарованості майбутніх економістів у різних формах професійної підготовки у закладі вищої освіти, за своєю сутністю, є безперервне і свідоме особистісно-професійне самовдосконалення, що розглядається нами як внутрішньо і зовнішньо організований свідомий інтеграційний процес самоуправління, що ґрунтується на механізмах самопізнання, самоствердження, самовдосконалення та самоактуалізації. Особистісне значення професійної самореалізації майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін, задоволення від процесу діяльності та здобутих результатів насамперед формує відчуття їхньої успішності. На основі аналізу діючих сьогодні в закладах вищої освіти моделей обдарованості нами визначено й схарактеризовано наступні її елементи, що мають принципове значення для ефективного прояву обдарованості майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін як процесу втілення у життя свого індивідуального потенціалу: індивідуальні (інтелектуальний компонент, емоційно-вольовий та діяльнісний), середовищні (творче освітнє середовище ЗВО) та суспільні (інституційні та загальні умови для розвитку обдарованості та її проявів). Тому проблема визначення сутності, змісту та структури психологічних детермінант прояву обдарованості в майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін, без сумніву, є одним із найактуальніших напрямів досліджень у контексті їхнього професійного становлення.

*Волошина Марія Олександрівна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

*Широких Анастасія Олегівна,
доктор філософії (PhD), доцент кафедри вікової та
педагогічної психології Рівненського державного
гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1338-320X>*

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ГІБРИДНИХ ВІЙН

Сьогодні трагедія гібридних війн набуває все більших і ширших масштабів. Воєнні конфлікти по всьому світі розгораються з новою силою, а термін «гібридна війна» вже не є чимось невідомим чи незрозумілим. Важко повірити, але в самому центрі Європи, в 21 столітті триває одна з найжорстокіших війн за всю історію людства. Невідворотним є розуміння, що Україна стала жертвою гібридної війни.

Гібридна війна – це намагання однієї країни нав'язати свою політичну волю іншій країні (країнам) за допомогою низки політичних, економічних та інформаційних заходів, а не шляхом проголошення війни відповідно до норм міжнародного права [4]. На перший план виходять в даному контексті інформаційні заходи та інші важелі впливу. Можна зазначити, що це прагнення не стільки фізично знищити мільйони людей, як деморалізувати та залякати їх в інформаційному просторі, що спрощує механізм управління масою. У наші дні засоби масової інформації стали головним інструментом для розповсюдження повідомлень, що впливають на суспільну свідомість. Так, А. Моль зазначає, що ЗМІ фактично контролюють всю нашу культуру, «пропускаючи» її через специфічні фільтри, виділяючи окремі елементи із загальної маси культурних явищ і ментальних цінностей; надають їм особливої ваги: підвищують цінність однієї ідеї, знецінюють іншу, поляризують таким чином усю сферу культури й етнічних цінностей. Трансформують «душу народу» шляхом опредметнення «потрібної» інформації у свідомість людей. Те, що не потрапило до каналів масової комунікації, сьогодні майже не впливає на розвиток суспільства. У результаті сучасна людина практично не може ухилитися від впливу ЗМІ.

Психологічні аспекти гібридних війн стали предметом наукових розвідок таких науковців як Магда Є.В., Христенко В.Є., Городиська Н., Гурська В., Барна О.С, Білял А., Герман О., Мицишин Т. та ін.

У результаті аналізу їх праць було виокремлено велику кількість психологічних аспектів гібридних війн. Розглянемо детально деякі з них.

Метою нашого дослідження є вивчення психологічних аспектів гібридних війн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мабуть, вже немає тих, хто стверджував би, що природа міжнародної безпеки та конфлікту не змінилися. Країни конкурують у військовому та економічному відношенні, проблеми безпеки та балансу не вщухають. Однак спосіб дії інший. Конфлікти розгортаються по-новому, інноваційно та абсолютно по-іншому. Війни все частіше набувають характеру «гібридних». Як стверджує Чекаленко Л., «гібридна війна – це військова стратегія, яка об'єднує звичайну війну, малу й кібервійну. Також термін «гібридна війна» використовують для опису атак із застосуванням ядерної, біологічної та хімічної зброї, саморобних вибухових пристроїв та інформаційної війни. Такий підхід до ведення конфліктів є потужним і складним різновидом війни» [5,42]. Важливо зазначити, що концепція гібридної війни, можливо, і не нова, проте, вона набула

актуальності саме в останні роки, коли держави використовують різноманітні ресурси, здебільшого інформаційні, під час прямого збройного конфлікту або за його відсутності.

Просто кажучи, гібридна війна передбачає взаємодію або поєднання звичайних і особливих інструментів впливу і засобів підривної діяльності. Ці засоби, або інструменти, поєднуються в синхронізований спосіб задля використання слабкостей супротивника і досягнення синергетичного ефекту [1].

Традиційна військова сила втрачає своє значення, а ефективними засобами війни стають політичні, дипломатичні, інформаційні і економічні заходи. Тому експертами зазначається, що однією із найважливіших форм протиборства стає інформаційне протиборство. Новітніми засобами досягнення цілей у гібридній війні є інформаційно-психологічний вплив з метою позбавлення противника волі до опору [2].

Основною складовою гібридної війни є інформаційне зомбування, яке має на меті знищення свідомості шляхом руйнування будь-якої ідентифікації та перетворення людей на слухняних виконавців необхідної замовнику поведінки.

Тому, Герман О., Мицишин Т., зазначають, що «психологічний вимір «гібридної війни» пов'язаний із використанням технологій насичення інформаційного простору брудом, міфами та брехнею з метою зниження загального рівня свідомості особистості, а в подальшому – руйнації совісті особистості, через знищення якої, у свою чергу, впроваджується нігілізм» [2].

Городиська Н.; Гурська В. акцентують на тому, що «практично всі провідні держави світу використовують інформаційно-психологічні засоби підкорення свідомості особистості у своїх геополітичних планах. Основною складовою гібридної війни є консцієнтальна зброя, що має на меті знищення свідомості завдяки руйнації будь-якої ідентифікації та перетворення особистості на покійного виконавця необхідних замовнику дій. Показаний психологічний вимір гібридної війни, що пов'язаний із руйнацією совісті особистості, через знищення якої впроваджується нігілізм. Розкриті механізми формування «потрібного образу світу» через створення міфів та брехні. Наголошується на необхідності розкриття та усвідомлення психологічних механізмів ведення гібридної війни з метою запобігання враження її зброєю» [3]. Отже, розповсюдження дезінформації та маніпуляція інформацією, які використовуються для створення специфічного сприйняття реальності, можуть привести до відмови від моральних принципів та цінностей.

Держава без народу не може існувати. Як стверджує Білял А., «держави без людей безхребетні. Вона отримує легітимність і, відповідно, владу від свого народу. Це особливо стосується демократично побудованого уряду. Вносячи розкол між урядом і його народом, можна створити умови для його падіння. Саме цього прагне гібридний учасник діючи нижче порогового рівня війни» [1]. З цього зрозуміло, що ще однією інформаційно-психологічною атакою ворога у гібридній війні є намагання розколоти уряд і народ. В такому випадку застосовуються різноманітні методи – маніпуляції громадською думкою, використання пропаганди як потужного важеля впливу, підтримка або стимулювання внутрішніх конфліктів, етнічних або релігійних розбіжностей для створення нестабільності та недовіри.

Маніпуляція – особливо небезпечний метод ведення гібридної війни, адже, як стверджує Христенко В.С., «маніпулювання свідомістю можливе завдяки тому, що у кожної людини є свої потреби, кожен має якісь слабкості, кожен характеризується деякими пристрастями... але всі їх можна поєднати у декілька видів: фізіологічні потреби, потреба в безпеці, потреба належати спільноті, потреба у повазі, визнанні, потреби у самореалізації, потреба у позитивних емоціях» [6]. Якщо в людини забрати її впевненість в безпеці, позбавити можливості отримувати позитивні емоції, можливості належати спільноті, самореалізовуватися, можна маніпулювати її свідомістю, скеровувати її думки в потрібне русло, змусити підкорюватись, що і є одною з цілей ведення гібридної війни.

Під час підступного впливу на свідомість людини, який постійно відбувається під час гібридної війни, людина періодично відчуває, що у неї намагаються активізувати стереотипи [6]. Маніпулювати свідомістю, можна за допомогою ЗМІ, телебачення, Інтернет-простору тощо. Христенко В.Є. також зазначає «для досягнення своєї мети маніпулятори дуже часто подають інформацію так, щоб вона якнайбільше зачепила емоційну сферу людини»[6]. Тому, якщо новина, яка здавалася нейтральною, подається дуже емоційно, увага глядачів зосереджується на певних аспектах, що може змінити їхнє враження та викликати в їхній свідомості певні емоції, щоб переосмислити та оцінити події по-іншому.

Висновки. Отже, гібридна війна включає в себе різні психологічні аспекти, складовими яких є дезінформація, маніпуляція інформацією, психологічний тиск на населення, створення фейкових криз та загроз і психологічна дестабілізація. Ці аспекти спрямовані на вплив на свідомість, переконання та поведінку людей з метою досягнення стратегічних цілей. Розуміння цих психологічних аспектів є важливим для розробки ефективних стратегій протидії гібридним загрозам і забезпечення стійкості суспільства.

Список використаних джерел

1. Білял А. Гібридна війна – нові загрози, складність і «довіра» як антидот. NATO Review. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2021/11/30/gbridna-vjna-nov-zagrozi-skladnst-dovra-yak-antidot/index.html>
2. Герман О., Мицишин Т., Гібридні війни: історичні та психологічні аспекти. *III Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»*. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/41097/2/MCTD_2023_Herman_O-Hybrid_wars_historical_and_98-100.pdf
3. Городиська Н.; Гурська В. Філософія та психологія гібридної війни. *I Міжнародна наукова конференція «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки»(до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС)*. URL: https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/35093/2/MCTD_2021_Horodyska_N-Philosophy_and_psychology_102-104.pdf
4. Магда Є. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: Віват, 2015. 304 с URL: https://balka-book.com/files/2017/06_10/12_24/u_files_store_6_68818.pdf
5. Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна». *Журнал: Віче*. 2015. № 5. С. 41-42. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21CO M=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=viche_2015_5_21
6. Христенко В. Є. Маніпулювання свідомістю в умовах гібридної війни: психологічний аспект. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/5929/1/Khrystenko_monogr.pdf

Воронова Ольга Юріївна

канд. психол. наук, доцент кафедри психології

Мукачівського державного університету

м. Мукачево, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-6504-240X>

Барчій Магдалина Степанівна

ст. викладач кафедри психології

Мукачівського державного університету

м. Мукачево, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-7762-0959>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасне суспільство потребує фахівців, здатних налагоджувати стосунки в соціумі, вибудовувати стратегії власного особистісного та професійного зростання, а також спроможних до продуктивного партнерства, використання й упровадження інновацій у майбутній професійній діяльності. Саме соціальна компетентність є тією важливою характеристикою особистості, яка забезпечує їй ефективну взаємодію із суспільством, оптимізує відносини людини з різними соціальними інститутами, учені акцентують увагу на різних аспектах її формування: загальних положеннях (Н. Бібік, Г. Васьківська, С. Вітман, Д. Майхенбаум, Дж. Равен, Г. Селевко) [1].

Дослідження науковців засвідчують, що соціальна компетентність є: ключовою компетентністю, що забезпечує стале функціонування людини в соціумі; елементом соціалізації; складовою соціальності людини; результатом освітнього процесу; особистісним компонентом, через який відбувається набуття знань про навколишній світ; інтегральною якістю особистості, наявність якої дозволяє успішно виконувати ті чи інші соціальні ролі, що дає змогу поєднувати особистісне з громадським у процесі досягнення поставлених цілей, а також ефективно реагувати на неоднозначні життєві ситуації, що виникають у процесі їхнього розв'язання; взаємодією людини з іншими людьми, на основі якої вона вибудовує з ними систему відносин, відповідальна за власні вчинки; постійним процесом особистісного та професійного саморозвитку.

Мета повідомлення – проаналізувати інноваційні підходи до формування соціальної компетентності здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Соціальна компетентність – інтегральна характеристика особистості здобувача вищої освіти, що включає до свого складу низку взаємопов'язаних компетентностей (соціально-особистісну, соціально-професійну, соціально-культурну, соціально-комунікативну, соціально-лідерську), сформованість яких за певних умов сприяє особистісному та професійному зростанню, продуктивній соціальній взаємодії, підвищенню рівня позитивної соціальної активності здобувачів, їхньої гармонійній життєдіяльності в соціумі. Компонентами соціальної компетентності здобувачів визначено: мотиваційно-світоглядний, когнітивний, діяльнісно-операційний, особистісно-рефлексійний [1].

Як засвідчують результати наукових досліджень та досвід практичної діяльності, для успішного формування соціальної компетентності варто використовувати різноманітні технології інноваційного навчання: тренінги, ділові ігри, дебати та ін. Сутність впровадження технології інтерактивного навчання полягає в тому, що здобувач набуває знання та вміння як у процесі спрямованої викладачем взаємодії, так і під час взаємодії з іншими здобувачами, під час творчої, пошукової діяльності [1].

Дієвою іноваційною формою є одна із форм роботи на основі технології інтерактивного навчання – командний коучинг. В ході такої форми роботи команда має вирішити певне завдання, яке ґрунтується на поєднанні знань, досвіду, уяви і творчості всіх членів команди. Однією із видів інтерактивної технології навчання є кооперативна навчальна діяльність. Саме кооперативне навчання надає здобувачам можливості співпрацювати з їхніми ровесниками, дає змогу реалізувати прагнення кожної людини до спілкування, сприяє досягненню кожною особистістю вищих результатів засвоєння знань і формування нових умінь. До кооперативного навчання можна віднести: роботу в парах, ротацийні трійки, «Карусель», роботу в малих групах, «Акваріум», дискусії. Ігрові технології, на думку О. Жукової є потужним і універсальним засобом отримання, обробки, передачі, аналізу, інтерпретації різноманітної інформації. Їх використання передбачає: створення позитивного емоційного фону взаємодії в системі «викладач-студент», «студент-студент»; імітацію, моделювання та відтворення контексту майбутньої професійної діяльності; формування позитивної мотивації до процесу навчання; здійснення «м'якого контролю» [2].

До таких інноваційних підходів також відносимо впровадження у практику викладання професійно-орієнтованих навчальних дисциплін інтерактивних лекцій, нових методичних підходів до проведення інтерактивних практичних занять та семінарів – дискусій, на яких обговорюватимуться сучасні актуальні проблеми. Більшість лекційних занять супроводжується візуалізацією матеріалу, а саме презентаціями, інтерактивними плакатами, ситуативними відеофільмами тощо. Це надає можливість пов'язати теоретичний матеріал з реальними ситуаціями, що можуть виникати у професійній діяльності. Інтерактивні форми проведення практичних занять забезпечують формування готовності до реалізації компетенцій викладання і навчання у групах, колективної співпраці у формуванні фахових компетенцій у сфері професійної освіти. Інноваційним підходом також виступає упровадження технік креативності, таких як мозковий штурм (постановка проблеми, генерація ідей, їх групування, відбір, оцінка, підсумок), метод синектики (удосконалений метод мозкового штурму), видів аналогій (пряма, символічна, фантастична, особиста – емпатія), техніки модерації, складання ментальних карт дає можливість оперативного, нестандартного вирішення здобувачами певних проблем на основі творчої активності, налагодження відносин у групі (звичка до спільної роботи, втрата страху критики, уникнення образ від несприйняття пропозиції), сприяє зниженню інерції мислення, розвитку вміння бачити завдання в різних аспектах і соціальної компетентності здобувачів вищої освіти.

В умовах воєнного стану активно застосовуються дистанційні форми навчання з використанням віртуальних майданчиків, індивідуальних кейс-завдань, творчих проєктів організації освітнього процесу.

Вагому роль у формуванні соціальної компетентності майбутніх фахівців відіграють також соціальні проєкти, які дають змогу здобувачам пов'язувати і співвідносити особисті уявлення, здобуті протягом навчання в університеті, із реальністю, із соціальними змінами в суспільно-економічному житті. Цей метод дозволяє включити здобувачів освіти в активну діяльність та інтегрує в собі проблемно-пошукові, дослідницькі, презентаційні підходи до здобуття знань та формування навичок. Під час реалізації таких проєктів майбутні фахівці виявляють активну громадянську позицію, співпрацюють, спілкуються, обмінюються досвідом. Соціальна компетентність є головною метою виховної спрямованості в освітньому процесі закладу вищої освіти, а також є основою соціалізації особистості для адекватного вирішення життєвих ситуацій, здатності до взаємодії, самостійності та відповідальності, розуміння необхідності встановлення різноманітних соціальних зв'язків у сучасному світі. Важливого значення набуває в сучасних умовах волонтерська діяльність, як одна з основних форм прояву соціальної активності, направленої на організацію

добровільної праці студентської молоді. Волонтерство не тільки приносить соціальну користь суспільству й спрямовано на вирішення соціальних проблем, але й розвиває уміння та навички здобувачів, задовольняючи потреби у спілкуванні та самоповазі, відбувається усвідомлення власної потреби та розвиток важливих особистісних якостей, формування у них соціальних компетентностей (патріотизм, громадянська позиція, ефективне спілкування, здатність до емпатії, попередження та розв'язання конфліктів, толерантність, свідомий вибір, соціальна відповідальність тощо), що є необхідним в сучасних умовах воєнного стану.

Соціальна компетентність – це інтегрована здатність, що містить інші ключові компетенції: духовну, громадянську, комунікативну, мовну, побутову. Поняття соціальної компетентності тісно пов'язане з професійною компетентністю, без успішної взаємодії особистості із соціумом неможливе набуття навичок і вмінь, притаманних кваліфікованому фахівцю. Отже, важливим завданням для сучасної вищої освіти є формування та розвиток соціальної компетентності здобувачів, що є запорукою успішної реалізації майбутнього фахівця в професійній діяльності [3].

Висновки. Отже, розвиток соціальної компетентності здобувача вищої освіти є необхідною умовою його конкурентоспроможності та побудови індивідуальної траєкторії професіоналізації. Успішність становлення соціальної компетентності майбутніх фахівців залежить від створення спеціальних умов для оволодіння соціальними навичками і ролями, розвитку культури соціальної поведінки з урахуванням динаміки соціально- економічних змін у сучасному суспільстві. В процесі підготовки майбутніх фахівців важливо використовувати продуктивні методики, інноваційні технології, які спрямовані на ефективну практичну діяльність здобувачів, що сприятиме розвитку професійних компетентностей, становленню відповідальної і соціально компетентної та активної особистості.

Список використаних джерел

1. Грибанова О.Є. Формування соціальної компетентності майбутніх економістів у процесі професійної підготовки в коледжі. Дис.. 13.00.04. Запоріжжя, 2019.281с.
2. Жукова О. А. Дидактичні засади формування соціальної компетентності студентів класичних університетів засобами ігрових технологій: монографія. Харків: Видавництво «Мітра», 2019. 593 с.
3. Холковська І. Л. Соціальна компетентність як умова успішної самореалізації особистості. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія.* 2016. № 47. С. 63–67.

Гапочка Яна Олександрівна

асистент кафедри загальної та вікової психології,
Криворізького державного педагогічного університету
м. Кривий Ріг, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-0359-652X>

ПОТЕНЦІАЛ СУБ'ЄКТНОСТІ ФАХІВЦІВ КОМАНДИ ПСИХОЛОГО- ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДИТИНИ З ООП У ВОЄННИЙ І ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Довгострокові наслідки впливу війни позначаються на всіх сферах суспільного буття. Однією з найчутливіших – залишається криза в освіті. Руйнування освітньої інфраструктури, вимушені евакуації, тривалий стрес і несприятливі безпекові умови навчання — ось неповний перелік викликів з якими зіткнулися здобувачі освіти та вчителі.

Особливо гостро, проблема безперешкодного доступу до якісної освіти в умовах війни, відчувається для дітей з особливими освітніми потребами, що породжує загрозу для розвитку інклюзивної освіти в Україні. Тож забезпечення ефективного психолого-педагогічного супроводу дитини ООП набуває нового значення у воєнний і повоєнний періоди.

Психолого-педагогічний супровід дитини з ООП здійснюється фахівцями команди закладу освіти серед яких: директор або заступник директора, вчителі дитини, асистент вчителя, практичний психолог, соціальний педагог, корекційний педагог, батьки дитини та інші фахівці [1]. Ефективність діяльності кожного з учасників команди супроводу виступає позитивною/негативною умовою для діяльності інших учасників взаємодії та передбачає відповідний вплив на загальний результат спільної діяльності. Тобто від взаємоузгодженої, комплексної діяльності фахівців і батьків дитини залежить наскільки успішним стане процес адаптації, реабілітації, самореалізації та інтеграції дитини з ООП в соціум. Саме тому, вкрай важливо, розвивати ініціативність, активність і самостійність кожного учасника команди супроводу дитини з ООП, особливо в обмежених умовах їхньої регулярної безпосередньої співпраці.

Метою цього повідомлення є вивчення потенціалу суб'єктності фахівця команди супроводу дитини з ООП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчаючи суб'єктність в освітньому просторі, Гурлева вбачає її у здатності індивіда бути суб'єктом, а отже ініціювати та реалізовувати різні види діяльності. Від суб'єктності залежить якість спілкування, міра активності учасників освітнього процесу, а також ступінь їх перетворювального впливу один на одного [2, с. 43].

Москаленко В.В. визначає суб'єктність через саморозвиток особистості власної психіки на основі її потенційних можливостей. Натомість суб'єкт-суб'єктна взаємодія, за даними дослідниці, характеризується взаємною згодою людей приймати впливи один на одного за умови, що вони ставляться до себе і до іншого як до автономного, суверенного суб'єкта активності і як до цінності [3, с. 16]

Результати наукових досліджень у сфері визначення стратегій підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності в системі інклюзивної освіти, демонструють суб'єктну позицію спеціалістів, як один із показників готовності до здійснення супроводу дитини з ООП. Та характеризують суб'єктність через відчуття авторства власної діяльності, яка розгортається через самоактуалізацію, самопізнання, саморегуляцію та самоаналіз [4, с. 46-84].

Підтверджуючи загальні тенденції наукової думки щодо потенціалу суб'єктності особистості в освітньому просторі загалом, та в інклюзії зокрема, розширимо та уточнимо деякі параметри суб'єктності зважаючи на специфіку учасників взаємодії у команді психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП. Отже, суб'єктність важлива для співпраці в умовах інклюзії з кількох причин:

1. *Суб'єктність заохочує до діалогу.* Учасник команди з суб'єктною позицією є носієм власного активного бачення щодо визначення пріоритетних напрямків роботи по кожному конкретному кейсу. Це включає в себе відкриту комунікацію, обговорення ідей і спільні зусилля у вирішенні завдань, що може сприяти кращому розумінню потенційних труднощів у розвитку дитини з ООП і пошуку шляхів їх вирішення або попередження з точки зору експертної оцінки учасників команди.

2. *Суб'єкт визнає суб'єктність в інших.* Учасник команди з суб'єктною позицією здатен враховувати і чути голоси інших членів команди, визнаючи важливість кожного учасника і його унікального внеску в успіх роботи команди. Це не дозволяє домінуючим або авторитетним голосам об'єктивізувати інших учасників, сприяє створенню більш інклюзивного і демократичного середовища взаємодії між членами команди супроводу.

3. *Суб'єктність сприяє розвитку відповідальності.* Суб'єктність учасника команди супроводу сприяє утриманню індивідуального контролю за своїми своїми діями і результатами роботи. Це означає, що кожен учасник команди відчуває відповідальність за виконання власної частини завдань і за внесок у загальний успіх команди супроводу, у такий спосіб взаємодіє набуває ознак безперервності.

4. *Суб'єктність є каталізатором творчості та інновацій.* Суб'єктність фахівців супроводу створює умови для співпраці за якої голоси всіх членів команди будуть почуті і враховані в процесі прийняття рішень. Синтез підходів і методів роботи із різних сфер професійних діяльності допомагає команді бути більш гнучкою, адаптуватися до змін і нових викликів, а також започатковувати нововведення. Що сприяє більш творчим та інноваційним рішенням проблем, які виникають на шляху соціалізації дитини з ООП.

5. *Суб'єктність володіє потенціалом для покращення емоційного зв'язку.* Визнання цінності кожного учасника команди супроводу, врахування його професійної думки й унікального досвіду створюють умови для довіри у відносинах. Наявність спільної ідеї та мети, що полягає у сприянні інтеграції дитини з ООП в соціум, сприяє формуванню згуртованості учасників команди супроводу. Спільні цінності і цілі, довіра між учасниками зміцнюють емоційний зв'язок у команді. Це допомагає забезпечити внутрішню єдність та підвищити продуктивність взаємодії.

Висновки. Отже, суб'єктність має важливе значення для взаємодії учасників команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП, оскільки вона збагачує процес співпраці різноманітними перспективами, сприяє інклюзивному прийняттю рішень, зміцнює довіру, стимулює творчість та інновації, уможлиблює адаптивність, підкріплює емоційні зв'язки, допомагає ефективно вирішувати складні запити в реаліях інклюзивної практики. Розвиток суб'єктності фахівців команди супроводу може призвести до більш цілісних та ефективних результатів у напрямку створення необхідних умов в освітньому середовищі для розвитку особистості дитини з ООП у воєнний і повоєнний періоди.

Список використаних джерел

1. Наказ Міністерства освіти і науки України “Про затвердження Примірного положення про команду психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами в закладі загальної середньої та дошкільної освіти” від 08.06.2018 № 609. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0609729-18#Text> (дата відвідування 14.11.2023)

2. Гурлева Т.С. Суб'єктність як основа особистісного розвитку взаємодіючих учасників освітнього процесу *Освітній простір в контексті гуманістичної парадигми: психологічні пріоритети сучасності* : збірник наукових праць / за ред. С.Д. Максименка. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 40–52.

3. Соціально-психологічні проблеми становлення суб'єкта економічної соціалізації : монографія / [Т.В. Говорун, Н.М. Дембицька, І.К. Зубіашвілі та ін.] ; за наук. редакцією В.В. Москаленко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 205 с.

4. Стратегії підготовки фахівців у вищих навчальних закладах до роботи з дітьми в сучасному освітньому просторі : колективна монографія / Н.Г. Пахомова, О.О. Ліннік, О.В. Ревуцька [та ін.] ; за ред. Г.О. Лопатіної. Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2016. 436 с.

Готич Вікторія Олександрівна
здобувачка ступеня PhD кафедри соціальної психології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна

ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ, ЯК РУШІЙНА СИЛА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТІВ В УМОВАХ ВІЙНИ

В умовах повномасштабної війни, дослідження ідентифікаційних процесів та національної ідентичності має особливу вагу та актуальність. Віра у найближчу перемогу України у війні, осмислення й переоцінювання історичних фактів і здобутків українського народу у сфері науки й культури, спонукають дослідити становлення національної ідентичності громадян студентського віку України. При цьому важливо враховувати, що особливістю сучасного періоду розвитку України є його постколоніальний характер, що ускладнює розгортання позитивних ідентифікаційних процесів в українському суспільстві [2].

Мета повідомлення: аналіз національної ідентичності студентів в умовах російсько-української війни через призму і як наслідок посттравматичного зростання особистості студентського віку, яка здійснює свою життєдіяльність в умовах війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Війна є основною причиною трансформації ідентичності в Україні. Трансформація ідентичностей може стати проблемою не тільки для окремих індивідів, але й для суспільства в цілому. Це може призвести до конфліктів між окремими групами та до терористичних актів. Тому варто вживати заходів для запобігання таких ситуацій.

Люди змінюють власне індивідуальне ставлення до війни залежно від небезпеки.

Найбільш ефективними засобами збереження національної ідентичності в період війни є збереження культури, навчання та формування нових значень народу. Культурна складова ідентичності стає відповідальною за те, як буде розвиватися національна свідомість у майбутньому. Проблема полягає в тому, що багато військових операцій пов'язані з високою небезпекою для людей.

Згідно з дослідженнями трансформація ідентичності під час війни пов'язана з трьома основними факторами: соціальним, культурним та психологічним.

Соціальний фактор полягає у тому, що війна змушує людину перетворюватися з одного соціального статусу на інший, залежно від обставин.

Культурний фактор – у тому, що змінюється культурна інформація та менталітет, що впливає на ідентичність людини.

Психологічний фактор – у тому, що під впливом стресу та травм люди можуть переживати зміни в психічному стані, що також впливають на їхню ідентичність. У психологічних дослідженнях виділяється ще одне поняття, що належить до цієї проблеми. Це екстремальна ситуація, котра визначається як обставини на певній території, що склалися внаслідок аварії чи війни, небезпечного природного явища, катастрофи, стихійного чи іншого лиха та можуть спричинити шкоду здоров'ю людей або навколишньому середовищу, призвести до людських жертв, значних матеріальних втрат та порушення умов життєдіяльності людей [1].

Саме психологічний фактор ми найтісніше пов'язуємо із процесом посттравматичного зростання і національною ідентичністю, яка усвідомлюється в ході самого зростання.

Періоду студентства притаманна спрямованість у майбутнє та юнацький егоцентризм, але пережиті ситуації війни зумовили прискорення розуміння більшістю

студентів значущості життя тут і тепер, сприяли зміні пріоритетів в бік підвищення цінностей життя та міжособистісних відносин, збільшення рівня значущості взаємопідтримки та взаємодопомоги у подоланні життєвих негараздів.

У ході роботи над даною проблематикою нами була створена і апробована інтегративна соціально-психологічна програма, мета якої створення умов для розвитку посттравматичного зростання, як чиннику формування психологічної стійкості студентів в умовах війни.

Під час реалізації якої виявлено, що студенти спостерігають особистісні зміни, які виявляються у різкому зростанні патріотичних почуттів, ідентифікації зі своєю нацією, бажанням дослідити питання етносу українського народу, прагнення до світової демократії та справедливості, зростання гордості за цінності, які наразі відстоюються таким важким шляхом.

Висновки. Війна складна проблема, що має здатність змінювати людей. Трансформація ідентичності в період юнацького віку у той час, коли триває війна, може мати деструктивні наслідки. Потрібно розуміти цей процес і докладати зусиль, щоб запобігти втраті чи зміні національної свідомості в період війни. Із нашого емпіричного дослідження виявлено, що процес посттравматичного зростання є ґрунтовною умовою будування і розвитку національної ідентичності. У зв'язку із цим, подальші перспективи наших досліджень вбачаємо в розвитку посттравматичного зростання студентства, а від так і формування національної ідентичності молоді і суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Бабенко О. С. Трансформація ідентичностей під час війни: соціальний, культурний та психологічний аспект. *Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: доба нестійкої інституційності*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. 5 трав. 2023 р. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2023. 21-23 с.
2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. 2022. № 30. С. 17–22.
3. Готич В. Співвідношення феноменів психологічної стійкості та посттравматичного зростання особистості. *Габітус. Одеса: Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій*. 2023. Вип № 49. С. 90-94.
4. Готич Вікторія. Посттравматичне зростання, як чинник продуктивних змін особистості після травматичних подій. *Проблеми психології діяльності в особливих умовах*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. м. Черкаси, 18 квітня 2023 р. : ЧПБ, 2023. С 174-176.
5. Яремчук С., Дияк В., Тушко К. Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. *Грані*. 2023. Т. 26. № 1. С. 105–111.

*Гудовсек Сергій Вікторович,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

*Гудовсек Оксана Анатоліївна,
канд. пед. наук, доцент,
професор кафедри педагогіки початкової,
інклюзивної та вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-0933-7684>*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ДО БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. В сучасних реаліях нашого існування, військової агресії РФ проти України, збереження життя особистості постає наскрізною проблемою будь-якої сучасної науки й має висвітлюватися практично всіма галузями знань.

Науковий інтерес до проблем безпеки життєдіяльності був як у мислителів минулого: Платон, Аристотель, Сенека та ін., так і сучасних дослідників Г. Волович, Г. Сілласте, М. Грищенко та ін. Важливість теоретико-практичної розробки питань психології безпеки життєдіяльності особистості відображено у працях І. Балінта, М. Мурані, Н. Грішина, В. Зазикіна, В. Дмитрієвського, В. Мошкіна та ін.

Теоретико-методичні основи забезпечення освітнього процесу з безпеки життєдіяльності особистості у закладах вищої освіти досліджували О. Буров, В. Заплатинський, І. Іванова, В. Кузнецов, В. Мухін, Л. Сидорчук, С. Шкрєбень. Дослідження вчених переконливо свідчать про важливість поставленого питання для сучасного етапу розвитку науки, що зумовлено потребами особи і суспільства [5].

Мета дослідження – розкрити психолого-педагогічну готовність особистості до безпеки життєдіяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безпека життєдіяльності передбачає не лише фізичний захист кожної особистості («безпека людини») чи завдання виживання і безпеки особистості («людська / глобальна безпека»), а більшою мірою реалізацію здатності до повноцінного життя та гарантування відповідних умов для цього з боку самої особистості, громадських організацій, суспільства, а також – держави, міжнародного співтовариства, міжнародних організацій тощо [1].

Отож, структура безпеки життєдіяльності особистості включає:

- питання забезпечення власної безпеки, безпеки оточуючих та безпеки середовища в якому перебуває особистість
- уміння й навички безпечної поведінки;
- знання способів і засобів захисту в небезпечних і надзвичайних ситуаціях [3, с. 38];
- постійне удосконалення вмінь і навичок безпечної реалізації індивідуальної та соціальної діяльності, керуючись ціннісним відношенням до природи та суспільства [7].

Істотним фактором готовності особистості до збереження життя є рівень її компетентності, знання основних чинників безпечної поведінки. Не викликає сумніву, що глибина й міцність засвоєння способів і засобів захисту від небезпечних і надзвичайних ситуацій, розвитку вмінь і навичок безпечної поведінки в різних умовах є основою зниження ризиків життєдіяльності людей. Чималу роль у цьому процесі відіграють якості

людини. Під ними розуміють індивідуально-психологічні особливості особистості, які є умовою успішного виконання тієї або іншої продуктивної діяльності: темперамент, характер (риси характеру), воля, емоційна сфера, здібності людини та інші складові, які входять до структури особистості [2, с. 398].

До безпечної життєдіяльності відносяться питання здорового способу життя, раціонального харчування, статевого виховання, адаптації до освітнього процесу, загальні відомості про безпечну життєдіяльність, а також збереження життя, під час ракетних атак та масованих бомбардувань військом РФ територій України тощо.

Аналіз фактичних матеріалів про життя здобувачів вищої освіти свідчить про її неупорядкованість і хаотичну організацію. Це відображається у таких важливих компонентах повсякдення як несвоєчасне харчування, систематичне недосипання, короткий час перебування на свіжому повітрі, недостатня рухлива активність, відсутність загартовуючих процедур, виконання навчальної роботи у нічний час, куріння, тощо. Все це загострюється із постійними тривожними станами пов'язаними з оголошенням повітряних тривоги, масованих атак по території України. Накопичені протягом навчального року негативні наслідки такої організації життєдіяльності найбільш яскраво виявляються наприкінці навчання (підвищується кількість хронічних захворювань). Ці негативні процеси спостерігаються протягом всіх років навчання, вони суттєво впливають на стан здоров'я молоді і потребують психолого-педагогічної корекції на рівні не тільки особистого життя, але й суспільного в рамках освітніх закладів [4].

Сприйняття навчального матеріалу, яке відбувається в постійних тривогах, стресах, недосипаннях призводить до порушення резистентності організму здобувачів вищої освіти. Тому у них нерідко розвивається нервово-психічна стани, що підвищує ризик небезпечної поведінки та погіршення стану здоров'я.

Перевантаження організму, внаслідок емоційного та інтелектуального напруження, особливо під оголошення повітряної небезпеки, може призвести до стресових станів, у результаті чого змінюється фізичний та психічний стан, що призводить до розвитку різноманітних психологічних розладів. На тлі хронічного стресу розвиваються вегето-психози – вегетативний невроз, слабкість, втрата апетиту, швидка емоційність, дратівливість, нейроциркуляторна дистонія, вегето-судинна нестабільність, функціональні розлади шлунка тощо [6, с. 217]. Крім того, на фоні негативних психологічних ознак особистості виникають: виражена фізична слабкість, зміни в системі стосунків із соціальним оточенням, соматичні захворювання (неврози, вірусна хвороба шлунка та дванадцятипалої кишки, гіпертонічна хвороба, вади серця, цукровий діабет тощо). Поганий стан здоров'я, у свою чергу, призводить до невідвідування занять, впливає на якість освіти та веде до формування фахівців, які не відповідають високим вимогам, що ставляться до випускників вищих навчальних закладів.

На сучасному етапі життя української нації, в умовах агресії РФ, підготовка здобувачів вищої освіти вимагає згуртованості науково-педагогічних працівників ЗВО, для створення системи психолого-педагогічної допомоги з метою подолання хворобливих страхів, хворобливих ситуацій, існуючих фізичних та психологічних загроз, небезпек, ризиків.

Основним завданням в освітньому процесі закладів освіти є формування у майбутніх фахівців, розуміння того, що основним пріоритетом під час вирішення будь-яких професійних чи особистих проблем є збереження власного здоров'я і здоров'я оточуючих. Тому існує потреба в розвитку культури, яка враховує конкретні ресурси людської діяльності в умовах воєнного стану.

Висновки. Отже, ефективність підготовки особистості до безпеки життєдіяльності забезпечується такими умовами: прагнення до безпечної діяльності; інтеграція знань з усіх аспектів безпеки життєдіяльності у взаємопов'язаний (співобумовлений) комплекс;

формування практико-орієнтованих вмінь забезпечення життя та здоров'я особистості; використання інтерактивних форм в освітньому процесі для забезпечення набуття та усвідомлення особистого досвіду безпечної життєдіяльності та здорового способу життя.

Список використаних джерел

1. Андрейчук Н. І., Кіт Ю. В., Шибанов С. В., Шерстньова О. В. Охорона праці: навч. посіб. Львів, 2012. 273 с.
2. Биков В. І. Кожем'якін О. С. Удосконалення процесу викладання дисципліни «Безпека життєдіяльності» у вищих закладах освіти. *Безпека життєдіяльності*. 2007. № 5. С. 38-39.
3. Бикова С.В. Саннікова О.П. Психологічна діагностика стійкого ставлення до безпеки життєдіяльності: апробація оригінальної методики. *Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2008. №19. С. 4-15. Серія «Психологія»
4. Василенко В. А. Європейська освіта пор здоровий спосіб життя. *Етапи великого шляху Відродження*. 2000. №3. С. 7 – 10.:
5. Кузнецов В.О., Мухін В.В., Буров О.Ю., Сидорчук Л.А., Заплатинський В.М., Шкробець С.А. Концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини». *Інформаційний вісник Вища освіта*. 2001. № 6. С. 6–18.
6. Коцур Н. І. Гармаш Л. С., Калиниченко І. О., Товкун Л. П. Валеологія: підруч. для студ. пед. спец. ВНЗ. Корсунь-Шевченківський: В.М. Гавришенко, 2011. 581 с.
7. Приходько І. І. Розвиток і відновлення психологічної безпеки особистості у фахівців екстремальних видів діяльності. Посібник. Х. : НАНГУ, 2017. 102 с

Данильченко Ольга Павлівна,
здобувач другого(магістерського)рівня вищої
освіти Тернопільського національного
педагогічного університет
імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна

Оран Марина Олегівна,
доктор психологічних наук, професор, професор
національного педагогічного університет
імені Володимира Гнатюка, Тернопіль, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7598-8453>.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ

У сучасних умовах господарювання бізнес постійно зіштовхується з різноманітними викликами, серед яких особливе місце займають кризові ситуації. Кризова ситуація в бізнесі - це непередбачений стан, коли підприємство стикається з серйозними проблемами, що можуть загрожувати його функціонуванню і вимагати негайних заходів для вирішення. Це може включати фінансові труднощі, кризові ситуації на ринку, проблеми з управлінням або інші фактори, які впливають на успішність підприємства. Вони можуть виникати як внаслідок внутрішніх помилок управління, так і через зовнішні економічні, політичні та соціальні шоки. Вплив криз на бізнес часто має глибокий та далекосяжний характер, змушуючи керівництво компаній переосмислювати стратегії ведення бізнесу, оперативні процеси, а також підходи до

управління персоналом та взаємодії з клієнтами. Повномасштабне вторгнення росії в Україну розглядаємо як кризову ситуацію, яка створює виклики, які наші бізнеси вимушені долати. Це викликало надзвичайні труднощі для підприємців, змушуючи їх адаптуватися до нових умов і виживати в нестабільному середовищі. Не лише забезпечення безпеки працівників, але й збереження стабільності операцій тепер є пріоритетом. Відновлення економічної активності, психологічної стабільності та підтримка галузей, постраждалих від конфлікту, стають ключовим завданням для виходу з цієї складної ситуації.

Проблемам дослідження психологічних аспектів розвитку бізнесу в умовах кризових ситуацій в присвячено ряд праць як зарубіжних так і вітчизняних вчених, зокрема Е. Альтмана, Т. Таффлера, І. Романа, У. Бівера, І. Георгіца, Я. Вишнякової, Е. Короткова, Г. Іванова, Л. Лігоненко, В. Василенко, О. Стоянової, О. Терещенко та ін. Однак дослідження стосуються здебільшого внутрішньої кризи самого підприємства і не забезпечують комплексного дослідження психологічних особливостей цього процесу з боку керівників та персоналу, а відтак не озброюють його адекватним інструментарієм прийняття відповідних антикризових заходів, особливо під час війни. Багато психологів, спеціалізуючись на управлінні в кризових ситуаціях, розглядають питання стосовно психології лідерства, прийняття рішень та стресу в організаційному контексті. Вони досліджують, як керівники реагують на стресові ситуації, як вони приймають важливі рішення, і як психологічні аспекти впливають на взаємодію команд під час кризових періодів. Ці дослідження включають аналіз впливу стресу на прийняття рішень, психологічні аспекти комунікації та сприйняття лідерства в умовах невпевненості. Серед них Деніел Гоулман – досліджував емоційний інтелект та його роль у лідерстві та управлінні. Кетрін Крамптон – вивчає питання стресу та пристосування до невпевненості в організаційному середовищі. Крістофер Аргайл робив дослідження у сфері міжособистісних відносин та комунікації в організаціях. Карлай Шапіро – фокусується на стратегіях влади та впливу в умовах невпевненості. Ховард Шерман – спеціалізується в області психології організацій та досліджує психологічні аспекти кризового управління. Ренді Розенберг – спеціалізується в області організаційної психології та вивчає вплив стресових ситуацій на ефективність управління.

Значущість психологічних аспектів у процесі ведення бізнесу в умовах кризи не може бути недооціненою. Людський фактор стає домінантним у вирішенні багатьох проблем, що виникають внаслідок стресових обставин. Лідерство, корпоративна культура, емоційний інтелект, стресостійкість, здатність до швидкої адаптації та прийняття ефективних рішень у непередбачуваних обставинах – усе це стає критично важливим для збереження та розвитку бізнесу. (Річард Лазарус, Роберт Йеркез, Карол Двек та інші.)

Доцільно наголосити, що управління бізнесом в умовах кризової ситуації – це процес адаптації та впровадження стратегій, спрямованих на підтримку стабільності та зростання компанії під час економічних, соціальних або політичних викликів. Це включає застосування гнучкості, інновацій, ефективного ризик-менеджменту та оптимізацію ресурсів для забезпечення життєздатності та прогресу бізнесу в складних умовах.

Вчені [1; 2] підходять до питання психологічних особливостей розвитку бізнесу в умовах кризи з різних наукових перспектив, зокрема психології, менеджменту, організаційної поведінки та економіки. Основні думки, які можна виділити з наукової літератури:

– *роль лідера*: важливість лідерства під час кризи підкреслюється багатьма дослідниками. Ефективні лідери визначаються своєю здатністю до швидкої адаптації,

ясного бачення вихідної стратегії та вмінням зберігати довіру своїх співробітників та інших зацікавлених сторін;

- *стресостійкість*: визнається, що стрес значно впливає на прийняття рішень, знижуючи ефективність менеджерів та співробітників. Однак, стрес також може діяти як каталізатор змін і інновацій;

- *вплив корпоративної культури*: Вчені вважають, що сильна корпоративна культура може служити буфером в умовах кризи, зберігаючи згуртованість команди і сприяючи спільному вирішенню проблем;

- *комунікація та прозорість*: Наголошується на важливості відкритої та чесної комунікації в умовах невизначеності. Вчені радять лідерам бути прозорими щодо поточного стану компанії та планів на майбутнє;

- *емоційний інтелект*: дослідники підкреслюють значення емоційного інтелекту для розуміння та управління емоціями як власними, так і співробітників, особливо під час кризи;

- *психологічна підтримка*: є консенсус щодо того, що організації повинні впроваджувати програми психологічної підтримки та розвитку для збереження продуктивності та добробуту співробітників;

- *гнучкість та інновації*: підкреслюється потреба в гнучкості бізнес-моделей та інноваційному підході до розв'язання проблем, що є ключовим для виживання та процвітання в періоди криз;

- *міжнародний контекст*: досліджуються також і відмінності в психологічних особливостях розвитку бізнесу залежно від культурних та економічних умов різних країн.

Висновки. В умовах війни управління бізнесом стає надзвичайно складним завданням, вимагаючи особливих психологічних навичок та стратегій. Зокрема, важливість лідерства, адаптації до невизначеності та збереження морального духу колективу стають ключовими. Психологічна стійкість, емпатія та здатність до швидкого прийняття рішень в умовах стресу стають необхідними компетенціями для ефективного управління в таких умовах. Керівництво повинно виявляти високий рівень стресостійкості, а також проявляти сильне лідерство для управління невизначеністю та нестабільністю. Психологічні особливості керівників і персоналу, такі як емоційний інтелект, стресостійкість та лідерські якості, мають вирішальне значення для ефектвної реакції на кризові виклики, особливо у час війни в країні. Забезпечення чіткої та емпатичної комунікації стає критичним, оскільки працівники можуть відчувати стрес та неспокій. Забезпечення психологічної та соціальної підтримки для персоналу, оскільки вони можуть стикатися з емоційними викликами. Ефективне управління ризиками та вживання заходів безпеки стає першочерговим завданням. Також важливою є корпоративна культура, яка сприяє адаптації та згуртованості команди у важкі часи, а також здатність підтримувати якісну взаємодію з клієнтами.

Хоча науковці як в Україні, так і за кордоном, роблять значний внесок у розуміння фінансових та оперативних аспектів кризового менеджменту, є відчутна потреба у більш комплексному підході до вивчення психологічних аспектів ведення бізнесу під час криз та особливо в умовах війни. Специфічні психологічні особливості керівництва та співробітників можуть стати вирішальними для розв'язання проблем, що виникають у кризових умовах, а також для забезпечення сталого розвитку компанії. Відповідні стратегії та інструменти, які враховують людський фактор та психологічну готовність до криз, повинні бути інтегровані у сучасні моделі управління для підвищення їх ефективності та стійкості бізнесу.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом : підруч. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
2. Турова Т. В. Антикризове управління підприємством – системний підхід.
URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Bi/2010_1/103-108.pdf

Derpoliuk Elena

*PhD student at the Department of Psychology and Social Work
Central Ukrainian State University, named after Volodymyr Vynnychenko
Kropyvnytskyi, Ukraine*

FEATURES OF PSYCHOLOGICAL CORRECTIONAL WORK WITH WOMEN USING MEDITATION TOOLS IN A REMOTE SETTING

The relevance of this study is manifested by the increase in stress disorders in the context of a full-scale war and is based on the need to create affordable and simple methods, both self-help and prevention of anxiety disorders and states of excessive anxiety among Ukrainian women living in Ukraine and Canada.

One of the most effective methods of self-help for excessive anxiety is rightly considered to be the regular practice of meditation – this is the practice of focusing attention and conscious perception of yourself, which helps to calm the mind, reduce anxiety and stress, which in turn improves the overall state of mental and physical health. Only in the 21st century, scientists have been able to scientifically confirm and substantiate its effectiveness, including in times of crisis and pandemic, although, for sure, the mechanism of the effect of meditation on humans has not yet been clarified. However, meditation, in our opinion, is a fairly accessible self-help tool. After all, it does not require the presence of a psychologist, therapist, or coach, and often can be a free self-help tool. Therefore, it can be a useful method of self-regulation for women who face obstacles on the way to getting professional help for their excessive anxiety.

The purpose of the work was to draw attention to the features of psychological correctional work with women using meditation tools in a remote format.

The object of this study is anxiety, and the subject is the impact of the use of a meditation technique on the level of anxiety among adult women.

Statement of the main material. Psychological counseling is used in psychological correction and psychotherapy. Moreover, practicing psychologists often combine these tools. For the most part, this is a common practice in Canada, because even in hospitals one can see separate rooms for meditation.

Tsybalyuk I.M. believes that “psychological counseling as direct work with people is aimed at solving various psychological problems associated with difficulties in interpersonal relationships, in which the main means of influence is a conversation built in a certain way” [1; 24].

This form of conversation is actively used both in psychological correctional work and in psychotherapy. But if counseling is primarily aimed at helping the client in the "reorganization" of their interpersonal relationships, then the psychological correctional influence is focused mainly on solving the deep-seated personal problems of a person, which is the basis of most of life's difficulties and conflicts.

Recently, clients who seek help are much more likely to experience a feeling of increasing anxiety and difficulty experiencing emotions during this state. Women often remember that

anxiety especially increases when there is an understanding that it is not possible to get in touch with a psychologist at this moment.

We use in our psychological practice the testing proposed by V. Zlyvkov, S. Lukomska, O. Fedan in the monograph "Hamilton Anxiety Scale (NAM-A)" [2; 166], including among women who seek psychological help. The test results confirm the fact that during the full-scale invasion of Ukraine, the feeling of anxiety steadily increased to "heart-raised" and "pronounced" anxiety disorders, while before the full-scale invasion, the feeling of anxiety ranged between "no anxiety" and "moderate severity of anxiety disorder."

In their book, the authors mention that "in 1959, Max Hamilton developed the first version of the anxiety rating scale. He distinguished between anxiety as a normal reaction to danger, anxiety as a pathological condition unrelated to stress, and anxiety as "anxiety neurosis (fear neurosis)" [2; 166].

The problem of anxiety is raised in a number of studies by well-known psychologists K. Jaspers [3], E. Hernblow [4], S. Freud [5], J. Taylor [6], C. Spielberg [7], Poldinger V. [8], domestic scientist Y Nuller [9], and others.

The issue of anxiety was first considered by Sigmund Freud, who in 1926 distinguished the state of anxiety and worry, in his work "Inhibition, Symptoms, Anxiety" [5]. The scientist defined and described this state as emotional, one that includes feelings of expectation, uncertainty, and hopelessness.

Our practical experience confirms the conclusions of Sigmund Freud because, during psychological counseling, women talked about the expectation of the end of the war, uncertainty in a new place of residence, as well as hopelessness associated with the feeling that their suffering would never end. We also want to draw attention to what psychosomatic manifestations occurred in women when they experienced anxiety: trembling, body pain, fever, a feeling of a "lump" in the throat, difficulty breathing, heart pain, etc.

According to the clients, anxiety brought harm and discomfort not only to them personally but also had an impact on their loved ones, which was sometimes dangerous. Especially when it came to women who migrated on their own with a child or stayed on the territory of Ukraine, where active fighting was taking place.

Practical experience has shown an increase in requests from female clients, their repeatability, and an increase in their number after a full-scale invasion. In the conditions of the active phase of the war, the lack of Internet access to free psychological help, migration, etc., the question of how our clients can help themselves has arisen. In our opinion, a self-help solution for anxiety and depression should be universal and accessible to women of any age and anywhere in the world.

After analyzing a variety of material on the topic of anxiety, psychological counseling, and correction methods, we can conclude that meditation is the most versatile tool. This method is extensively researched and available for practical application. One of the most popular meditation techniques in working with anxiety is the Mindfulness approach, formed as a phenomenon by Jon Kabat-Zinn, an American Doctor of Medicine [10].

The essence of the technique lies in non-judgmental observation with interest in the selected object in the moment "here and now" [10]. Such an object can be breathing, physiological sensations in the body, ambient sounds, objects or objects of visual perception, as well as the flow of one's thoughts.

Finally, the mechanism of the effect of meditation on reducing anxiety requires more research, but we can already say that this approach helps to "train" the focus of attention.

As a result, women were able to notice their anxious thoughts more easily, and each time they were able to "switch" from anxious thoughts to others that were constructive towards themselves and those people around the clients at that moment, thus effectively implementing

emotional regulation. Many studies confirm the effectiveness and efficiency of the mindfulness approach for reducing anxiety, as well as improving other indicators of mental health [11].

Therefore, meditation as a technique, including the mindfulness approach, can be defined as an alternative method for self-application when there is no possibility of providing assistance by a specialist until it is received, and meditation can also be used as an additional method. Of course, the practice of meditation cannot be a substitute for psychotherapy. However, it could be an effective auxiliary tool in dealing with excessive anxiety for those women who do not have access to classical methods during a full-scale invasion.

Therefore, the question arises of increasing the availability of the use of meditative techniques for women who are on the territory of Ukraine and abroad.

In our psychological practice, we implemented a technique that was easily implemented independently by every woman who needed urgent help and had a mobile phone. At first, there were concerns that it wouldn't work, but when the women we worked with started giving feedback, it became clear that the meditation tools they used were effective. For example, Client M., 33 years old, wrote that she manages to fall asleep more easily, her sleep has improved, and her migraines have decreased in intensity [12]. Client R., 44 years old, wrote that her concentration had improved, which contributed to her improved contact with other people [12]. For us, this feedback was evidence that meditation has become an accessible method in self-help and in particular has contributed to the reduction of anxiety.

Conclusions. The simplicity of execution and the accessibility in understanding the instructions of meditative techniques allowed women to avoid procrastination. At the same time, it should be noted that this issue requires further additional research.

Sources

1. Tsymbalyuk I.M. Psychological counseling and correction. Modular rating course. Kyiv: VD "Professional", 2005. 656 p.
2. Zlyvkov V.L., Lukomska S.O., Fedan O.V. Psychodiagnostics of personality in life crisis situations. Kyiv: Pedagogical thought, 2016. 219 p.
3. Jaspers K. General psychopathology. Chicago: University of Chicago Press, 1963. 922 p.
4. Hornblow A. R., Kidson M. A. The visual analogue for anxiety: a validation study *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*. Australia, 1976. No 10. P. 339–341.
5. Sigmund Freud Inhibitions, Symptoms and Anxiety .The Hogarth Press LTD. 1949
6. Taylor J. A. A personality scale of manifest anxiety *The Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1953. No 48 (2). P. 28
7. Spielberger C. D., Gorsuch R. L., Lushene R. E. Manual for the state–trait–anxiety inventory. California: Consulting Psychologists Press, 1970. 10 p.
8. Poldinger W. Aspects of anxiety *Anxiety and tension*. New therapeutic aspects. Basel, 1970. P. 7–21.
9. Nuller Y. L. Structure of mental disorders. Kyiv: Sphere, 2008. 128 p.
10. Kabat-Zinn Jon Mindfulness Meditation Cultivating the Wisdom of Your Body and Mind Published by Simon & Schuster Audio/Nightingale-Conant, 2002

Доній Вікторія Сергіївна

*канд. філолог. наук, доцент за наказом
кафедри івент-менеджменту та соціальних комунікацій*

ВП «Миколаївська філія Київського національного

університету культури і мистецтв»

м. Миколаїв, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-4883-2423>

ПРОЯВИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ В СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

В останні десятиріччя для сучасного світу характерні як процеси глобалізації, інтеграції, так і зворотні тенденції, які пов'язані з актуалізацією ідентичності країн і народів, інтересом до їхнього національного життя, культури, ідеї, ідентичності тощо. Така тенденція є природною реакцією суспільства під час процесу універсалізації та стандартизації, і це є позитивним. Адже відродження національної самосвідомості, посилення значення основних ознак, які консоліднують етнос в сучасних умовах є пріоритетними факторами збереження, розвитку націй та їхньої національної ідентичності. Проте, водночас такі процеси можуть спричиняти конфлікти, утиски, заворушення і навіть війни.

На сучасному етапі досліджень вітчизняні науковці фокусують увагу на проблемі співіснування різноманітних варіацій української національної ідентичності, протистоянні політичних і культурних моделей, та переформатуванні суспільства, зміцненні утвердженні національної ідентичності після повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року.

Особливість національної ідентичності українців полягає у незавершеності процесу формування української політичної нації, зокрема нетотожності патріотизму й етнічності (україномовності). Ця проблема значною мірою зумовлена об'єктивними наслідками колоніального та неокolonіального часу – починаючи від ментальних підсвідомих настанов, вкорінених у культурі повсякденності та сформованих ще під час періодів поділу України між тими чи іншими державами, і закінчуючи різним рівнем економічної та культурної інтеграції регіонів країни до колишнього радянського політичного простору. Головною проблемою формування загальної національної ідентичності в Україні залишається конкуренція приналежності до різних націй (проте нині маємо надію на усвідомлення ототожнення кожного індивіда з українцями як нацією), мовна проблематика яких є лише відкритою актуальною частиною цього суперництва. З початку російсько-української війни, яка розпочалася 2014 року, значної актуальності набула проблема протидії цілеспрямованому розмиванню та деструкції української ідентичності.

Повномасштабне вторгнення російських військ у лютому 2022 року на територію України стало каталізатором багатьох культурних процесів. Зріс рівень зацікавленості історією нашої країни, відбувається масовий перехід на українську мову, докорінно змінюється ставлення до української ідентичності. Мистецтво відіграє важливу роль у становленні та утвердженні національної ідентичності. З'явилося багато нових патріотичних пісень, наприклад, пісні гуртів «Без Обмежень», «Козак System», «Калуш», «Спів Братів» тощо, сольних виконавців Kola, Макса Барських, Jerry Heil, Mama Rika та багатьох інших естрадних співаків. Пісня про Байрактар-2022, яку написав Тарас Боровок, кадровий військовий, з'явилася у перші дні війни та миттєво стала хітом. Композицію, присвячену бойовому турецькому безпілотнику Bayraktar TB2, вже переклали англійською, арабською, турецькою та іншими мовами. Приємний та простий мотив швидко запам'ятовується, і пісня набула великої популярності.

Пісню «Ой у лузі червона калина» нині співає весь світ. Це пісня українських січових стрільців, яка через сто років після її написання лунає різними мовами. Її співають відомі виконавці та діти на дитячих майданчиках, кожен українець знає цю пісню. Пісня дійсно стала народною, хоча музика та слова мають автора: у 1912-1914 роках її написав Степан Чарнецький, режисер першого мандрівного професійного українського музично-драматичного театру у Галичині «Руська бесіда».

У 2022-му розпочалася нова хвиля популярності пісні: соліст гурту «Бумбокс» Андрій Хливнюк, котрий вступив до київської тероборони, заспівав її на Софійській площі у Києві, в той час коли столиця перебувала під російськими обстрілами. Пісню підхопили зірки української естради, влаштувавши флешмоб, а тоді – увесь світ. Нині «Калину» співають українською, англійською, німецькою, французькою та навіть корейською мовами., і вона знову стала символом боротьби українців за незалежність і волю.

Письменники, музиканти, режисери, дизайнери, скульптори, художники та ілюстратори надихаються образами сучасних героїв, бійців ЗСУ та територіальної оборони, відображають у своїх роботах силу і мужність народу, його любов до рідної землі, віру в перемогу та пекучий біль трагедії, яка прийшла на нашу землю. На нашу думку, варта уваги художня творчість Ю. Журавля, І. Марчука, Н. Тітова, О. Шупляка, котрі отримали всеукраїнське та міжнародне визнання.

Театральне мистецтво відображає національну ідентичність, і підтвердженням цьому є нові постановки на сценах в різних куточках України. Українська драматургія зараз має потужний сплеск. Драматурги знаходять нові інструменти, що передають ступінь трагедії, яку переживають українці, актори грають ті ролі, які безпосередньо відчували на собі, у виставах стали використовувати документальні цифри. Оскільки, воєнна тематика вимагає іншого рівня підходу до роботи з таким матеріалом.

Слід зауважити, що, не зважаючи на складну ситуацію в Миколаєві, театри діяли і дивували глядачів низкою нових цікавих постановок. До прикладу, на сцені Миколаївського академічного художнього драматичного театру у жовтні 2022 року було презентовано моновиставу «Проста українська скіфська баба» за романом «Доця» сучасної української письменниці Тамари Горіха Зерня.

За цим романом було показано виставу у Польщі, а в Україні — це була перша інсценізація її твору. Письменниця зазначила: «Я дуже пишаюся і зворушена тим, що це зробили саме у Миколаєві. Це дійсно велика честь і для мене це дуже символічно» [2]. Твір присвячений подіям весни-літа 2014 року – початку російської агресії проти України. Моновиставу підготувала артистка і керівниця літературно-драматургічної частини Миколаївського академічного художнього драматичного театру Марина Васильєва.

«Це дійсно такий образ жінки-захисниці України, чаклунки, яка зберігає свій рід, починаючи зі скіфської баби. І ця вистава покликана показати іншим країнам, іншим регіонам що саме відбувається в Україні, що відчуває людина, яка перебуває в укритті, у бомбосховищі, втрачаючи своїх рідних, близьких», – наголошує директор, художній керівник театру А. Свистун [2]. Вбачаємо у таких постановках прояв сучасної української ідентичності, адже історія про звичайну жінку під час війни, яка перетворилася на скіфську бабу, уособлення сили роду, на уособлення духовної міці, що становить ключові риси української ідентичності.

То ж, питання української ідентичності особливо гостро постало нині, тоді, коли на нашу землю зазіхнули сусіди-вороги. Нині в суспільстві відбувається усвідомлення, що саме ідентичність є однією з цінностей, за які йде війна. Водночас змінюється ставлення до того, що означає бути українцем у мільйонів українців, це стосується і митців.

Переконані, що ще більший сплеск відчуття національної ідентичності відбудеться по завершенню війни. Культурні діячі України звертатимуться у своїй творчості до етнічних та історичних мотивів, образ українця переосмислюватиметься. У нашій та

світовій свідомості вкоріниться образ українця як символ сильної та сміливої людини, яка готова зі зброєю в руках стати на захист своїх свободи і держави, віддати за них життя.

Список використаних джерел

1. Відродження України: як розвиватиметься українська культура після війни. URL: <https://elle.ua/ludi/novosty/vdrodzhennya-ukrani-yak-rozvivatimetsya-ukrainska-kultura-pslyya-vyni/> (дата звернення 22.11.2023).
2. Проста українська скіфська баба. На сцені Миколаївського драмтеатру представили моновиставу. URL: <https://suspilne.media/295472-prosta-ukrainska-skifska-babana-sceni-mikolaiivskogo-dramteatru-predstavili-monovistavu> (дата звернення 22.11.2023).
3. Судин Д. Типи української національної ідентичності: апробація теоретичного концепту *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. № 1045. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи».* Вип. 30. Харків: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 41–47

Зубкевич Юлія Володимирівна, здобувач першого (бакалаврського) ступеня освіти, педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна

Широких Анастасія Олегівна, доктор філософії (PhD), доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету м.Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-1338-320X>

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ СВДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Військова агресія Росії проти України стала каталізатором національної свідомості українського суспільства, впливаючи на різні аспекти його формування. Першочергово важливо зрозуміти, що військова агресія - це не лише загроза для територіальної цілісності, але й прямиий вплив на психологію та самосвідомість нації. Українське суспільство бореться з викликами, що вимагають спільної відповіді та об'єднання під час воєнних подій.

Мета повідомлення – проаналізувати особливості національної самосвідомості українського суспільства та вплив військової агресії на активізацію її формування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивченням категорії національної свідомості займаються українські науковці: Боришевський М.Й., Гафіатуліна А.В., Дудка І.М., Нагорна Л.П., Онацький Є. Д., Редькіна Г. М. та ін.

Для розуміння сутності національної свідомості, варто розглянути дослідження вчених, наприклад Гнатенко П. І. Вважає, що національна самосвідомість складається зі знань та презентацій національної спільноти, її історичного минулого та сучасності, духовної та матеріальної культури, мови та національного характеру [1, с. 164].

М. Й. Боришевський визначає національну самосвідомість як усвідомлення особистістю себе часткою певної національної спільноти та оцінку себе як носія етнічних цінностей, що склалися в процесі тривалого історичного розвитку національної спільноти. Національна свідомість, в цьому контексті, виражається в усвідомленні українцями своєї ідентичності та готовності встояти перед агресором. Військова загроза викликає перегляд національних цінностей, підсилює патріотичні почуття та формує відчуття спільності та

змушує переосмислювати мовне питання. Націогенез як процес становлення цілісної свідомої ідентичності етносу демонструє якісні зрушення самосвідомості та самоорганізації етносу.

У своїй книзі "Війна Путіна проти України. Революція, націоналізм і криміналітет," британський політолог українського походження Тарас Кузьо проводить аналіз впливу російсько-української війни на національну ідентичність громадян України. У своєму дослідженні він підкреслює, що тривала війна, незважаючи на свою трагедійність, викликала значні зміни в уявленнях російськомовних громадян України щодо Росії [2, с. 26].

Дуже схожа думка простежується і у праці української науковиці Світлани Бойко. Вона вважає, що саме українознавча компетентність є одним із ключових факторів безпеки української нації, яка проявляється у внутрішньому факторі – національній самоідентифікації [3, с. 18].

Мусимо визнати, що прискорений процес українського націоформування та утвердження української національної свідомості відбувається саме зараз. Активні зрушення у свідомості українства обов'язково відбиваються на динаміці і структурі етносу. Спостереження за агресією і конфліктом може змінювати сприйняття минулого та сучасності. Люди можуть більше цінувати свою культурну спадщину, мову та історію, відчуваючи необхідність захисту свого унікального ідентичного обличчя в умовах загрози. Війна викликає активізацію громадянської позиції, мобілізуючи громадян до участі в обороні країни та зміцнюючи взаємодію між людьми на різних рівнях суспільства.

В результаті проведеного дослідження можна визначити, що формування національної свідомості українського суспільства в умовах військової агресії є складним та многогранним процесом. У здобутому аналізі важливим фактором виявився внутрішній конфлікт та розбіжність поглядів в суспільстві, що може бути як позитивним стимулом для дискусій та вдосконалення, так і викликати внутрішні напруги.

Заслуговує на увагу важливість мови в формуванні національної свідомості, яка не тільки є засобом спілкування, але і ключовим компонентом культурного спадку та ідентичності. Збереження та розвиток мови в умовах глобалізації є актуальним завданням для зміцнення національної самосвідомості.

Висновок. Національна свідомість залишається динамічним явищем, особливо в умовах сучасних геополітичних змін. Далі слід вивчати вплив інших факторів, таких як нові технології, економічні зрушення та соціокультурні трансформації, на формування національної ідентичності. Тривалий діалог і подальше наукове вивчення цієї теми мають великий потенціал для покращення національного самовизначення та спільного майбутнього.

Список використаних джерел

1. Гнатенко П. І. Національна ідентичність та історична пам'ять. *Науково-теоретичний альманах «Грані»: філософія*. 2018. Т. 21, № 10. С. 164–169.
2. Kuz'o T. Putin's war against Ukraine. Revolution, nationalism and criminality, 2018. 560 p
3. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни. *Українознавчий альманах*. 2022. № 30. С. 17–22.

Льчук Сергій

*здобувач ступеня PhD кафедри філософії, соціології та релігієзнавства
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

СОЦІАЛЬНА ЕКСКЛЮЗІЯ ЯК ВИКЛИК ПОВОЄННОЇ УКРАЇНИ

Від початку збройної агресії росії проти України, а з нею й безжального винищення українства, спостерігається стійке зростання наукового та суспільного інтересу до української культури, історії становлення української нації, політичних амбіцій та ментальної своєрідності українців. Особливою гострото означенні питання набувають через невинну роботу російської пропагандистської машини, рупори, якої, без найменших докорів сумління, прикладають усі свої зусилля аби показати українців безжальними нацистами, що прагнуть до завоювання та знищення сусідніх народів. Попри доведену голослівність таких заяв, подекуди вони викликають страх у населення демократичних європейських держав, які підтримали й підтримують Україну, визнаючи її право на політичне існування. Очевидно, що за таких умов, українці, щоб вижити, мають вести боротьбу на двох фронтах – воєнному та інтелектуальному, бо гідне протистояння ворогові, захист української державності та права українства на життя, не можливе без чітко означеної візії її майбутнього і в геополітичному, і в ціннісному, і в соціальному вимірі. Саме тому сьогодні українці змушені докладати надлюдських зусиль на полі битви, водночас не залишаючи поза своєю увагою проблеми культурного та політичного самовизначення у світі та, що найголовніше, проблеми викликані повномасштабним вторгненням росії.

Попри позірну простоту означених нами завдань, їх практична реалізація викликає чимало складнощів. Тут доцільно згадати про сформований унаслідок довготривалого поневолення ментальний зв'язок українського народу з російським. Не варто забувати й про те, що росіяни відверто і безпринципно три століття привласнювали культурні здобутки та історію українства, на яке дивилися з характерною для панівної держави зверхністю та погордою, не даючи найменшої можливості для вільного культурного та національного самовияву українців. Не меншою проблемою для стійкого розвитку України воєнного часу та особливо повоєнних років може стати соціальна ексклюзія, тобто «нерівний доступ до можливостей, якими володіє суспільство на певному етапі свого розвитку». Вона, як відомо, призводить до «виключення індивіда або соціальної групи із соціальних відносин внаслідок нестачі у них певних прав та наявності низки обмежень щодо доступу до інституцій, які розподіляють ресурси та надають соціальні послуги, участі в економічно чи соціально значущій активності й оплачуваній праці, можливостей впливати на прийняття управлінських рішень на місцевому чи регіональному рівнях, залученості до мереж соціальних взаємовідносин і підтримки внаслідок нестачі базових компетенцій, різного роду дискримінації та матеріального становища» [5, с. 145].

Актуалізація проблеми соціального виключення спричинена довготривалим збройним протистоянням, яке супроводжується численними катаклізмами (руйнацією енергетичної та цивільної інфраструктури, усталених екосистем, міграцією, окупацією регіонів тощо) й спричиняє нерівномірний доступ українців до соціальних ресурсів, поглиблюючи наявні й формуючи нові розподільчі лінії в суспільстві, тим самим посилюючи соціальні протистояння. Означені потрясіння супроводжуються стрімким зростанням прошарку у людей з обмеженим доступом до соціальних ресурсів та низькою соціальною активністю. Така ситуація може стати серйозним викликом повоєнної України, адже відкриває простір для різноманітних світоглядних маніпуляцій тим політикам та політичним силам, які прагнуть використати переваги виборчої системи не для розвитку держави чи зростання

загального рівня добробуту, в тому числі й людей з обмеженими соціальними можливостями, а лише для реалізації власних інтересів та політичних амбіцій [2, с. 2107].

Мета повідомлення полягає у розкритті основних причин зростання соціальної ексклюзії у повоєнній Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розкриваючи ймовірні виклики повоєнної України, дослідники, політики та громадські активісти нерідко забувають про виклики з якими стикнулося українське суспільство вже сьогодні. Чільне місце посеред останніх посідає ексклюзія частини українських регіонів внаслідок російської окупації (Луганська, Донецька, частина Запорізької та Херсонської областей) та анексія Автономної Республіки Крим. Населення на цих тимчасово непідконтрольних територіях вже сьогодні не має можливості залучатися до соціальних та культурних процесів в Україні, що зрештою може призвести до «розривів» історичної пам'яті, культурної традиції та виникнення ресентименту, що, у єдності своїй, може стати вагомою перепорою на шляху формування інклюзивного суспільства та політичної нації у повоєнній Україні.

Не менш актуальним викликом сьогодення залишається викликаний війною травматичний досвід. Для багатьох українців повномасштабне вторгнення росії та «велика війна» стали «надмірним досвідом» (К. Карут), який підірвав можливість травмованих раціонально сприймати світ та призвів до створення «другого Я» [6, с. 26]. Його виникнення, як доводить Л. Вікторій, викликане руйнуванням уявлення людини про себе як про гідну, сильну і самостійну людину, переконання у власній безпеці, а з ним і віри й здатність жити та діяти у світі [4, с. 5, 22]. Інакше кажучи, психічна травма руйнує ціннісну систему людини та підриває її здатність людини орієнтуватися у світі.

Викликане травмою руйнування уявлення людини про себе та раціонально організований світ може проявитися у схильності до самоізоляції, як це спостерігається у жертв сексуального насильства, а може сприяти згуртуванню з такими ж травмованими людьми [3, с. 1927]. Прикладом останніх можуть стати Український клуб у Брюсселі, навколо якого об'єднанні українські біженці у Бельгії, або ж різного роду об'єднання осіб з інвалідністю внаслідок війни, спільноти учасників бойових дій, групи підтримки жертв насильства тощо. Люди в таких спільнотах об'єднанні емоційними, психологічними чи фізіологічними шрамами та спільною пам'яттю про травматичну подію, яка, як стверджує Л. Малккі, може впливати на їхню ідентичність, їхні бажання та переконання [7, с. 92].

Схильність травмованих до консолідації у формі стихійних або ж свідомо організованих меморіальних спільнот, груп підтримки чи культурних центрів може мати важливе значення у процесі детравматизації, втім подекуди може набувати прямо протилежних наслідків. Це спричинено тим, що травма – це незмінно рана, яка руйнує особистісну і групову ідентичність. Цей травматичний досвід ганьби і страждань ніколи не інтегрується у позитивне уявлення ні на особистісному, ні на колективному рівні [3, с. 1927-1928], а тому може мати негативні соціальні наслідки. Так, приміром, відомий американський дослідник К. Еріксон, у роботі «Все на своєму шляху: руйнація спільноти під час повені в Баффало-Крік» (1978 р.) [1], аргументовано довів, що стрімке і несподіване руйнування історично сформованої соціальної єдності внаслідок різноманітних катаклізмів може призвести до знецінення усталених моральних переконань та принципів. Унаслідок травми у людей з'являється розчарування, втома життям та апатія, що нерідко породжують деструктивну поведінку, виражену алкоголізмом, наркоманією та протиправною поведінкою тощо [1], які, як відомо, і призводять до соціального виключення.

Висновки. Підсумовуючи зауважимо, що повоєнну Україну чекає багато різноманітних викликів, чільне місце посеред яких посідає соціальна ексклюзія. Така ситуація може мати вкрай негативні наслідки для відновлення повоєнної України, а тому вимагає розробки та імплементації у соціальну практику стратегії детравматизації, які сприятимуть поверненню травмованих індивідів та груп у соціальне життя.

Список використаних джерел

1. Erikson, K. Everything in Its Path. NY: Simon and Schuster. 1976. 284 p.
2. Storozhuk S., Petraniuk A. Etc. A healthy society: social challenges of digitalization and the ways to overcome them (the ukrainian experience). Wiadomości Lekarskie 76(9):2103-2111.
3. Storozhuk S., Kryvda N., Hoian I., etc. Mental health after trauma: individual and collective dimensions. Wiadomosci Lekarskie. 2022; 75(8): 1924-1931.
4. Vickroy, L. Trauma and Survival в Contemporary Fiction. University of Virginia Press. 2002. 272 p.
5. Карп'як М. О. Соціальна ексклюзія в Україні: ознаки та форми прояву в сучасному суспільстві. Регіональна економіка 2020, №2. С. 144-152.
6. Карут, Кеті. Почути травму. Розмови з провідними спеціалістами з теорії та лікування катастрофічних досвідів. Київ: Дух і літера, 2017. 496 с.
7. Malkki, L. News and Culture: Transitory Phenomena and the Fieldwork Tradition. Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science / A. Gupta, J. Ferguson (eds.). Berkeley CA: University of California Press, 1997. Pp. 86-101. doi.org/10.1525/9780520342392-005

Ищенко Оксана

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КЛІМАТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ У КРИЗОВИЙ ПЕРІОД

Актуальність дослідження обумовлена важливістю формування та підтримання сприятливого соціально-психологічного клімату в організації під час кризового періоду. Кризові періоди мають значущий вплив на функціонування організацій, вивчення соціально-психологічного клімату під час кризи дозволяє краще розуміти, як ці ситуації впливають на сприйняття та ефективність працівників. Сприятливий психологічний клімат є ключовим елементом збереження психічного здоров'я працівників, особливо в умовах стресу та неспокою, що властиві кризовим ситуаціям.

Метою повідомлення є аналіз соціально-психологічних особливостей психологічного клімату в організаціях у кризових станах.

Виклад основного матеріалу дослідження. У роботах ряду науковців, як вітчизняних, так і зарубіжних, вивчається проблематика психологічного клімату. Вони розглядають такі аспекти, як загальний емоційно-динамічний настрій групи (Г. Андреева), емоційно-психологічний настрій колективу (Н. Анікеева), міжособистісні стосунки в групі (В. Казміренко), відносно стійкий психічний стан (настрій) колективу (Л. Карамушка), атмосфера, яка складається зі стосунків, думок, почуттів та переживань (В. Куніцина), цілісна соціально-психологічна характеристика колективу (Г. Ложкін), емоційний настрій колективу (Б. Паригін), стійкий настрій групи (Ю. Платонов), стійкий психологічний настрій, що впливає на взаємини між людьми та їхнє ставлення до праці (С. Попов), система гармонійних та продуктивних відносин (М. Амстронг), культура взаємин у групі (І. Ансофф), система міжособистісних стосунків (Б. Ломов), внутрішні функції організації, виражені через призму сприйняття співробітниками (Д. МакГрегор), сукупність психологічних умов, які сприяють або перешкоджають продуктивній суспільній діяльності

(Е. Мейо), внутрішній стан колективу (В. Шепель), моральні та емоційні аспекти системи людських відносин (В. Москаленко), якісний аспект міжособистісних відносин (Н. Бігун), сукупність психологічних умов, що сприяють спільній продуктивній діяльності (С. Бочарова). Узагальнено, що психологічний клімат – це стан колективу, що виконує спільну предметну діяльність, має спільні цілі та цінності; процес узгодження поведінки та діяльності (досвід взаємодії та соціального пізнання) [4].

Обраний для дослідження заклад відзначається тривалою історією та зіткненням з багатьма внутрішніми та зовнішніми викликами. Кризовий стан, викликаний економічними, соціальними та політичними факторами, впливає на працівників, забезпечуючи відповідний контекст для наукового аналізу. Визначено ключові фактори кризи в даній організації, включаючи економічні труднощі, недостатнє кадрове забезпечення та низький рівень мотивації працівників.

Проведено усне опитування працівників закладу, аналіз кадрової документації та здійснено оцінку психологічного клімату за допомогою таких методик, як оцінка психологічної атмосфери в організації (Ф. Фідлера), методика групової згуртованості К.Сішора, «формування позитивної групової мотивації» (В. Розанова), визначення соціально-психологічного клімату в трудовому колективі (О. Михалюк та А. Шалито), стилю керівництва трудовим колективом (В. Захарова і А. Журавльова).

У результаті інтерв'ювання працівників виявлено взаємозв'язок між зовнішніми факторами кризи (економічною ситуацією, соціальним забезпеченням, фінансовим станом) та внутрішнім психологічним кліматом в організації. Шляхом аналізу кадрової документації виявлено велику плинність кадрів (більше 15%), проблеми внутрішніх комунікацій, що вказує на потребу в оцінці успішності для зниження плинності кадрів та підвищення ефективності праці.

Психологічна атмосфера в організації (за методикою Ф. Фідлера), оцінена як недоброчлива - 30% респондентів, нейтральна – 56%, доброзичлива - 14%, що свідчить про необхідність покращень у взаємовідносинах між працівниками. За методикою визначення соціально-психологічного клімату в трудовому колективі О. Михалюка та А. Шалито виявлено задовільний клімат - 45%, незадовільний - 35%. сприятливий - 20%, що вказує на потребу в корекційних заходах для поліпшення соціально-психологічного клімату. Індекс групової згуртованості за методикою К.Сішора – 6.9 (нижче середнього). Середній бал групової мотивації В. Розанова – 49, що вказує на слабо мотивований колектив, який потребує покращень у взаємодії. Стиль керівництва (В. Захаров і А. Журавльов): авторитарний – 73%, демократичний – 17%, ліберальний – 10%. Отже, керівнику властивий авторитарний стиль керівництва, а «такі особистості не здатні будувати якісні взаємини з підлеглими, вони більшою мірою розраховують на створенні ними рамки, систему покарання та правил, які допомагають їм відмежовуватись від спілкування на рівних з підлеглими» [2].

За результатами емпіричного дослідження підкреслено необхідність змін для покращення психологічної атмосфери, налагодження комунікацій, підвищення мотивації та згуртованості колективу.

Розроблено психокорекційну програму щодо оптимізації психологічного клімату в організації під час кризового періоду, яка була спрямована на досягнення конкретних цілей: індивідуальне консультування охоплювало допомогу у розв'язанні робочих та побутових проблем працівників, тренінг для розвитку навичок спілкування і покращення міжособистісної взаємодії та організацію групових відносин ставив акцент на саморозвиток, самовизначення та прийняття себе та інших та нівелював розрив між керівництвом та підлеглими, сприяв покращенню соціально-психологічного клімату.

Дієвість тренінгової програми підтверджена емпіричним дослідженням показників контрольної та експериментальної груп, де виявлені значущі позитивні зрушення у

ключових аспектах міжособистісної взаємодії. Отримані результати свідчать про поліпшення якості спілкування, зростання розуміння позицій колег та зменшення конфліктів у групах. Також спостерігається позитивна динаміка в психологічній атмосфері, мотивації досягнень групового успіху та стремління зберегти цілісність групи. Впровадження програми призвело до позитивної динаміки у стосунках між працівниками та покращенні психологічного клімату в організації в цілому.

Висновок. Узагальнюючи вищезазначене, можна стверджувати про ефективність розробленої програми формування психологічного клімату в організації під час кризового періоду. Враховуючи знайдені фактори та деталізовані аспекти впливу на психологічний клімат, такий підхід може бути використаний для вдосконалення управління та сприяння психосоціальному благополуччю в організаціях.

Список використаних джерел

1. Андреева І. А. Роль стратегій в управлінні персоналом різних форм професійної діяльності. *Актуальні проблеми психології*: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Ін-т психології. Київ, 2013. С. 246-249.
2. Гончарук Н. Стилі управління: переваги та недоліки. *Актуальні проблеми державного управління* : зб. наукових праць. Дніпропетровський регіональний інститут державного управління. Дніпропетровськ, 2002. № 3. С.176 - 190.
3. Карамушка Л. М. Психологічні засади організаційного розвитку: монографія. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. 206 с.
4. Кличковський С. О. Теоретико-методологічний аналіз поняття «соціальнопсихологічний клімат». *Український психологічний журнал* КНУ імені Тараса Шевченка. Київ: Міленіум, 2017. №2 (4). С. 47–57.

Кікінежді Оксана Михайлівна

доктор психол. наук, професор,
професор кафедри психології

Тернопільського національного педагогічного
університету імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-9240-279X>

Василькевич Ярослава Зіновіївна

канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри психології

Університету Григорія Сковороди в
Переяславі

м. Переяслав, Україна

<https://orcid.org/0000-0003-2487-5429>

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ: ЕГАЛІТАРНИЙ ВИМІР

Проблема розвитку української ідентичності та національної свідомості молоді є гостро затребуваною проблемою сьогодення, оскільки стосується розбудови демократичного суспільства в Україні на принципах гуманізму, рівноцінності та паритетності статей відповідно до міжнародних і європейських стандартів рівності прав та

можливостей жінок і чоловіків як невід'ємної умови дотримання основоположних прав і свобод людини, поваги до її гідності, пошанування особистості. Як зауважує Ліна Костенко, «Демократія тим і добра, що при демократії не держава руйнує людину, а людина будує державу. І саму себе, і своє гідне життя, і гуманітарну ауру своєї нації» [3, с.39].

Мета повідомлення – теоретико-методологічний аналіз проблеми формування національної ідентичності молоді в контексті егалітарної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначають дослідники проблеми самоствердження української нації, методологічні підвалини гуманності, людиноцентризму як символу спадкоємності вікової історії української нації визрівали у психоісторичному та етнопедагогічному часопросторі української культури. Зокрема, філософ М. Попович наголошує, що «Бути людиною – означає бути вільною людиною. <...> В перекладі на мову політики гасло свободи, справедливості і солідарності являє собою вираз основних характеристик сучасного західного суспільства: політична (парламентська) демократія, ринкова економіка і національна державність» [7, с. 312]. На думку ученого, «ідеї свободи, справедливості, солідарності спрямовані вперед, у майбутнє, вони привабливіші як соціальні цінності... Гуманістичні цінності – це виміри чи параметри, яким суспільство повинне задовольняти. Вони радше формулюють цілі, до яких суспільство прагне, або норми, яких люди мають дотримуватись. Порядок є засіб, а свобода є мета. Через норми і цінності в житті присутнє майбутнє, через історію – минуле» [7, с. 314].

Суголосною є думка психолога М. Боришевського про те, що прагнення спільноти до державотворчих процесів, створення чи зміцнення власної держави як необхідної умови розвитку та самореалізації нації виражене у національній ідеї. Учений наголошує: «аналіз психологічних, соціально-психологічних особливостей національної свідомості та самосвідомості особистості, а також пов'язаних з цим інших феноменів (зокрема національної ідеї), свідчить про їх якнайтіснішу спорідненість або навіть органічну задіяність у світоглядних орієнтаціях особистості, а також у сфері її духовності» [1, с. 322-323].

Саме утвердження національної ідеї є моральним рушієм у справі формування нових структур свідомості, оновленої ментальності української нації в її духовно-культурній суверенності та політичній єдності. Адже творення нації слід починати з культури, виховання національної свідомості, яка має формуватися з урахуванням історичної ретроспективи. Як зауважує В. Куєвда, «традиційні стандарти, приписи виступають психологічно формуючими чинниками, оскільки є як зразками поведінки та діяльності, так і вираженими зразками переконань, вірувань, уподобань, високу значущість яких свідомо підтримує суспільство та поширює на структуру шкали цінностей людини. Вони усвідомлюються як запука життя етносу, показник рівня його життєздатності» [5, с. 10].

Звернення до проблеми ідентичності пов'язано з настанням ери повноправності буття жінки та чоловіка, посиленням інтересу до проблеми суб'єктності вибору, самовираження, набуття «сутнісного Я» в суперечностях життя, що найвиразніше репрезентується в межах культуротвірної функції гуманістичної психології та педагогіки (праці Г. Балла, І. Беха, М. Боришевського, В. Васютинського, Т. Говорун, І. Данилюка, З. Карпенко, В. Кравця, В. Кременя, В. Куєвди, С. Максименка, В. Моляко, В. Москаленко, В. Павелківа, В. Роменця, О. Савченко, М. Савчина, М. Слюсаревського, О. Сухомлинської, В. Татенка, Т. Титаренко, Н. Чепелевої, Т. Яблонської та ін. учених).

У контексті нашого дослідження важливою є думка М. Боришевського про те, що «Я-концепція як усвідомлення себе в системі найвизначальніших життєсенсових цінностей є своєрідною моделлю бажаного майбутнього, з параметрами якої індивід «погоджує» процес свого саморозвитку та само творення. Адже розвинута національна самосвідомість є необхідною умовою національної гідності людини, її самоповаги як представника певної

національної спільноти, розвитку в неї патріотичних почуттів, передусім почуття відповідальності, обов'язку перед Батьківщиною» [1, с. 8-9].

У психологічному вимірі особливого значення набуває зміст цінностей, що культивуються у гендерному освітньому дискурсі, орієнтація на егалітарний характер статевих ролей, який забезпечує їх універсалізацію та взаємозамінність. Неповторність індивідуального зростання жінки і чоловіка поступово стають громадянськими цінностями, оскільки свобода особистості може бути досягнута шляхом побудови взаємин статей на принципах егалітарності. Егалітарна (особистісно-орієнтована) модель гендерної взаємодії, побудована на принципах визнання права за кожною статтю бути суб'єктом власної ціннісно-сислової діяльності.

З позиції гуманістично-екзистенційної психології, егалітарність особистості розуміється як самодостатність, позиція суб'єктності в життєтворенні, актуалізація власних устремлінь, сприйняття себе без захисних механізмів, відкритість до досвіду й водночас опора на власні сили, свобода від стереотипізованих очікувань у пошуку особистісних смислів. Як зауважує Т. Говорун, «розкриття проблематики гендерної психології у загальному контексті теоретичних підходів, і суб'єктно-вчинкового, зокрема, відкриває шляхи вирішення багатьох прикладних задач гендерної культури завдяки зверненню до понять свідомості, самовизначення, атрибуції відповідальності, особистісного вибору» [2, с. 93].

В означеній егалітарній парадигмі були розроблені концептуальні положення особистісно-егалітарного підходу (О. Кікінежди), як різновиду особистісно орієнтованого, розробленого І. Бехом, та гендерного, розробленого В. Кравцем, підходів. В основу егалітарної моделі майбутніх педагогів та психологів покладені провідні ідеї гуманістичної психології та педагогіки, інтеграція компетентнісного, особистісно орієнтованого, гендерного та суб'єктно-вчинкового підходів, принципи саморозвитку, аксіологічності, діалогічного стилю спілкування, культуродоцільності, комплексності, цілісності тощо.

Здійснений контент-аналіз найбільш виразних настановлень класиків філософсько-педагогічної думки (Г. Сковорода, В. Сухомлинський, Г. Ващенко, М. Драгоманов, С. Русова, А. Макаренко, К. Ушинський та ін.) дав змогу виявити «етнопсихопедагогічну матрицю» гендерного виховання, позитивний досвід поширення егалітарних настановлень в умовах сьогодення, довести, що особистість виступає суб'єктом історіокультури, свободотворчості, націєтворення.

Розкриваючи значення суб'єктно-вчинкового підходу для теорії та практики націєтворення, В. Татенко виокремлює ознаки «позитивної» мотивації націєтворення: історичну пам'ять, почуття «свободи для», свідоме прагнення його суб'єктів до утвердження та відстоювання своєї унікальної національної ідентичності, розкриття нових можливостей існування і розвитку в статусі окремої нації, але з орієнтацією на співробітництво з іншими національними утвореннями. Особливу увагу, на думку вченого, слід приділяти питанням соціально-психологічного супроводу і методичного забезпечення націєтворчої діяльності колективного суб'єкта, зокрема організації моніторингу його соціально-психологічного стану, динаміки мотивації, рівня компетентності, відповідальності, креативності, згуртованості, а також питанням завчасної профілактики і своєчасної корекції виявлених негараздів [8, с.122-124].

Як зауважує Г. Балл, «одним із шляхів реалізації культуротвірної функції психології є здійснювана психологами-практиками діяльність, спрямована на психологічну підтримку людини в складних ситуаціях, зокрема її самоповаги, впевненості в собі, розширення самосвідомості та діапазону копінг-стратегій... Психолог має втілювати в собі дієвий гуманізм та реалізовувати у взаєминах з клієнтом низку професійно важливих принципів (центрованість на особі; цілісності; індивідуальності; розвитку; партнерства; доповнення)» [6, с.10].

Саме егалітарна соціалізація є співзвучною практиці гуманістичного підходу в освіті як найбільш прогресивної та демократичної спільноти рівноправних індивідуальностей різної статі. У цьому розумінні вихідні положення особистісно-егалітарного підходу як базової стратегії статевої соціалізації та розвитку національної ідентичності особистості охоплюють реалізацію ідеї рівноправ'я статей та їх взаємозамінність; індетермінацію біологічною належністю гендерних ролей; утвердження егалітарного світогляду: гендерну компетентність як обізнаність із нормативами статоворольової поведінки, гендерну чуйність як створення умов для повноцінного розвитку представників різної статі попри статові стереотипи та упередження, здатність розв'язувати проблеми навчання і виховання з позиції егалітарної ідеології та гендерну толерантність як повагу до основоположних прав та свобод людини [4; 9].

Висновки. Найбільш співзвучними нашому часові й перспективам формування національної ідентичності та національної самосвідомості молоді у контексті егалітарної парадигми є оновлення прогресивних етнотрадицій та впровадження інновацій на принципах гуманістичної вітчизняної психологічної науки та філософсько-педагогічної спадщини.

Список використаних джерел

1. Боришевський М. Дорога до себе: від основ суб'єктності до вершин духовності : монографія. Київ : Академвидав, 2010. 416 с.
2. Говорун Т. В. Гендерна психологія у суб'єктно-вчинковому вимірі. *Людина. Суб'єкт. Вчинок: Філософсько-психологічні студії* / за заг. ред. В. О. Татенка. Київ : Либідь, 2006. С. 92-117.
3. Костенко Ліна. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала / за заг. ред. Лариси Івшиної. Видання перше. Бібліотека газети «День» «Україна Incognita». Вид-цтво ПрАТ «Українська прес-група», Київ, 2013. 80 с.
4. Кравець В., Кікінезді О., Василькевич Я. Формування гендерно справедливого середовища у закладах освіти України: євроінтеграційний контекст. *Новий колегіум : науковий інформаційний журнал*. Харків : Колегіум, 2023. № 1-2. 2023 (110). С. 15-23. DOI :10.30837/nc. 2023.1-2.15
5. Куєвда В. Т. Рефлексія етнокультурних домінант в українській психологічній думці: історико-психологічний вимір. *Історико-психологічна реконструкція психологічної думки в етнокультурному просторі України* : монографія / за ред. В. Т. Куєвди, В. В. Турбан. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. С. 5-33
6. Культуротвірні функції психологічної науки : монографія / за ред. Г. О. Балла. Київ-Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 264 с.
7. Попович М. Бути людиною. Видання 3-є, перероблене. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2016. 336 с.
8. Татенко В. О. Соціальна психологія націєтворення: суб'єктно-вчинковий підхід : монографія. 2-ге вид., переробл. і допов. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2021. 142 с.
9. Psychology of the Gender-Equitable Environment: Research of Problems / Kikinezhdi O. M., Zhynska H. Ya., Chip R. S., Vasylkevych Y. Z. and Hovorun T. V. *Journal of Intellectual Disability – Diagnosis and Treatment*. 8. 2020. No. 3. PP. 538–547. doi: [10.6000/2292-2598.2020.08.03.31](https://doi.org/10.6000/2292-2598.2020.08.03.31).

Кожем'яка Юлія Миколаївна
здобувачка факультету цивільного захисту
Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
м. Черкаси, Україна

Чередниченко Тетяна Володимирівна
старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаського
інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
м. Черкаси, Україна

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ ЯК КАТАЛІЗАТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ СВДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Початок дослідження військової агресії як каталізатора національної свідомості українського суспільства проливає світло на один із найважливіших аспектів сучасної історії України. Ця тема відображає складні інтеграції між конфліктом і національною ідентичністю, вплив агресії на формування колективної свідомості та почуття єдності в українському суспільстві. Розгляд цього явища дозволяє вглибитися у процеси та реакції, які виникають в контексті воєнного конфлікту й створює основу для подальшого аналізу впливу подій на формування національної свідомості українського народу. В контексті сучасних геополітичних реалій, важливо вивчати вплив військової агресії на формування та розвиток національної свідомості українського суспільства. Військова агресія, зумовлюючи загрозу територіальній цілісності, призводить до активізації громадян у захисті своєї країни.

Під впливом воєнного конфлікту відбувається переосмислення національної ідентифікації, що визначається мовою, культурою, та історією. Патріотичне відчуття та громадянська позиція стають ключовими елементами реакції суспільства на воєнну агресію. Взаємодія громадян у відстоюванні національних інтересів сприяє формуванню громадянського суспільства. Молодь в умовах військової агресії виявляє особливий інтерес та активність у справі захисту своєї країни. Дослідження спрямоване на вивчення механізмів залучення молоді до патріотичних ініціатив та їх ролі у формуванні національної свідомості.

Ситуації військової агресії викликають значні зміни в національній свідомості суспільства. Україна, зазнаючи військової агресії, стала свідком суттєвих трансформацій. Такі події сприяють формуванню національної ідентичності, підняттю патріотичного духу та об'єднанню суспільства.

Російсько-українська війна стократ помножила виклики, що стояли перед нашою країною. Вона різко змінила парадигму національно патріотичного виховання – від словесно-споглядально-абстрактного до активного, дієвого, співпричетного.

Українців ідентифікували відносно національності, але в 2022 році відбулася зміна поглядів: люди стали сприймати Україну як націю з новим розумінням, включаючи аспекти етнічної і громадянської ідентичності. У цій новій концепції, є що захищати, оскільки генетично людина завжди має інстинкт захисту своєї землі або рідної місцевості. Політично, Україна стала сучасною нацією, і почуття патріотизму відображає як особисті переконання, так і національну духовність.

Патріотизм у людині формується протягом років завдяки патріотичним відчуттям та ритуалам, таким як підтримка в спорті або участь у громадських ініціативах для збереження культурних та екологічних цінностей. Культура патріотизму формується з дитинства через повагу до національних символів, прав людини, а також розуміння та толерантність до культури та цінностей інших культур [2, 52].

Воєнні загрози змушують людей об'єднатися в боротьбі за власну незалежність та безпеку. Це може призвести до посилення віри у власну культуру, історію та цінності, а також до зміцнення національної свідомості. У період воєнного стану патріотизм серед українців набуває особливого значення та виявляється через велику активність, відданість та готовність захищати свою країну. Воєнний стан мобілізує суспільство, викликаючи в ньому внутрішню єдність і посилення почуття приналежності до української нації. Умови воєнного конфлікту спонукають громадян до посилення патріотичних почуттів через необхідність захисту своєї країни та готовності допомагати військовим та здійснювати громадянську самоорганізацію для підтримки армії та місцевих спільнот [3].

Патріотизм українців під час воєнного стану проявляється у готовності жертвувати для досягнення спільної мети, у волонтерстві, підтримці поранених та постраждалих, а також у різноманітних акціях допомоги військовим [3, 47]. Цей період посилює усвідомлення значення кожного громадянина як частини колективного захисту і мобілізації суспільства в цілому, підкреслюючи важливість патріотичних цінностей для країни в умовах загострення конфлікту.

Однак важливо пам'ятати, що військові конфлікти також приносять страждання і руйнування, що може суттєво вплинути на психологію суспільства. Зусилля мають бути спрямовані на сприяння миру та збереження життів, а також на підтримку та відновлення тих, хто постраждав внаслідок війни. Воєнний стан сприяє мобілізації суспільства, єднанню громадян та збільшенню почуття національної єдності. Патріотизм у цих умовах проявляється у волонтерстві, підтримці військових, громадянській самоорганізації та готовності приймати жертви для досягнення спільних цілей. Цей період підкреслює важливість патріотичних цінностей для країни та усвідомлення кожним громадянином своєї ролі в колективному захисті України. В кінцевому рахунку відношення до військової агресії може сприяти національній єдності, але важливо працювати над мирними рішеннями конфліктів та вирішенням причин, що лежать в їх основі, для побудови стабільного майбутнього суспільства.

Отже, військова агресія в Україні відіграє значну роль у формуванні національної свідомості. Ці події стали каталізатором для українського суспільства, підняли патріотизм та об'єднали людей навколо загальних цілей захисту територіальної цілісності та незалежності країни. Це призвело до загострення усвідомлення української ідентичності, віри у власну культуру, мову, історію та цінності. Однак ці події також призвели до трагічних наслідків у вигляді людських втрат, страждань та руйнувань. Важливо використовувати цей момент як шанс для утвердження миру, міцнішого об'єднання суспільства та розвитку демократичних цінностей. Історія вчить, що подібні випробування можуть стати важливим стимулом для позитивних змін у суспільстві, якщо вдасться взяти із них важливі уроки та покласти основу для спільного майбутнього, побудованого на мирі, взаєморозумінні та солідарності.

Список використаних джерел

1. Осадча М., Бутенко В. Наукові проблеми запровадження правового режиму воєнного стану в Україні: сучасний вимір: матеріали науково-практичного онлайн-заходу. 29 квітня 2022 р. Одеса: ОДУВС, 2022. с. 196-197.
2. Лучанінова О. Роль адаптивно-рефлексійних практик в освітньому процесі закладів вищої освіти України у воєнний час. *Імідж сучасного педагога*. Полтава, 2022. № 3 (204). С. 52-59.
3. Виховання громадянина-патріота в умовах реалізації завдань концепції «Нова українська школа»: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конференції, присвяченої 145-й річниці від дня народження Г. Ващенка, 15.03.2023 / уклад. О. Жосан. Кропивницький : КЗ «КОШПО імені Василя Сухомлинського», 2023. 286 с.

*Компанієць Ольга,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

САМООЦІНКА СТАРШОКЛАСНИКА ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ КОНФЛІКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З РОВЕСНИКАМИ

Постановка проблеми. Незважаючи на різнобічне вивчення проблеми самооцінки старшокласників, проблема виникнення конфліктної взаємодії з однолітками як наслідок психологічних особливостей самооцінки є недостатньо вивченою. У психології чимало робіт, присвячених питанням конфлікту, однак праці, що дають цілісне і систематичне висвітлення проблем конфліктності особистості, практично відсутні. Тому важко знайти необхідні дані, що мають пряме відношення до джерел конфліктності особистості, психологічних законів, що лежать в основі будь-якого способу вирішення суперечностей між людьми як в особистісній сфері, так і в соціальному житті.

Навчання, виховання юнацтва – одна із сторін суспільного життя, в якій так само відбуваються різноманітні конфлікти, причиною яких частіше є внутрішні суперечності молодих людей, детерміновані зокрема проблемами самооцінки. Внаслідок цього дана проблема залишається надзвичайно актуальною.

Метою повідомлення є аналіз наукових досліджень та публікацій з проблеми самооцінки особистості старшого шкільного віку та визначення впливу самооцінки на конфліктну взаємодію з однолітками.

Виклад основного матеріалу дослідження. Старший шкільний вік має особливе значення для розвитку Я- концепції особистості, оскільки в цей період відбувається становлення нового рівня самосвідомості, зміна уявлення про себе, що визначається прагненням зрозуміти себе, свої можливості і особливості, як ті, що об'єднують старшокласника з іншими людьми, так і ті, що відрізняють його від них, роблять його унікальним і неповторним. З цим пов'язані різкі коливання у ставленні до себе, нестійкість самооцінки. Вказане новоутворення визначає провідні потреби старшого шкільного віку – в самоствердженні і взаємодії з однолітками.

Самооцінка старшокласників у цей період має дуже важливе значення у зв'язку з перебудовою Я-концепції та з формуванням Я-ідентичності. Вона може бути нестабільною, суперечливою, такою, що залежить від найменших зовнішніх впливів.

На формування самооцінки в старшому шкільному віці впливає багато чинників, серед яких, у першу чергу, слід зазначити:

- реальні досягнення в навчальній та позашкільній діяльності (здібності дитини до наук, мистецтва, спорту тощо);
- соціальний статус серед однолітків (адаптація в колективі однокласників, кількість та впливовість друзів);
- сім'я (умови життя в родині, ставлення батьків до інтересів та можливостей дитини);
- мотиваційно-сміслова сфера особистості (цілі, потреби, інтереси);
- зовнішні дані (привабливість, фізичний розвиток).

Цікаво, що, починаючи з старшого шкільного віку, загальна самооцінка дівчат набуває дещо нижчої структури, порівняно з самооцінкою хлопців: у дівчат самооцінка щільно пов'язана з оцінкою своєї зовнішності і привабливості, хлопчики як правило оцінюють себе не з боку привабливості, а з точки зору фізичних можливостей, тобто наскільки вони фізично розвинені, сильні та спритні.

У психологічній науці загально визнаною є значимість позитивної самооцінки для здорового розвитку особистості. Вчинки і діяльність багато в чому визначаються тим, якою людини сприймає саму себе. Позитивна самооцінка пов'язується з впевненістю в собі, самокритичністю, наполегливістю, суспільною активністю, успішністю, високим соціальним статусом. Старшокласники з позитивною самооцінкою виявляють більш різнопланові інтереси, захоплюються різними сферами діяльності, їх міжособистісні стосунки базуються на бажанні пізнавати себе й інших, є більш щирими і глибокими. Як показали дослідження І.С. Кона і Ю.М. Орлова, позитивна самооцінка, на жаль, властива меншій частині сучасних старшокласників, частіше зустрічається суперечлива самооцінка.

Нами було проведено експериментальне дослідження, метою якого було дослідити взаємозв'язок рівня самооцінки та типу і рівня конфліктності учнів старшого шкільного віку. Результати проведеного дослідження з вивчення рівня самооцінки показали, що більшість учнів мають неадекватну самооцінку (60,6%), оскільки до неадекватної самооцінки відносимо високу та низьку самооцінку. Під час дослідження схильності особистості до конфліктної поведінки, третина старшокласників обирають такий стиль поведінки у вирішенні конфліктів як «суперництво» (31%).

З огляду на теоретичний аналіз і зібрані емпіричні дані, можемо зробити висновок про стратегії регулювання конфліктів в старшому шкільному віці. Провівши дослідження ми побачили, що така стратегія вирішення конфлікту як «суперництво» є найбільш вираженою, що співвідноситься з отриманими нами даними щодо переважання неадекватної самооцінки серед учнів. Для корегування способів рішення конфліктів із учнями, на нашу думку, потрібно проводити тренінгову роботу щодо корекції їхньої стратегії поведінки у конфліктній ситуації.

З метою реалізації поставленого завдання, нами проведено корекційно-розвивальний тренінг, мета якого полягала у корекції самооцінки та конфліктної поведінки старшокласників під час взаємодії з ровесниками, досягнення гармонійних взаємин у стосунках з соціумом. Після впровадження тренінгової програми було проведено повторне діагностування, яке показало: високу самооцінку мають (52,9%), адекватну (41,2%), низьку самооцінку має а (5,9%); (29,4%) обрали таку стратегію розв'язання конфліктів як «суперництво», (29,4%) обрали стратегію компромісу (29,4%) – «співробітництво», (5,9%) обрала такий стиль вирішення конфліктної ситуації як «ухилення» та (5,9%) – «приспосовування»; (29,4%) мають високий рівень конфліктності, (58,8%) - середній (11,8%) - низький рівень конфліктності.

Отже, можемо констатувати, що корекційно-розвивальна тренінгова робота сприяла:

- значній частині учнів покращити самооцінку. До початку корекційної роботи високий рівень самооцінки мали 41,2%, де після проведення нашого тренінгу цей рівень підвищився до 52,9%. Низький рівень самооцінки становив 35,3%; після проведення корекційної роботи кількість осіб з низьким рівнем самооцінки зменшилась до 5,9%. Адекватний рівень самооцінки мали 23,5%, де після проведення тренінгової роботи кількість осіб збільшилась до 41,2%.

- частині учнів змінити стратегію поведінки в конфліктних ситуаціях. До початку корекційної роботи стратегію «суперництва» 47,1%, де після проведення нашого тренінгу кількість осіб, що обирають цю стратегію зменшилась до 29,4%. Стиль «ухилення» 11,8%; після проведення корекційної роботи кількість осіб котрі обирають стратегію «ухилення» зменшилося до 5,9%. Стратегію «компромісу» обирали 17,6%, так як і стратегію «співробітництва» обирали також (17,6%). Після проведення корекційної роботи кількість осіб, що обирали стратегію «компромісу» збільшилась до 29,4%, так само як і кількість осіб які обирали стратегію «співробітництва» осіб (29,4%).

- зниженню рівня конфліктності. До початку корекційної роботи високий рівень конфліктності мали 8 осіб, що становить 47,1%, де після проведення нашого тренінгу цей

рівень знизився до 29,4%. Середній рівень конфліктності мали 6 осіб, що становить 35,3%, де після проведення тренінгової роботи кількість осіб збільшилася до 58,8%. Низький рівень конфліктності мали 17,6%; після проведення корекційної роботи кількість осіб з низьким рівнем конфліктності зменшився до 11,8%.

Висновки та перспективи подальших пошуків у напрямі дослідження. Таким чином, ми визначили наявний взаємозв'язок рівня самооцінки з типом конфліктної поведінки старшокласників, стратегією поведінки в конфліктних ситуаціях. Був проведений корекційно-розвивальний тренінг, мета якого полягала у корекції самооцінки та конфліктної поведінки старшокласників під час взаємодії з ровесниками, досягненні гармонійних взаємин у стосунках з соціумом. В результаті його проведення у старшокласників підвищився рівень самооцінки, змінилась стратегія поведінки в конфліктній взаємодії, зменшився рівень конфліктності.

Перспективи подальших пошуків даної проблеми вбачаємо у подальшому вивченні взаємозв'язку самооцінки старшокласників та конфліктності, а також вплив самооцінки на прояви агресивності у старшому шкільному віці.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. Кн.1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук.видання. К.: Либідь, 2003. 280 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: Навч.посібник / О.В. Скрипченко, Л.В. Волинська, В.В. Огороднійчук та ін.. К.: Каравела, 2007. 400 с.
3. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. Харків.: Прапор, 2009. 672 с.

*Крала Катерина Миколаївна
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Національного університету «Острозька академія»
м.Острог, Україна*

ДЖЕРЕЛА САМОЕФЕКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Серед великого розмаїття термінів та понять, які досліджують психологи-науковці, особливу увагу варто звернути на поняття «самоєфективність». На сучасному етапі розвитку суспільства особистість розглядають як творця свого життя і саме самоєфективність є ключовим фактором успіху у всіх сферах. Вивчення даного поняття є особливо актуальним для українських реалій: війна і перед цивільними, і перед військовими поставила ряд важливих завдань. А на успішне виконання завдань впливає самоєфективність, тому її варто вивчати та розвивати.

Мета повідомлення – охарактеризувати поняття «самоєфективність» та джерела самоєфективності.

Поняття «самоєфективність» до наукового обігу було введено канадсько-американським психологом українського походження і професором Стенфордського університету А. Бандурою. Відтоді як у 1977 році А. Бандура опублікував свою фундаментальну статтю «Самоєфективність: до об'єднуючої теорії зміни поведінки» [1], ця тема стала однією з найбільш досліджуваних тем у психології. Але найбільш активно дослідженням даного феномену займався саме А. Бандура.

А. Бандура у своїй статті визначив, що самоєфективність — це «віра індивіда у власні можливості організувати та виконати курс дій, які необхідні для управління майбутніми ситуаціями». Це – переконання людини у своїй здатності виконувати

поведінку, необхідну для досягнення конкретних результатів, впливати на події та контролювати своє оточення [1].

Переконання людини стосовно її самоефективності впливають на те, який спосіб дії вона вибере, яких зусиль буде докладати, як довго вона вистоїть перед перешкодами і невдачами [2, 65].

Введення поняття «загальної самоефективності» та розробка її шкали були здійснені психологами Р. Шварцером і М. Єрусалемом [5]. М. Шерером та Дж. Маддуксом уперше було запропоновано розглядати самоефективність з точки зору діяльнісного та соціального виміру, так з'явилися «діяльнісна самоефективність» та «соціальна самоефективність» [6]. К. Черніс ввів поняття «професійної самоефективності» як «переконання, що людина здатна добре виконувати свої професійні ролі» [3].

Самоефективність може розвинути кожна особистість. Тобто, самоефективність – це не риса, яка в одних людей є, а в інших – її немає. Навпаки, кожен може проявити свободу волі та зміцнити свою самоефективність, незалежно від свого минулого чи нинішнього середовища перебування.

А. Бандура зазначає, що люди розвивають самоефективність з чотирьох основних джерел впливу. Це – досвід, побічний досвід, соціальне переконання та психологічні реакції [1]. Дж. Маддукс запропонував п'яте джерело самоефективності – «уявний досвід»: візуалізація власної ефективної або успішної поведінки у даній ситуації [4].

Перше джерело самоефективності – досвід. А. Бандура вважає, що це найефективніший спосіб підвищення самоефективності. Досвід майстерності – це досвід, який людина отримує, коли приймає новий виклик і досягає бажаних результатів у цьому. Немає кращого способу повірити у те, що людина здатна досягнути успіху, ніж поставити мету, наполегливо долати труднощі на шляху до її досягнення та насолоджуватися результатами, які задовільняють. Коли людина зробить це достатню кількість разів, вона повірить, що постійні зусилля та наполегливість у труднощах зрештою принесуть реалізацію мети і віра в свою здатність досягти успіху зросте. Один із найкращих та перевірених способів освоїти нові навички або покращити свою продуктивність у певній діяльності – це практикувати цю діяльність [1].

Друге джерело самоефективності – побічний досвід. Побічний досвід передбачає спостереження за іншими людьми, які успішно виконують завдання. Це ще один спосіб, який допоможе людині розвинути самоефективність: стати свідком демонстрації компетентності людьми, які схожі на неї. Бачити, як інші люди успішно виконали завдання позитивно впливає на формування самоефективності. А. Бандура підкреслює, що «побачивши людей, схожих на себе, які досягають успіху завдяки постійним зусиллям, у спостерігачів виникає переконання, що вони також володіють здібностями, щоб оволодіти подібними видами діяльності, щоб досягти успіху». Соціальні моделі для наслідування включають старших братів і сестер, старших друзів, вожатих табору, батьків, тіток і дядьків, бабусь і дідусів, вчителів, тренерів і роботодавців [1].

Третє джерело самоефективності – соціальне переконання. Хоча воно має не такий сильний вплив на самоефективність, як досвід майстерності, але коли хтось, кому ми довіряємо, скаже, що ми маємо здібності для досягнення нашої мети, це зробить нас менше сфокусованими на своїх недоліках. Досвідчений наставник може підвищити самоефективність не лише шляхом соціального моделювання, але й як надійний голос підтримки. А. Бандура стверджував, що людей можна переконати в тому, що вони мають здібності та навички для того, щоб досягнути успіху, реалізувавши свої цілі [1].

Четверте джерело самоефективності – психологічні реакції, які формуються на основі фізіологічних та емоційних станів. За словами А. Бандури важче бути впевненим у нашій здатності досягти успіху, коли ми відчуваємо втому та поганий настрій. Це

особливо вірно, якщо ми сприймаємо ці емоційні та фізіологічні стани як ознаки нашої некомпетентності, вразливості або нездатності досягти мети. На хронічному рівні низький настрій може мати виснажливий вплив на самоефективність і, в наслідку, на досягнення цілей, оскільки, люди з хронічно поганим настроєм швидше за все відмовляться від цілей і демонструватимуть небажання навіть братися за них. Наші емоції, настрої і фізичний стан впливають на нашу самоефективність. Однак А. Бандура зазначає, що «важлива не сама інтенсивність емоційних і фізичних реакцій, а радше те, як вони сприймаються та інтерпретуються [1].

П'яте джерело самоефективності – «уявний досвід» (за Дж. Маддуксом). «Уявний досвід» (або візуалізація) – це, в основному, спроби уявити свої цілі як досяжні, візуалізувати свої дії, які в наслідку призведуть до бажаного результату. Візуалізація полягає в тому, щоб поставити себе (у своїй голові) у найкращу позицію, щоб бути здатним досягти всього, що задумаєш [4].

З усього вище сказаного можемо зробити висновки, що самоефективність – це переконання людини в здатності виконати завдання або реалізувати мету, досягти успіху у певній ситуації. Кожна людина може розвинути самоефективність з допомогою досвіду, побічного досвіду, соціального переконання, шляхом покращення власних станів фізіології та емоційних станів, візуалізації. Володіючи високим рівнем самоефективності особистість матиме здатність не лише керувати ситуаціями свого власного життя, а й допомагати іншим людям.

Список використаних джерел

1. Bandura A. Self-efficacy: Toward to unifying theory of behavioral change. Psychological review. 1977. Vol. 84, no 2. P. 191-215.
2. Bandura A. Social foundations of thought and action: A social cognitive theory. NJ: Prentice-Hall, 1986. 617 p.
3. Cherniss C. Role of professional self-efficacy in the etiology and amelioration of burnout / ed. by C. Cherniss. Philadelphia, 1993. P.135-149.
4. Maddux J. E., Meier L. J. Self-efficacy and depression. In Self-Efficacy, adaptation, and adjustment / ed. by J. E. Maddux. Boston, 1995. P. 143-169.
5. Schwarzer R., Jerusalem M. Generalized Self-Efficacy scale / ed. by J. Weinman, S. Wright, M. Johnston. Windsor, 1995. P. 35-37.
6. Sherer M., Maddux J. E., Mercandante B., Prentice-Dunn S., Jacobs B., Rogers R. The self-efficacy scale: construction and validation. Psychological reports. 1982. Vol. 51. P. 663-671.

*Красовська Інна Василівна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
факультету психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

*Парфанович Іванна Іванівна,
доктор педа. наук, професор,
професор кафедри соціальної роботи та
менеджменту соціокультурної діяльності
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
<https://orcid.org/0000-0002-5300-7092>*

ВПЛИВ КОМАНДНИХ АКТИВНОСТЕЙ НА ПРОДУКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. Ідея про роль команди в бізнесі в сучасній організації спочатку виявилась плідною в Японії, країні, де члени суспільства орієнтовані на групу, і групова орієнтація членів громади є важливим елементом традиційної культури. Вона поступово стала загальноприйнятною в більшості розвинених країн світу. На думку М. Хаммера, одного із засновників методології реорганізації бізнес-процесів, основна причина уваги до методів командної роботи полягає в тому, що вони допомагають знизити адміністративні витрати, оскільки немає потреби в додатковій координації всередині команди, що підвищує конкурентоспроможність організації [4, с.2].

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми показав, що питання тимблдингу (командоутворенню) розглядалися в дослідженнях зарубіжних науковців. М. Геллерт, Г. Гертер, Дж.К. Маргерісона, Д. Ньюстрома, Д. Сміта, Б. Такмана, К. Фопеля та інших. Результати теоретичного аналізу проблеми показали, що суттєвими темами, факторами ефективності тимблдингу є психологічна готовність та вміння працювати в команді та інші аспекти, над цим питанням працюють вітчизняні науковці, такі як, О. Бондарчук, Н. Гавриш, В. Горбунова [1,2], Л. Карамушка [3], О. Свенціцький, С. Сергієнко, О. Сорочан, М. Ярошевський. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій на тему тренінгів тимблдингу розвитку команд бракує концептуального обґрунтування взаємозв'язку між командними активностями та продуктивністю діяльності організації. Командна робота на робочому місці означає більш ефективну та продуктивну робочу діяльність, яка об'єднує навички, ідеї та досвід кожного для створення чогось нового. Спільна робота економить час і дає кожному більше енергії, щоб зосередитися на виконанні роботи. Побудова команди призводить до єдності між людьми та відділами, змушуючи людей працювати разом, рухаючись в одному напрямку, що зрештою підвищує продуктивність. Цей процес об'єднує зусилля кількох людей, тому досягається більше за короткий проміжок часу. Великою перевагою командоутворення є те, що вони підкреслюють важливість і цінність усіх працівників організації, а також цінність злагодженої спільної роботи. Занадто багато офісів у корпоративному світі страждають від політики, неорганізованості і прихованих негативних емоцій, що негативно позначається на продуктивності організації в цілому. А тому питання залишається актуальним та потребує подальшого теоретичного та практичного вивчення й обумовлює актуальність цього дослідження.

Мета статті: визначити вплив командних активностей на продуктивність організації.

Виклад основного матеріалу.

Продуктивність діяльності організації визначається ступенем ефективного використання ресурсів з метою досягнення поставлених цілей чи результатів. Ці ресурси можуть включати людські, матеріальні, часові та соціальні складові. Людський фактор виявляється ключовим в контексті досягнення високого рівня продуктивності. У цьому контексті формування команд та проведення командних активностей представляють собою суттєві складові цього процесу, сприяючи взаємодії та спільній роботі членів організації для досягнення спільних цілей.

Команда – зазвичай невелика група осіб, об'єднана для виконання конкретного завдання або проекту, де досягається синергія. Синергія в даному контексті визначається як ефект, при якому результат спільної роботи членів групи виявляється значно більшим, ніж проста сума індивідуальних результатів, які можуть бути досягнуті членами групи, працюючи незалежно один від одного.

Командні активності – це організовані заходи чи ініціативи, спрямовані на покращення взаємодії та співпраці між членами команди з метою досягнення спільних цілей та підвищення продуктивності. Ці активності можуть включати різноманітні форми спільної діяльності, такі як командні зустрічі, планування, ретроспективи, спільні проекти, групові завдання, мозкові штурми, корпоративи і таке інше, які спрямовані на зміцнення командної роботи та розвиток спільних навичок. Командні активності сприяють покращенню комунікації, взаєморозумінню та підвищенню ефективності роботи працівників, а також створюють синергію зазначену вище.

Отже, продуктивність або управління ефективністю - це про людей. Це про те, як пов'язуються цілі компанії чи організації з роботою конкретних людей. Управління продуктивністю починається з постановки організаційних цілей. Потім встановлюються індивідуальні цілі через каскад цілей або концепцій. Суть управління ефективністю полягає в індивідуальній роботі з кожним працівником для досягнення його особистих цілей. Звичайно, особисті цілі повинні бути безпосередньо пов'язані з цілями компанії. Але для справжнього управління ефективністю працівник повинен бачити зв'язок між цими цілями. На думку Gallup, ключовим є розуміння працівником цілей своєї команди та людей, з якими він працює [5].

Варто також врахувати, що ефективне функціонування організацій та їх управління можливе за умови, коли вони не намагаються мінімізувати вплив індивідуальних особливостей працівників, а навпаки, повністю враховують їх, створюючи умови для гармонійного поєднання інтересів кожної особи та організації. Це включає в себе надання співробітникам можливості особистого і професійного розвитку, зростання та насолодження повноцінним життям. Якщо це враховується, і цілі і цінності особистостей працівників співпадають з цілями і цінностями організації, то це безумовно має позитивний вплив і на продуктивність діяльності організації.

Висновки. Командна робота на робочому місці означає більш ефективну та продуктивну трудову діяльність, яка поєднує навички, ідеї та досвід кожного для створення чогось нового. Співпраця економить час і дає кожному більше енергії, щоб зосередитися на поставленому завданні. І це особливо актуально і в воєнний час і буде залишатись актуальним в післявоєнний час, адже задля досягнення мети ми як ніколи маємо бути згуртованими. Командні активності створюють згуртованість між людьми та відділами, заохочують людей працювати разом і рухатися в одному напрямку, підвищуючи продуктивність.

Таким чином, гіпотеза дослідження про те, що командні активності позитивно впливають на продуктивність організації, а саме соціально-психологічний клімат в команді,

що призводить до ефективної співпраці для досягнення спільної мети підтверджуються. Чим краще людина почуває себе в колективі і розуміє цілі організації, тим більш уваги приділяється саме виконанню роботи, а не міжособистісним стосункам.

Продуктивність діяльності організації залежить від багатьох показників, але людський фактор відіграє одну з найважливіших ролей, тож це питання станом на сьогодні потребує подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Горбунова В. В. Психологія командотворення: Ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014, 380 с.
2. Горбунова В.В. Психодіагностика цінностей у практиці командоутворення. *Психологія особистості*. – 2013. №1(4). С. 222-230.
3. Карамушка Л.М. Психологія професійного вигорання підприємців : монографія. Київ, 2018, 198 с.
4. Павленчик А.О. Формування і розвиток команди при здійсненні проектних дій в організації. Львів. 2020, 11 с.
5. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології: Посібник. Київ : Знання, 2018, 203 с.

Кулакова Лариса Миколаївна

канд. психол. наук, доцент,

доцент кафедри вікової та педагогічної психології

Рівненського державного гуманітарного університету

м.Рівне, Україна

ЗБЕРЕЖЕННЯ РЕПРЕСОВАНИМИ УКРАЇНЦЯМИ ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ЗАСЛАННЯ

«Вітчизна – це не хтось ідесь, Я – теж Вітчизна»

Іван Світличний

Проблема національної та етнічної ідентичності, була і залишається важливою теоретико-методологічною проблемою гуманітарного знання. Питання про те, хто ми, і де наше коріння, є визначальним питанням національної самосвідомості будь-якого народу, будь-якого етносу.

Протягом багатьох десятиліть нам нав'язували вигідне для прокремлівських диктаторів бачення самих себе. Безжальна імперська машина знищувала потужну та багатогранну культурну спадщину українців. Із здобуттям Україною незалежності дискусії щодо національної та етнічної ідентичності українців розгорнулися із новою силою. І хоча радянський союз припинив своє існування, проте пропагандистські директиви щодо «одного народу», «спільної мови» та «спільної історії» нікуди не зникли. Звісно, що ситуація поступово змінюється на краще, однак, на жаль, навіть у період російсько-української війни у питанні національної та етнічної ідентичності і досі відсутня єдність. Очевидно, що саме тому наша нація перебуває у зоні ризику стороннього впливу та маніпуляцій, мета яких – підірвати суверенітет України.

Мета повідомлення – здійснити аналіз понять «національна ідентичність», «етнічна ідентичність»; визначити основні ідентанти нації, етносу; розкрити психологічні механізми збереження етнічної ідентичності українців в умовах репресій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна ідентичність – усвідомлена приналежність до національної спільноти на основі стійкого емоційного

зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей [2].

Етнічна ідентичність – одна з форм самосвідомості індивіда чи групи людей, що ґрунтується на відчутті ними своєї належності до певної етнічної спільності. Її фундаментом є закорінена в історичній пам'яті сукупність антропологічних та культурно-символічних ознак (спільність походження, мова, релігія, територія проживання, традиції, звичаї тощо) [1].

З огляду на вище описані визначення найважливіші ідентантами нації, на нашу думку, варто вважати традиції, мову, культуру.

Традиції – досвід, звичаї, погляди, смаки, норми поведінки і т. ін., що склалися історично й передаються з покоління в покоління. Мова – найважливіший засіб спілкування людей, засіб вираження і передавання думок, почуттів, волевиявлень. Мова є однією із найважливіших цеглинок у фундаменті кожної нації. Саме у ній відображено і зафіксовано найглибші витoki свідомості народу та його ментальність, закодовано народну мудрість і споконвічні знання. Мова репрезентує народ у світі, є її етнічним кордоном. Культура – прояв життя людини, що виражається у моделях поведінки, засобах і продуктах діяльності, зокрема ідеях, ідеалах, нормах та цінностях.

Протягом свого існування російська імперія, а згодом радянський союз, знищували культурні артефакти та документи, місця збереження історичної пам'яті поневолених нею народів. Згодом російська федерація замовчувала ці дії, маніпулювала історичними фактами та привласнювала крадене. Стирала пам'ять українців та інших поневолених народів про себе як націю, про історичні процеси, культурні цінності, наукові здобутки – через цензуру, пропаганду й інформаційну блокаду. Разом із цим відбувалося фізичне знищення українського народу: депортації, голодомори, репресії та війни. Їхня мета – знищити родову пам'ять українців. Важко усвідомити, через які випробування на шляху збереження своєї ідентичності доводилося і досі доводиться проходити українському народові [5]. Примусові переміщення українців супроводжувалися терором, репресіями, конфіскацією матеріальних цінностей, обмеженням політичних, соціальних, економічних і культурних прав. Звісно, все замовчували, щоб в нащадків не було спогадів про скоєні злочини.

Репресія – це дія з підпорядкування когось чи чогось силою. Суть репресії у здійсненні контролю через придушення. Синоніми слова репресія: придушення, насильство, витіснення. Репресовані – це народи (нації, народності чи етнічні групи), проти яких на державному рівні проводилася політика наклепу та геноциду за ознакою національної чи іншої приналежності, що супроводжується шляхом їхнього примусового переселення, скасування національних та державних утворень, зміни національних та територіальних кордонів, встановлення режиму терору та насильства у місцях особливого поселення [4].

Державний терор та репресивні заходи за політичною ознакою в Україні тривали з 1918 і до сер. 1980-х рр. Політичні репресії в Україні розпочалися із першої спроби встановлення радянської влади – з початку 1918 року, а закінчилися у другій половині 1980-х рр. Терор носив цілеспрямований, організований характер, уразив практично всі верстви української нації – інтелігенцію, військовиків, політиків, діячів церкви, культури та мистецтва, та найбільше вдарив по селянству. За оціночними даними (на підставі архівних матеріалів СБ України), від 1927 до 1990 р. в Україні було заарештовано понад мільйон осіб (з них понад 50% – українці), 545 тис. з них засуджені, у т.ч. – щонайменше 140 тис. розстріляно. Крім того, від кінця 1920-х і до початку 1950-х років з України виселено 2 млн. 880 тис. розкуркулених селян і членів їхніх сімей [3].

Одна з цілей примусових переселень – нівелювання кордонів між українцями та росіянами, тобто асиміляція. Російська влада століттями використовувала депортації та

репресії як метод стирання національної пам'яті, щоб викоринити прояви національної ідентичності та зробити з представників різних націй, українців – у першу чергу, один «братській народ».

Депортація має вагомий психологічний вплив: такий досвід може зламати людину, зробити її безвольною і повністю контрольованою тоталітарним режимом. Депортовані люди залишаються без майна, зв'язків, всього, що пов'язувало їх із домом. Адже на чужині вони не матимуть змоги зберігати свою ідентичність, особливо діти.

Проте часто українці в умовах вигнання, навпаки, докладали максимум зусиль задля збереження своєї етнічної ідентичності. Це простежується у світлинах та розповідях очевидців. Зокрема, це проявлялося у дотриманні звичаїв щодо обрядово-календарних свят, організації у національному стилі заручин та шлюбів і т.ін. Зі спогадів репресованих українців (авт. – на прикладі родинного досвіду) в першу чергу люди намагалися на чужині одомашнювати абсолютно чужий простір (бараки), перетворюючи його на подобу власного дому. Зовсім іншого забарвлення набували такі буденні речі, як жіночі розмови вечорами, вишивання, ткацтво, читання казок дітям, співи рідною мовою і т.ін. Це спрацьовувало як психотерапія, бо проговорюючи свої важкі думки, підтримуючи одна одну, репресантки не давали змогу одна одній відчуті відчай. Психологічний стан репресантів був не менш важливим, ніж фізичний, бо зневірена людина опускає руки, перестає боротися і фактично стає приреченою. Речі, які у повсякденному житті сприймаються як тривіальні, в надзвичайних обставинах виявлялися рятівними.

Висновки. Чому варто не забувати про історії голодоморів, депортацій та репресій, що здійснювалися стосовно українського народу? Чому українці мають усвідомити важливість національної ідентичності? Відсутність однастайності у питанні ідентичності створює підґрунтя для інформаційних атак з боку російської федерації. Вислови про «колиску трьох братніх народів», державу, яка не відбулась, радянського громадянина і «руський мир» спрямовані на розмиття кордонів нашого, українського. А теорії про «побратимство» на практиці стають відкритою військовою агресією. Тому вкрай важливо розмову про самоідентичність починати з вивчення, осмислення історії та культури нашої країни. Саме вони є свідченням, що ми – одна нація, зі своєю територією та героями.

Список використаних джерел

1. Енциклопедія історії України. URL: <http://surl.li/nqzqy>.
2. Енциклопедія сучасної України. URL: <https://esu.com.ua/article-71062>.
3. Політичні репресії 1920-1980-х та проблеми формування національної пам'яті. URL: <https://www.istpravda.com.ua/research/50db659307b77/> .
4. Репресія – що це таке, політичні та сталінські репресії, суть та наслідки. URL: <https://termin.in.ua/represija/>.
5. Як українцям стирали пам'ять? URL: <https://ukrainer.net/yak-styraly-pamiat/>.

Кулаков Руслан Станіславович
канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
м.Рівне, Україна

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ

Тема національної самосвідомості залишається надзвичайно актуальною, особливо в контексті сучасних геополітичних подій та соціокультурних трансформацій. На нашу думку, основними аспектами, які підтверджують актуальність порушеної теми є:

1. Геополітична ситуація. Для України, яка зазнає впливу геополітичних змін, національна самосвідомість стає ключовою складовою у визначенні власного місця в світі та взаємодії з іншими націями та державами.

2. Сучасні конфлікти та кризи. Військові події на території нашої держави підкреслюють важливість національної єдності та ідентичності в умовах внутрішніх і зовнішніх викликів.

3. Міграція та глобалізація. Зростаюча міграція та вплив глобалізації можуть ставити під сумнів традиційні аспекти національної ідентичності. Люди в умовах змінної реальності шукають способи збереження своєї культурної та національної спадщини.

4. Цифрова ера та медіа вплив. Широке використання інформаційних технологій та медіа може впливати на формування національної самосвідомості, поширюючи або змінюючи стереотипи, цінності та ідеї.

5. Політичні та соціальні рухи. Рухи за права людини, рівність, толерантність та інші політичні або соціальні акції можуть впливати на спосіб, у який люди розуміють та сприймають свою національну ідентичність.

6. Етнічні меншини та багатокультурність. У багатонаціональних країнах питання національної самосвідомості стають особливо важливими, позаяк вони висвітлюють спільні цінності та взаєморозуміння між різними етнічними групами.

У світлі цих факторів вивчення та розуміння національної самосвідомості залишається ключовим завданням для вчених, політиків та громадян, оскільки це впливає на соціокультурні та політичні процеси в різних частинах світу.

Метою повідомлення є спроба окреслити теоретичні основи проблеми формування національної самосвідомості особистості, уточнити сутність поняття «національна самосвідомість», визначити структурні елементи національно свідомої людини.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання національної самосвідомості особистості стало предметом наукових досліджень багатьох вчених як у світовій психологічній науці, так і в українській зокрема. Необхідність глибокого вивчення цього явища в останні роки детермінована процесами державотворчого процесу української нації. Найбільшої актуальності ці питання набувають у контексті воєнних подій у нашій державі та інформаційної війни, що неминуче вплинуло на самосвідомість українців. Як наслідок, постає нагальна необхідність детального психологічного аналізу національної самосвідомості із урахуванням її природи та чинників формування.

Безумовно, свідомість є феноменом людської життєдіяльності. Свідомість має суспільний характер, що виявляється у розмаїтті таких її форм, як філософія, релігія, наука, мистецтво, мораль, правосвідомість, соціальна психологія та ін. [3].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка подано таке тлумачення терміну «свідомість»: це властивий людині спосіб ставлення до світу через суспільно вироблену систему знань, закріплених у мові. Свідомість виникає тільки в суспільстві.

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

Завдяки свідомості людина накреслює більш чи менш віддалену мету своєї діяльності, регулює свою поведінку, впливає на поведінку інших людей [1].

Національна свідомість – категорія, сутністю якої є усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної нації. Отже, ключовим є поняття «нація», під яким розуміють спільноту людей, об'єднаних низкою чинників, серед яких найважливішими є етнокультурні та політико-правові [5, с. 414].

Важко не погодитися із думкою Г. Дідич, яка стверджує, що формування національної свідомості та самосвідомості особистості є надзвичайно важливою та актуальною проблемою сьогодення. Адже національна самосвідомість допомагає особистості глибше зрозуміти власний народ, його історію, духовність і культуру, а також свої якості, здібності і можливості, виробити основні напрямки своєї діяльності, накреслити і успішно утверджувати свою життєву позицію [2, с. 57].

До складу національної самосвідомості особистості належать такі компоненти:

- національна ідентифікація (усвідомлення особистістю своєї належності до конкретної нації, спорідненості з нею);
- знання, а також усвідомлення індивідом типових ознак нації, до якої він себе відносить;
- усвідомлене ставлення до історії нації, так само, як і до її сьогодення чи майбутнього;
- знання особистості про національну територію;
- не лише усвідомлене, а й дійове ставлення до цінностей конкретної нації [4, с. 150].

Лише за умови правильно організованого вивчення національних ідеалів, народних традицій та звичаїв можна сформувати національно свідому особистість, якій будуть притаманні високий рівень почуття власної гідності, високоморальність та духовність. В основі такої системи формувальних впливів мають бути національний світогляд, філософія власного народу та національна ідеологія.

Висновки. Формування національної самосвідомості особистості є складним та багатограним процесом, який включає в себе вплив різноманітних факторів, таких як культурні, соціальні, психологічні, історичні та політичні. Ключовими аспектами, які мають стати основою формування національної самосвідомості особистості є:

- *мова і культура*: мова, як найважливіший ідентифікатор нації, відіграє важливу роль у формуванні національної ідентичності; особистість вивчає рідну мову, оволодіває культурою, традиціями та цінностями свого народу через спілкування, виховання та участь у культурних подіях;

- *родинне виховання та освіта*: сім'я та освітні заклади є основними осередками формування національної самосвідомості зростаючої особистості; інформація, отримана в дитинстві, а також розуміння історії свого народу та його досягнень визначають свідомість особистості;

- *масові комунікації*: засоби масової інформації впливають на усвідомлення особистістю подій у світі і формування національного самосприйняття; медіа можуть викликати почуття гордості чи невдоволення відносно своєї нації;

- *історія та традиції*: ознайомлення з історією свого народу, його традиціями та досягненнями сприяє формуванню національної самосвідомості; здатність розуміти і цінувати спадщину може зміцнювати ідентичність особистості;

- *соціальне оточення*: взаємодія з іншими людьми в соціальному оточенні, спілкування та взаємодія з представниками власної нації впливають на формування патріотичних почуттів та національної самосвідомості;

- *політичні та геополітичні події*: події, що стосуються держави та нації, політичні зміни, воєнні конфлікти, міжнародні відносини, можуть впливати на сприйняття та оцінку свого народу;

- *спільна ідентичність*: сприяння формуванню спільної ідентичності та почуття належності до великої нації часто зміцнює національну самосвідомість.

Формування національної самосвідомості є процесом, що триває протягом усього життя і залежить від взаємодії різних факторів. Цей процес є індивідуальним, і кожна особистість може переживати його унікальним чином в контексті свого життя та оточення.

Список використаних джерел

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
2. Дідич Г. С. Теоретичні основи формування національної самосвідомості особистості. *Наукові записки. Серія «педагогічні науки»*. 2018. № 170. С. 57-60.
3. Кулішенко Л. Національна свідомість крізь призму світоглядних позицій українців. *Світогляд–Філософія–Релігія*. 2011. № 1(1). URL: <http://surl.li/ndcmj> (дата звернення: 13.11.2023).
4. Савчук В. А. Національна свідомість : огляд психологічних концепцій. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія». 2017. № 5. С. 147-157.
5. Філософський енциклопедичний словник : словник / за ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

Кулеша Наталія Петрівна,
канд. психологічних наук, доцент
кафедри психології, Національного
університету «Острозька академія»
м. Острог, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9486-1669>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Сьогодні Україна знаходиться у стані війни, за таких умов зростає руйнація усталеного, звичного стану життя, знижується стресостійкість людини, населення країни стає більш вразливим та беззахисним. Негативні наслідки травми війни призводять до зниження працездатності людини та завдають шкоди психічному здоров'ю особистості. Життя травмованої людини обтяжують невизначеність, розгубленість, втрата емоційної рівноваги, страх майбутнього. Усе це, а особливо невизначеність майбутнього, нестерпність і болісне перебування у нерозумінні майбутнього руйнує психічне здоров'я людей. Негативного впливу війни на різні сфери життєдіяльності людей на територію України, агресивні військові дії спонукали людей до вимушеної міграції, до отримання статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Наразі у нашому суспільстві, часі, психічне здоров'я внутрішньо переміщених осіб – це є актуальною проблемою у дослідженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика різних аспектів психічного, духовного, морального здоров'я досліджувалася багатьма як вітчизняними вченими, так і розкрита в працях зарубіжних психологів і психіатрів. Вплив воєнних конфліктів на психічне здоров'я є основною темою праць, що розглядаються в даній статті, таких учених, як Ф. Байнгана, І. Дж. Бодха, Б. Л. Грін, К. Сігфрід, Ш. А. Шейх та ін. Що стосується вивчення проблеми психологічних наслідків війни та їх профілактики й подолання в

умовах широкомасштабної війни РФ проти України, то її розробка лише розпочалась і можна назвати лише кілька робіт у цьому напрямку (Зливков, Лукомська, 2022; Карамушка, Креденцер, Терещенко та інші 2022; Кокун, Мороз, Пішко, Лозінська, 2022; Дейнеко, 2022).

Стосовно дослідження проблеми біженців в Україні під час війни, то, починаючи з 2014 року, коли розпочалась війна РФ проти України на Сході України, українськими вченими вивчались такі важливі аспекти цієї проблеми: адаптація вимушених переселенців, як дорослих, так і дітей, до нових умов життя (Путінцев, Пащенко, 2018; Тітар, 2016; Хачатурян, 2017); соціально-психологічні особливості вимушених переселенців, зокрема їх здатність до рефлексії (Балабанова, 2017; Педько, 2015; Гнатюк, 2014); надання психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму) (Лазос, 2015) та ін.

Мета повідомлення – на основі теоретичного дослідження розглянути психологічні особливості психічного здоров'я внутрішньо переміщених осіб під час війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема внутрішньо переміщених осіб гостро поставала в Україні хвилями: перша хвиля в 2014–2015 рр., після анексії Криму Росією та її збройної інтервенції на території Донецької та Луганської областей, що призвело до подальшої окупації частини регіонів; пізніше – під час повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. Військовий конфлікт спричинив смерті та каліцтва сотень тисяч осіб, що змусило населення України мігрувати у більш безпечні регіони держави, які знаходяться подалі від зони ведення бойових дій. Майже вісім мільйонів людей змушені були залишити країну після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну – такі дані передає Агенція ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Ще 6,5 мільйонів рятувалися від війни в різних куточках України і стали внутрішньо переміщеними особами (Ханна, 2023).

У нашому дослідженні ми використовуємо поняття «психічне здоров'я» під час розгляду впливу війни на психічне здоров'я ВПО, мігрантів, населення, що опинилося в прифронтовій зоні та зоні військових дій. Н. Ю. Яременко, посилаючись на Р. М. Баєвського, який зазначає, що власне поняття психічного здоров'я тривалий час слугувало базовою категорією психології здоров'я, адже досвід психопатології використовувався відносно психіки здорової людини. Однак сучасна наука розмежовує сфери психічного та психології здоров'я (Ярема, 2015). За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), психічне здоров'я – це стан благополуччя, за якого кожна людина може реалізувати свій власний потенціал, упоратися з життєвими стресами, продуктивно та плідно працювати, а також робити внесок у життя своєї спільноти (Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні, 2013).

Проблема нехтування своїм здоров'ям – як психічним, так і фізичним – є, на жаль, досить типовою для України. Наші співгромадяни часто звертаються до фахівців лише тоді, коли розлад або хвороба прогресувала настільки, що стала серйозною загрозою, тоді як її діагностування на початковій стадії сприяло б ефективному лікуванню й швидкому поверненню людини до нормального життя. Нині ж діагностують менш як 10 % від прогнозованого поширення розладів психічного здоров'я (наприклад, депресія, тривожність, розлади харчової поведінки тощо) (Карамушка Л., Карамушка Т., 2022).

В умовах війни основними напрямками психологічної підтримки внутрішньо переміщених осіб є такими: діагностика, стабілізація, подолання негативних проявів, соціалізація, інтеграція, стабілізація сімейних відносин у новому середовищі, подолання наслідків психологічної травми (див. табл.1).

Таблиця 1

Характеристика напрямів психологічної допомоги внутрішньо переміщених осіб

№	Напрями психологічної підтримки	Характеристика напрямів психологічної підтримки
1	Діагностика	Важливим етапом є оцінка психологічного стану, виявлення основних проблем та потреб особи. Це допоможе психологам та фахівцям зрозуміти, яку підтримку і допомогу потрібно надавати.
2	Стабілізація	Стабілізація психоемоційного стану. Психологічна підтримка направлена на надання стрес-менеджменту, технік релаксації та психологічних методів, що допоможуть зняти тривогу, стрес і покращити загальний психоемоційний стан.
3	Подолання негативних проявів	Подолання негативних проявів у поведінці (агресія, ворожість тощо). Цей аспект орієнтований на роботу зі збереженням або відновленням функціонування і покращенням взаємодії з іншими людьми. Це може включати роботу з агресивними або ворожими проявами, навчання навичкам конструктивного спілкування та вирішенню конфліктів.
4	Соціалізація	Налагодження соціальних зв'язків. Важливо надати підтримку в установленні та зміцненні соціальних зв'язків з оточуючими людьми, включаючи родину, друзів, спільноту та інші підтримуючі групи.
5	Інтеграція	Інтеграція в мікросередовище (група, клас, громада). Допомога у включенні в нове соціальне середовище, таке як група, клас або громада, де вимушено переміщені особи можуть встановити контакти, знайти підтримку та відчуття приналежності.
6	Стабілізація сімейних відносин у новому середовищі	Вимушена міграція може впливати на сімейні взаємини та динаміку. Психологічна підтримка направлена на розуміння та розв'язання конфліктів, поліпшення комунікації, зміцнення зв'язків між членами сім'ї та сприяння адаптації всієї родини до нових умов.
7	Подолання наслідків психологічної травми	Вимушена міграція може супроводжуватися психологічною травмою, яка впливає на самопочуття та добробут особи. Психологи надають підтримку у подоланні травматичних досвідів, розвитку стратегій самозахисту, покращенні якості життя

* Розробка автора на основі дослідження Могильової Н.М.

Висновок. Питання психічного здоров'я поступово визнається важливим питанням розвитку, особливо у випадку країн, які постраждали від військового конфлікту. Серед наслідків війни вплив на психічне здоров'я населення сьогодні є одним із найвагоміших аспектів, який потребує звернення уваги з боку української наукової спільноти.

Список використаних джерел

1. Вишньовський В. Психологічна адаптація вимушено переміщених осіб, жертв воєнних конфліктів. *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та*

психологічні наслідки: *Матеріали II Міжнародної наукової конференції* (м. Тернопіль, 21–22 квітня 2022 р.); Упорядники: А.А. Криськов, В.В. Вишньовський та Н.В. Габрусєва Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2022. С. 3–5.

2. Карамушка Л. М., Карамушка Т. В. Емпіричне дослідження особливостей психічного здоров'я вимушених «внутрішніх» переселенців в умовах війни. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. 2022. №2 (26). С. 62–74. URL : <https://doi.org/10.31108/2.2022.2.26.6>.

3. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року від 27 грудня 2017 р. № 1018-р / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-p#Text>

4. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL:<https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny>

5. Ярема Н. Ю. Психологічне здоров'я особистості. *Юридична психологія*. 2015. № 2. С. 106–113.

6. Sukhostavets N. Psycho-rehabilitation adaptation of pregnant women and mothers in the postpartum period who experienced traumatic events during the war. *Futurity Medicine*. 2022. P. 4–11. URL: <https://doi.org/10.57125/fem.2022.09.30.01>

*Кутішевська Дарина,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ЖІНОК ЗРІЛОГО ВІКУ

Постановка проблеми. Проблема самореалізації особистості у сучасному суспільстві продовжує залишатися однією з основних та актуальних. Проблема самореалізації особистості в особистісному, сімейному, професійному плані є також доволі гострою у зв'язку з її екзистенціальним змістом, який динамічно модифікується в контексті соціальних перетворень, що приводить до необхідності її регулярного переосмислення. Однак, навіть при наявності низки відповідних досліджень, ще є чимало невирішених проблем, а саме самореалізації жінки зрілого віку в особистісному плані.

Мета повідомлення розкрити особливості самореалізації жінок зрілого віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проаналізувавши різні підходи до проблеми самореалізації зазначимо : по-перше, ключовим поняттям у визначенні самореалізації є сутнісні сили особистості; по-друге, спільним є і розуміння самореалізації як процесу опредмечування (розкриття, практичного здійснення) сутнісних сил людини. Це пов'язане з тим, що реалізувати себе людина може лише через різні види соціальної життєдіяльності; по-третє, майже скрізь підкреслюється, що самореалізація – це самодіяльність, тобто діяльність згідно із власною волею.

Зрілість у цілому можна розглядати як період онтогенезу, що приблизно співпадає із періодом середньої дорослості. Крім того, проаналізувавши основні концепції та теорії, що стосуються розвитку особистості власне жінки, проблеми її самореалізації та самоактуалізації, можна дійти висновку про те, що у психології особливості такої самореалізації розглядаються в основному із позицій самосвідомості та сенсу життя – насамперед, у професійній діяльності.

Традиційно акмеологія розглядає феноменологію, закономірності та механізми розвитку людини на стадії її зрілості. Центральною лінією у взаємодії акмеології з іншими науками слугує соціально-культурний простір людини як особистості та її професійно-екзистенціальної самореалізації в обраній сфері діяльності, яка проходить у динамічно змінному середовищі та здійснюється у взаємодії із партнерами по родинному й діловому життю, людському спілкуванню, трудовій діяльності.

В нашому дослідженні взяли участь викладачі університету. Насамперед, констатуємо істотну фемінізацію педагогічного університету (переважання жіночої статі, у порівнянні із чоловічою – 62,4 % і 37,6 %). Відповідно, серед викладацького складу жінок, котрі мають наукові звання кандидата та доктора наук, значно більше, ніж чоловіків (60,6% і 39,4%). Отже, в університеті більше жінок, котрі мають наукові звання кандидата та доктора наук, аніж чоловіків (60,6 % і 39,4 % відповідно). Більша кількість публікацій у жінок, аніж у чоловіків (58,9 % і 41,1 % відповідно). Жінки також переважають із захисту докторських/кандидатських дисертацій (63,1 % і 36,9 %). Навчаються в аспірантурі та докторантурі утричі більше жінок (69,6 % і 30,4 %). Співвідношення жінок і чоловіків, котрі захистили дисертації – 8:1.

Таким чином, більшість викладачів-чоловіків не бачать проблеми у забезпеченні рівних можливостей у професійній самореалізації жінки-викладачки, в той час як самі жінки нерідко підтверджують факт нерівності відповідних можливостей та умов.

Виявлена також значна поляризація поглядів чоловіків і жінок на владно-підвладні стосунки: при оцінці твердження щодо чоловіка як ефективного керівника, а жінки – як виконавиці. Отже, результати опитування засвідчили наявність гендерних стереотипів щодо професійної самореалізації жінок-викладачок, що знижує їх життєві домагання, збільшує поведінковий конформізм і в цілому заважає успішному життєздійсненню у зрілому віці. А тому необхідна цілеспрямована психологічна робота як з окремими такими жінками, так і з викладачами, управлінським персоналом університету в цілому.

Назагал, активна потреба у пізнанні жінок-викладачок зрілого віку виражає їх схильність до постійного пошуку чогось нового та цікавого. Вони докладають зусиль щодо відстежування новинок літератури та мистецтва, а інколи просто шукають відповідь на цікаве питання, незважаючи на витрати часу, адже вважають, що зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того у силу переживання пізнавального задоволення. Їх загальне творче ставлення до життя дозволяє їм приймати ризиковані рішення та знаходити у складних ситуаціях принципово нові варіанти розв'язання поточних проблем. Вони вважають, що творчість повинна приносити людям задоволення, їх поведінку часто супроводжує прагнення до досягнення внутрішньої гармонії, тому їм важко підміняти власні смаки й оцінки певними зовнішніми соціальними стандартами. З усім тим, як уже вище зазначалося, маскуліне професійне середовище нерідко обмежує їх прагнення до повноцінної самореалізації. А тому ця група жінок теж потребує психологічної уваги та, зокрема, використання методів прикладної акмеології у формі, наприклад, психотренінгових занять.

У процесі дослідження нами виокремлено групи досліджуваних за провідними соціально-психологічними типами усвідомлення власної жіночності:

І група – “дифузна жіночність” (ДЖ): у сприйманні образу власної жіночності домінують критерії недиференційованості, представленість маскуліних рис; несамостійність у прийнятті рішень, діях. “Дифузна жіночність” визначається переважанням сімейно-орієнтованих ідентифікаційних характеристик; провідним мотивом виступає самозахист, головними цінностями – власна безпека й безпека близьких. В діяльності керуються установкою зміцнення й збереження власного здоров'я.

Невизначеність у професійних планах, перспективах. Домінуючим є комунікативний компонент, що спричиняє спрямованість на комунікативний аспект діяльності;

II група – “фемінінна жіночність” (ФЖ): усвідомлення власної статі й гендеру; ставлення до професії визначається критеріями успішності, самоудосконалення, можливостями міжособистісного спілкування. “Фемінінна жіночність” вирізняється домінуванням особистісних ідентифікаційних характеристик, глибоким й різноманітним внутрішнім світом, складною особистісною ідентичністю та переважанням власне сімейної перспективи. Яскраво виражена особистісна ідентичність супроводжується схильністю до самоаналізу, підвищеною критичністю до власних дій і спільноти в цілому. Моральний аспект є основою діяльності й ділового успіху. Повага до традицій, норм виявляється й у професійній діяльності – у підвищених вимогах до себе й об’єктивному ставленні до колег. В діяльності основний акцент робиться на взаємодії і відповідності нормам;

III група – “андрогінна жіночність” (АЖ): власне жіночність гармонійно поєднується з рисами маскулітності, ставлення до професії увиразнюється творчим підходом, потребою у професійній самореалізації.

“Андрогінна жіночність” визначається домінуванням професійної спрямованості в структурі ідентичності особистості. Спрямованість на самостійність, професійне самоудосконалення й зростання, креативність – є суттєвими характеристиками осіб із зазначеним типом жіночності.

Виходячи з завдань нашого експерименту, ми зосередилися саме на конструктах, що пов’язані із професійною діяльністю досліджуваних. “Дифузна жіночність” у відповідності до професійної діяльності відсутня серед досвідчених викладачів. Водночас 90% досліджуваних із “фемінінною жіночністю”. Тобто умови діяльності більш сприятливі саме для фахівців, схильних до саморозкриття, які демонструють асертивність в умовах взаємодії, комунікації.

Таким чином, результати дослідження показали неоднорідність й складність усвідомлення власної жіночності. Упрозорується зв’язок між соціальними й психологічними чинниками цього процесу, що виражається у впливі соціальної ідентичності на особливості структури, прояви соціально-психологічних типів. Поряд із визначення соціально-психологічних типів усвідомлення власної жіночності, виявлено статистично-значущий зв’язок із гендером та статтю та особливостями їх взаємодії з професійною ідентичністю досліджуваних.

Висновок. У результаті проведеного дослідження ми дійшли розуміння, що самореалізація можлива лише на основі досягнення особистісної зрілості. У нашому трактуванні особистісна зрілість є критерієм особистісного зростання й виявом особистісного потенціалу. Тобто людина розвивається та самоактуалізується за рахунок внутрішніх ресурсів, а не штучно, тобто на основі зовнішньої мотивації з будь-якого боку. Отже, професійна діяльність будь-якого викладача ВЗО повинна бути спрямована на допомогу всім своїм колегам у формуванні особистісної зрілості. А це, своєю чергою, сприяє формуванню особистості такої викладачки, котра є спрямованою як на професійну й особистісну самореалізацію, досягнення вершини («акме») у цьому процесі, так і на стимулювання самореалізації усіх своїх студентів.

Список використаних джерел

1. Акмеологія з основами психології кар’єри: навч. посіб. Укл. О. М. Гавалешко, В. В. Пасніченко, Т. А. Кривко. Чернівці: Рута, 2004. 84 с.
2. Вівчарик Т. П. Психологічні механізми самореалізації жінки (на прикладі жіночої молоді, включеної у творчу професійну діяльність): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01. К., 2000. 18 с.
3. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.01. Л., 2005. 19 с.

4. Panchuk V. Psychology of High School Teaching: Acmeology Approach. *Abstracts of Fifth European Congress off Psychology-Dublin*, 1997. p. 424–425.

Лазаренко Інеса Станіславівна
викладач іноземних мов,
спеціаліст вищої категорії, викладач-методист,
Житомирського агротехнічного фахового коледжу

Рибак Тетяна Миколаївна.
викладач іноземних мов,
старший викладач,
Житомирського агротехнічного фахового коледжу
м. Житомир, Україна

АКТУАЛЬНІСТЬ НАДАННЯ ПЕРВИННОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВИКЛАДАЧАМ ТА СТУДЕНТАМ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Війна в Україні підняла актуальність проблеми збереження психологічного здоров'я, потребу мінімізувати втрати та завдану шкоду, підтримки людей у непрості моменти їхнього життя, тому психологічна допомога постраждалих є пріоритетним та невідкладним завданням.

У ході подолання екстремальних життєвих ситуацій і у дитини, і у дорослої людини можуть виникати істотні порушення відчуття безпеки, патологічні стани травматичного та посттравматичного стресу, різного роду розлади. Слід зауважити, що ступінь стресовості у різних людей залежить від багатьох чинників (віку, особливостей характеру, сімейної історії, наявності якісної підтримки від рідних).

Якщо людина переживає кризову подію і відчуває настільки потужний стрес, що часто не спроможна самостійно відновитися, вона може бути схильною до рецидиву під впливом будь-якого подразника. При поверненні до звичного життя людину можуть не залишати стійкі тривожні думки, кошмарні сновидіння, тощо. Втративши здатність контролювати травматичні спогади можна відчувати втрату самоконтролю, фоновий потужний страх, неспроможність зробити мінімальні кроки з метою вийти із небезпечної зони [1].

Мета – огляд і висвітлення рекомендацій по наданню першої психологічної допомоги здобувачам освіти, педагогам внаслідок надзвичайних ситуацій, кризових подій, війни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Враховуючи суттєву загрозу психічному здоров'ю учасників освітнього процесу внаслідок збройної агресії РФ та оголошення в Україні воєнного стану, МОН України розробило методичні рекомендації для педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій»

У ході психологічного дослідження (впродовж березня-травня 2022 року) було вивчено рівень готовності, наявність відповідних знань, практичних навичок щодо надання першої психологічної допомоги здобувачам освіти у педагогів, які можуть здійснювати психологічну підтримку тим, хто її терміново потребує. Зазначимо, що дві третини досліджуваних усвідомлюють необхідність отримання додаткових психологічних знань для того, щоб здійснювати психологічну підтримку не лише на інтуїтивному рівні, а і використовуючи відповідні апробовані методики, інструментарій для зниження рівня тривоги у постраждалих, повертаючи людині відчуття безпеки, віру у власні сили,

допомагаючи відчувати, що вона жива, спроможна подолати ситуацію, в якій опинилася, спираючись на підтримку рідних, знайомих або фахівців.

Серед основних цілей першої психологічної допомоги постраждалому слід зазначити: повернення відчуття безпеки після травмування; відновлення втраченого зв'язку з іншими людьми; надання орієнтування щодо доступу до соціальної та фізичної підтримки; зміцнення віри у здатність допомогти собі та іншим людям.

Потрібно враховувати, що не всі здобувачі освіти, які переживають кризову життєву ситуацію, потребують суттєвої першої психологічної допомоги, а також не всі вони здатні усвідомити власну потребу у психологічній підтримці. Але для всіх однаково важливою умовою для відновлення є підтримка значущих для них дорослих – батьків, родичів, викладачів. Необхідність надання психологічної підтримки здатна оцінити та визначити лише доросла людина, у пріоритеті ж – педагог, з його розвиненими професійними компетентностями, отриманими спеціальними знаннями щодо відповідних базових принципів, методів та методик у контексті першої психологічної допомоги постраждалому в умовах надзвичайних ситуацій.

Що для цього має здійснити викладач, отримавши такий запит від студента? По-перше, організувати відповідне місце для спокійної розмови; по-друге – не примушувати дитину говорити більше, ніж вона готова сказати «тут і зараз». Створити умови для відчуття захищеності, безпеки, демонструючи всім своїм виглядом і поведінкою зацікавленість, упевненість, прихильність до дитини. Надавати фактичну інформацію, зрозумілою мовою, простими словами, чесно визнаючи: «Я не знаю, але спробую дізнатися».

Серед базових професійних настанов для здійснення першої психологічної допомоги зазначимо необхідність спостерігати за психоемоційним станом здобувачів освіти, умовами їхньої безпеки; з'ясовувати потреби, переживання, необхідність підтримки; допомагати задовольняти основні потреби, емоційно справлятися із ситуацією, контактувати з необхідними службами підтримки.

Реагування, наслідки і ризики щодо кризових ситуацій у студентів різних курсів можуть значно відрізнятись. Аналізуючи реакції на кризову ситуацію здобувачів освіти перших курсів, зазначимо, що вони часто виявляють почуття власної провини за події, що відбуваються; погіршується якість комунікації, посилюється тривога, страх; може виникати недовіра до оточуючих, уникання місць, предметів, людей, що нагадують про травмуючу подію; має місце хвороблива реакція на критику, зниження успішності; у більш складних випадках – стан «заціпеніння» [3].

Студенти старших курсів схильні реагувати на травматичну ситуацію емоційним вихолощенням, агресивними спалахами, девіантними вчинками, а також демонструють зниження концентрації уваги та прогулювання занять; виявляють тривожні думки, бажання помститися; для них характерним є фокусування уваги на окремих деталях того, що трапилось.

Для відновлення ресурсу, зниження психоемоційної напруги, зменшення стресу можна запропонувати наступні психологічні вправи: техніки емоційної регуляції «Сканування тіла та сенсомоторне маркування», «Заземлення під час стресу 5-4-3-2-1»; різні варіанти вправ на відновлення дихання; вправи «Запах квітів», «М'яч для зниження стресу» та ін.

Педагогічний працівник, який надає здобувачам освіти первинну психологічну допомогу (ППД), повинен свідомо спиратися на три оперативні принципи: 1)дивитися, 2) слухати, 3) спрямовувати.

Викладач при здійсненні ППД має керуватися і такими базовими правилами:

1) невідкладність (надавати допомогу якнайшвидше, розуміючи, що відтермінування такої допомоги на пряму корелює із виникненням посттравматичного стресового розладу (ПТСР);

2) наближеність до місця події (надавати допомогу бажано у звичній обстановці й соціальному оточенні, наприклад – у будинку, лікарні чи сховищі, саме там, де людина опинилася одразу після травмуючої події;

3) зачекати, щоб більш адекватний психоемоційний стан було відновлено, допомогти відчувати, що людина у безпеці;

4) здійснювати конкретні дієві кроки (такі як: відвести людину від фізично небезпечного місця, забезпечити їй можливість задовольнити елементарні фізіологічні потреби, за бажанням дати їй можливість виговоритися) [4].

З листопада 2024 року в Україні почав працювати цілодобовий онлайн-чат психологічної підтримки – UNFRA. Він безкоштовний, анонімний і цілодобовий. Кваліфіковані психологи з багаторічним досвідом проведуть консультацію в текстовому форматі. За добу можна звернутись один раз, є обмеження за часом розмови, не більше 90 хвилин. Писати психологам можна з будь-яких питань, що викликають стрес.

Висновки. При наданні першої психологічної допомоги постраждалим педагог має усвідомити, що, незалежно від ситуації, учень може мати проблеми на психосоматичному рівні і потребувати як медичної, так і фахової психологічної (а інколи – і психіатричної) допомоги. Надання ППД педагогом щодо такої дитини слід здійснювати лише після того, як вжито відповідні міри для відновлення її фізичного стану, та враховуючи психологічну готовність самої дитини сприймати допомогу.

Список використаних джерел

1. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти: монографія. Харків : Право, 2014. 584 с.

2. Приходько І.І., Колесніченко О.С., Мацегора Я.В., Протоколи надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям Національної гвардії України в екстремальних умовах діяльності: посібник. Харків, 2018. 40 с.

3. Приходько І.І., Колесніченко О.С., Тімченко О.В. Психологія екстремальної діяльності: навч. посіб. Харків, 2016. 571 с.

4. Перша психологічна допомога: посібник для працівників на місцях. Київ, Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2017. 64 с.

5. Теорія та практика психологічної допомоги: навч. посіб. / Пасічник В.І., Ліпатов І.І., Шестопалова Л.Ф., Приходько І.І. Харків: Акад. ВВ МВС України, 2011. 250 с.

6. Методичні рекомендації МОН для педагогічних працівників, практичних психологів, соціальних педагогів закладів освіти «Перша психологічна допомога. Алгоритм дій»

URL: https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_persha_psykholohichna_dopomoha_alhorytm_dii (дата звернення 19.11.2023).

*Левко Олександр,
здобувач ступеня PhD
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
<https://orcid.org/0009-0004-3672-0381>*

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ СТОМАТОЛОГІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Трансформації суспільного життя, упровадження людиноцентричної парадигми побудови освіти в нашій державі на всіх рівнях її здійснення детермінували суттєві процеси модернізації вищої медичної освіти. Саме тому сьогодні спостерігаються досить помітні позитивні зміни у професійній підготовці майбутніх стоматологів, що за своїми змістовими показниками стала невід'ємною складовою трансформації системи охорони здоров'я у цілому. Такі процеси насамперед спрямовані на підвищення якості медичної освіти і якості освітньої діяльності закладів вищої медичної освіти, у тому числі забезпечують зростання конкурентоспроможності фахівців цього профілю.

Сьогодні не викликає сумніву твердження переважної більшості учених, котрі акцентують увагу на тому, що в сучасних умовах стоматолог обов'язково має бути психологом, вміти вивчати і розуміти характер хворого, особливості його мислення, а відтак і поведінки та ставлень як до свого здоров'я, так і до професійних якостей лікаря.

Результати теоретичного аналізу змісту і структури професійної підготовки майбутніх стоматологів дали нам змогу виокремити й схарактеризувати низку умов, за яких формування їхньої психологічної готовності до професійної діяльності буде здійснюватися найбільш ефективно. Насамперед, зміст професійної підготовки майбутнього стоматолога має відповідати сучасними як європейським, так і світовим вимогам ринку праці; має бути налагоджена тісна співпраця всіх суб'єктів освітнього процесу в закладі вищої медичної освіти, як-от: здобувачів освіти, викладачів закладу та потенційних роботодавців (мова йде про упровадження в системі вищої медичної освіти форм дуальної освіти). Засвоєння здобувачами освіти нових професійних знань, відповідних умінь і навичок їх застосування у власній практичній діяльності; засвоєння соціального і комунікативного досвіду має носити системний характер, що відповідає сучасним парадигмам вищої освіти.

У такому контексті, враховуючи загальнонаукову методологію і теоретичні засади щодо забезпечення формування психологічної готовності майбутнього стоматолога до професійної діяльності у закладі вищої медичної освіти як відкритої і динамічної організації освіти, важливим є застосування особистісно орієнтованого, особистісно діяльнісного, компетентісного та системного підходів до її побудови. Перевагою застосування цих підходів у системі професійної підготовки майбутніх стоматологів, спрямованої на ефективне формування їхньої психологічної готовності до професійної діяльності, є можливість налагодження ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії і співпраці усіх учасників освітнього процесу. У цьому контексті нами структуровано й уточнено сутність нових ціннісно-змістових елементів змісту професійної підготовки майбутніх стоматологів у процесі впровадження інноваційних змін і нових елементів такої взаємодії.

Відтак, можемо зробити висновок, що адаптивність системи професійної підготовки майбутнього стоматолога до сучасних реалій ринку праці, соціальних вимог, викликів і загроз, що характерні для сучасного українського суспільства, може бути досягнута лише за умови її орієнтування на студентоцентричну парадигму вищої медичної освіти, на ефективний розвиток і саморозвиток здобувачів освіти та їхню готовність до нових змін у майбутній власній професійній діяльності.

На підставі аналізу зазначеного вище та сучасної практики діяльності закладів вищої медичної освіти нами з'ясовано сутнісні ознаки та характеристики організаційно-педагогічних умов, що забезпечать ефективність психологічної підготовки майбутнього стоматолога у цих закладах. Отже, такими організаційно-педагогічними умовами є: налагодження конкретно визначеної і вибудованої співпраці кожного зі здобувачів вищої медичної освіти за фахом «Стоматологія» з майбутніми потенційними роботодавцями; побудова освітнього процесу на конструюванні й упровадженні реальної суб'єкт-суб'єктної взаємодії і співпраці усіх його учасників, метою яких є ефективне формування психологічної готовності майбутніх стоматологів до професійної діяльності (основою і наслідком такого процесу має стати ефективне формування їхніх професійних компетентностей); підвищення якості професійної підготовки майбутніх стоматологів за рахунок упровадження сучасних освітніх інноваційних технологій та ІКТ, що в сукупності забезпечує ефективне формування їхньої готовності до майбутньої професійної діяльності.

Відтак, процес формування цього феномену є цілісним й багатоаспектним особистісним утворенням, що забезпечує високий рівень професійної діяльності й охоплює професійно-психологічні погляди і переконання, професійну спрямованість психічних процесів, професійні знання, уміння долати труднощі, оцінювати наслідки своєї праці, професійно розвиватися і самоудосконалюватися. Крім цього, ми дійшли висновку, що психологічна готовність майбутнього стоматолога до професійної діяльності включає в себе засвоєні ним професійні знання, уміння і навички, а також сформовані певні особистісні риси, що забезпечують успішний професійний саморозвиток.

Такими чином, готовність майбутнього стоматолога до професійної діяльності розглядається нами як результат професійно-педагогічної підготовки, так і умовою успішної майбутньої професійної діяльності. Отже, основними характеристиками такої готовності можна визначити такі: динамічність, стійкість, цілісність свідомості і діяльності майбутнього стоматолога; система професійних знань, умінь і навичок; позитивне ставлення та стійкий інтерес до обраної професії; розуміння професійних цінностей, морально-етичних норм та професійна відповідальність; сформованість комунікативних умінь і навичок та професійної культури.

*Литвиненко Світлана Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри практичної психології і психотерапії
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-7736-2152>.*

*Ямницький Вадим Маркович
доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології і психотерапії
Рівненський державний гуманітарний університет,
м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-1741-1303>*

ЕТАПИ ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНОГО РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ ДОПОМАГАЮЧИХ ПРАКТИКІВ У СИСТЕМІ НЕФОРМАЛЬНОЇ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ: ДОСВІД СИМВОЛДРАМИ

Соціальна значущість праці практичного психолога, розширення сфер його діяльності та масштабу професійних завдань у сучасних надскладних умовах становлення нашої

держави висувають низку вимог до якості та особливостей професійної підготовки фахівців. Вивчення наукових джерел засвідчує, що більшість досліджень присвячено підготовці майбутніх фахівців (В. Бондар, О. Бурак, В. Панок та ін.) і недостатньо висвітлюють особливості професійного розвитку допомагаючих практиків після завершення формального навчання [1; 2; 3]. Водночас загальновідомо, що значні зміни у багатьох аспектах професійної діяльності психологів відбуваються з досвідом практики.

Метою статті виступило здійснення аналізу етапів професійно-особистісного розвитку допомагаючих практиків у методі символдрами (кататимно-імагінативної психотерапії) з погляду емпірично обґрунтованої моделі розвитку консультанта/психотерапевта, розробленої у сучасних зарубіжних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні десятиліття сучасна вітчизняна психологічна теорія і практика підготовки та професійного розвитку психологів-консультантів та психотерапевтів збагатилася новими ідеями і підходами, узагальненими у зарубіжних дослідженнях. Психотерапевтична освіта зарубіжних країн представлена освітніми моделями, які популяризують додаткове навчання за програмами вільної, неперервної освіти, що забезпечують можливості для супроводу постійного професійно-особистісного розвитку фахівців. За результатами досліджень (D. Orlinsky, J. Botermans, M. Rønnestad, T. Skovholt та ін.) було обґрунтовано 6-етапну модель розвитку допомагаючих практиків, що охоплює такі етапи: непрофесійний помічник; студент-початківець (учень); досвідчений студент («стажер»); фахівець-початківець («юніор»); досвідчений професіонал («майстер»); старший професіонал («наставник», «сеньор») [3; 4; 5]. Виокремлені етапи виразно представлені у ході професійно-особистісного становлення і розвитку консультантів та психотерапевтів у системі неформальної післядипломної освіти за методом символдрами (кататимно-імагінативної психотерапії).

Кататимно-імагінативна психотерапія (символдрама) – сучасний напрям психодинамічної, глибинно орієнтованої психотерапії, у якому використовується робота з уявою («сновидіннями наяву»). Появі методу як самостійного напрямку сучасної психотерапії передувала тривала клінічна та дослідницька робота німецького психотерапевта, доктора медицини, професора Ханскарла Льюїнера. Метафорично символдраму називають «психоаналізом за допомогою образів», що відображає сутність методу з використанням кататимних імагінацій (у формі супроводжуваного сновидіння наяву), які завдяки своїм образним, афективним та символічним якостям виступають своєрідним спонуканням для виникнення «декорацій» на уявній образній сцені. Засновником методу також було створено ефективну дидактичну систему підготовки фахівців, апробовану тривалим досвідом її реалізації у європейських країнах [3].

Підготовка фахівців за методом кататимно-імагінативної психотерапії у вітчизняному просторі здійснюється у межах діяльності Інституту розвитку символдрами та глибинної психотерапії (ІРСГП), що забезпечує організацію навчання та сертифікацію фахівців у згаданому напрямі у регіональних осередках. Успішне завершення ступеневого навчання, що охоплює теоретико-методичну підготовку, оволодіння концептуальними та інструментальними засадами методу та психіатричну пропедевтику, власний досвід психотерапії, самостійну психотерапевтичну практику під наглядом супервізора, участь у роботі супервізійних груп, а також проходження підсумкового колоквиуму у формі захисту дипломної роботи (іспиту) є підставою для отримання сертифікату психотерапевта за методом символдрами ІРСГП та включення до Реєстру психотерапевтів з отриманням сертифікату УСП.

Професійно-особистісний розвиток сучасних допомагаючих практиків у методі обумовлений, з одного боку, потребами їх якісної підготовки, оптимізацією навчальних програм і супервізійного супроводу, а з іншого – зниженням ризиків вигорання, розчарування та негативних сценаріїв у роботі з клієнтами. До участі у програмах

підготовки психотерапевтів та консультантів долучаються здобувачі вищої освіти за психологічними та медичними напрямками, а також практичні психологи та фахівці, що працюють у сфері соціальної роботи та реабілітації. Згідно емпірично обґрунтованої моделі розвитку допомагаючих практиків, обґрунтованої у сучасних зарубіжних дослідженнях (М. Rønnestad, Т. Skovholt та ін.) професійного-особистісне становлення і розвиток консультантів та психотерапевтів у методі символдрами (кататимно-імагінативної терапії) передбачає проходження етапів: непрофесійного помічника, студента-початківця, досвідченого студента, фахівця-початківця, досвідченого професіонала, старшого професіонала [4; 5]. Зазначені етапи характеризуються особливостями формування професійної компетентності та освоєння професійної позиції.

Висновки. Отже, у загальному вигляді професійно-особистісне становлення і розвиток допомагаючих практиків є безперервним процесом упродовж життя, що відбувається як рух від доконцептуального способу через професійно-особистісну ідентифікацію фахівців з певними теоретичними підходами до формування професійної діяльності, заснованої на набутій компетентності та власному досвіді. Водночас трансформаційні зміни можуть відбуватися як повторювані цикли, у міру актуалізації певних тем, появи нових запитів і труднощів, а процес розвитку професіонала набувати нерівномірного характеру. Вагомими чинниками професійно-особистісного розвитку допомагаючих практиків постають: робота з клієнтами, практика супервізії та особиста психотерапія. Перспективу подальших досліджень убачаємо у розробці теоретико-методичних засад і програм підготовки фахівців з урахуванням досвіду зарубіжних та вітчизняних досліджень і сучасних потреб практики.

Список використаних джерел

1. Бурак О. С. Концепція холістичної освіти у процесі формуванні цілісної особистості постмодерну. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2015, № 3. С.52-56.
2. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : моногр. Чернівці : Технодрук, 2010. 486 с.
3. Ульман Г. Вступ до кататимно-імагінативної психотерапії. Жовква : Місіонер, 2020. 140 с.
4. Orlinsky D. E., Botermans J-F. & Rønnestad M. H. Towards an empirically-grounded model of psychotherapy training: Five thousand therapists rate influences on their development. *Australian Psychologist*, 36, p. 139–148.
5. Rønnestad M. H.; Skovholt T. M. Learning arenas for professional development: Retrospective accounts of senior psychotherapists, *Professional Psychology: Research and Practice*, 32, p.181–187.

Луцик Галина Олександрівна
старший викладач кафедри
вікової та педагогічної психології
Рівненський державний гуманітарний університет
м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3905-2038>

РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ПІД ЧАС ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

В умовах війни професії соціального спрямування набувають особливої актуальності та соціальної значущості. Зростає кількість осіб, які потратили у складні життєві обставини, з'являються нові категорії клієнтів, які потребують психологічного супроводу. До майбутніх психологів ставляться високі вимоги щодо їх компетентності та здатності відповідати за прийняті рішення. Професійні рішення лежать у площині морально-етичних цінностей, формують відповідальне ставлення до діяльності та свідчать про міру свободи фахівця.

Кваліфікованої психологічної допомоги та підтримки потребують не лише учасники бойових дій, але й члени їх родин, внутрішньо переміщені особи та й кожен українець загалом. Зазначене вимагає від майбутніх психологів підвищеного рівня професійної компетентності, високого рівня готовності до професійної діяльності та сформованості професійно зумовлених особистісних якостей. До важливих якостей майбутнього психолога слід віднести соціальну відповідальність, розвиток якої набуває особливої актуальності в період війни.

Мета повідомлення – проаналізувати особливості розвитку соціальної відповідальності майбутніх психологів під час формування готовності до професійної діяльності у воєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток почуття соціальної відповідальності є важливим завданням системи професійної освіти, адже відповідальність як соціальна якість складає основу моральних цінностей особистості, що детермінують її вчинки та поведінку, є показником соціальної зрілості особистості. Рівень моральної відповідальності визначає якість виконання професійних завдань майбутніми психологами, стиль спілкування з клієнтами.

Проблема формування соціальної відповідальності у професійній підготовці майбутніх фахівців знайшла часткове відображення у працях сучасних дослідників (Герасимової, Кузьмінського, Кучерявської, Тернопільської). Зокрема, формування соціальної відповідальності психологів заходимо у доробках Балахтар (2023), Шевчук, Шевчук (2014), працівників соціальної сфери — Поліщук (2022), студентів — Безпрозванна (2012), особливості її формування в умовах війни — Піговський (2022).

Зважаючи на посилений науковий інтерес до окресленої проблеми слід визначити зміст зазначеної дефініції. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити узагальнення, що соціальна відповідальність розглядається як інтегроване новоутворення у структурі майбутнього фахівця, яке визначає соціально-професійну й особистісну сутність, дозволяє робити усвідомлений професійний вибір та нести відповідальність (Поліщук, 2022), є чинником перетворення знань та уявлень у систему поглядів на суспільство та рефлексія себе в ньому, удосконалення себе як фахівця (Шевчук, Шевчук, 2014).

Будучи важливою складовою компетенції майбутнього психолога, соціальна відповідальність виконує ціннісно-орієнтовну, регулятивну та перетворювальну функції (Шевчук, Шевчук, 2014).

Більшість дослідників (Безпрозванна, 2012; Шевчук, Шевчук, 2014) сходяться на думці, що соціальна відповідальність є системним утворенням і складається з когнітивного (розуміння змісту соціальної відповідальності, усвідомлення прав та обов'язків майбутнього психолога, засвоєння норм поведінки та її регуляція), афективно-мотиваційного (виражається через ставлення до соціально відповідальної поведінки, мотивації щодо її реалізації) та поведінкового (готовність до реалізації соціально відповідальної поведінки) компонентів.

Умовами успішного формування почуття соціальної відповідальності у студентів є, на думку Кузьмінського (2020), зацікавленість в якості навчальної діяльності, формування відповідальних дій, пізнавальних, вольових, діяльнісних, які є компонентами відповідальності, наявність гуманістично орієнтованого контролю та об'єктивної оцінки дій студента, мотивація та стимулювання позитивних результатів навчальної праці (с. 58).

Формування соціальної відповідальності як складової готовності майбутніх психологів до професійної діяльності доцільно розпочинати ще на етапі професійного самовизначення особистості та розвивати в ході навчання в ЗВО. Зазначене уможливорює висновок відносно того, що розвиток соціальної відповідальності майбутніх психологів в умовах війни має стати одним із стрижневих завдань вищої освіти.

Аналіз ОПП «Психологія», ОПП «Практична психологія» першого бакалаврського рівня Рівненського державного гуманітарного університету свідчить про важливість формування соціальної відповідальності та соціальної поведінки зокрема. Адже розвиток соціальної відповідальності, потреба слідувати гуманістичним та демократичним цінностям у професійній та громадській діяльності визначені як важливий програмний результат навчання майбутніх психологів.

Розвиток соціальної відповідальності майбутніх психологів в контексті визначеного програмного результату навчання реалізовується в процесі теоретичної та практичної підготовки, науково-дослідної роботи.

Зокрема, Дісковський, Пилипенко (2023) визначають практику під час навчання в ЗВО важливою формою розвитку соціальної відповідальності студентів. В ході практик у студентів формується орієнтація на соціально відповідальну поведінку та перевіряються професійні здібності.

Зазначене дозволяє зробити узагальнення щодо заходів, які спрямовані на розвиток соціальної відповідальності майбутніх психологів. Нами бачаться доцільними наступні заходи щодо розвитку соціальної відповідальності майбутніх психологів:

- доповнення компонентів освітньо-професійної програми окремими темами, завданнями, питаннями, що розкривають зміст соціальної відповідальності та її практичне значення для майбутніх психологів;
- розширення програм практик для здобувачів завданнями, які формують соціально відповідальну поведінку майбутніх психологів;
- залучення студентів до наукової, науково-дослідної діяльності через участь у семінарах, конференціях, круглих столах, тренінгах, діяльності проблемних груп та наукових гуртків;
- активізація волонтерської діяльності, участь у соціальних проектах.

Впровадження зазначених заходів у діяльність закладів вищої освіти сприятиме розвитку досліджуваної якості.

Висновки. Соціально-політична ситуація в країні загострила проблему розвитку соціальної відповідальності у майбутніх психологів. Розвиток соціально відповідальної поведінки майбутніх психологів як важливої особистісної та професійної якості, здійснюється в ході їх професійної підготовки через реалізацію відповідної навчальної та позанавчальної діяльності. Перспективних бачиться розробка та впровадження відповідних

тренінгів розвитку соціальної відповідальності в процесі професійного навчання майбутніх психологів.

Список використаних джерел

1. Балахтар, В. В. (2023). Соціальна відповідальність у професійному становленні майбутніх практичних психологів. *Актуальні проблеми вищої професійної освіти*. Київ. 9-12.
2. Безпрозванна А. Формування соціальної відповідальності у студентів вищих навчальних закладів. URL: http://library.udpu.org.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_1/visnuk_7.pdf
3. Дісковський, В., & Пилипенко, М. (2023). Формування соціальної відповідальності майбутніх учителів фізичної культури Нової української школи в процесі педагогічної практики. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*, (1 (27)), 112–120.
4. Кузьмінський, А. (2020). Формування почуття соціальної відповідальності у майбутніх педагогів у процесі фахової підготовки. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. Вип. 1. 53-59.
5. Піговський, М. (2022). Особливості формування соціальної відповідальності у майбутнього фахівця соціальної сфери в умовах війни в Україні. *Ввічливість. Humanitas*, 3. 112–117.
6. Поліщук, В. (2022). Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців соціальної роботи: системний підхід. *Соціальна робота та соціальна освіта*. Вип. 2 (9). 281-288.
7. Шевчук, О. & Шевчук, С. (2014) Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Психологічні науки*. Вип. 2.13. 264-268.

Луцюк Т.І.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Національного університету «Острозька академія»
м. Острог, Україна

ЕКЗИСТЕНЦІЙНА КРИЗА В УМОВАХ ВІЙНИ: ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКИ

Екзистенційна криза, яка виникає у відповідь на гострі виклики життя, вимагає докладного дослідження, особливо у світлі непередбачуваних соціокультурних змін сучасності. Тому дана криза стала важливим об'єктом дослідження у психологічній науці, адже вона відображає внутрішні конфлікти особистості, яка намагається знайти сенс у змінному та нестабільному світі. Воєнні події та соціокультурні розломи підсилюють інтенсивність екзистенційних переживань, спричиняючи поглиблення внутрішніх конфліктів та підвищення рівня тривожності. Тому дослідження екзистенційних криз у контексті війни є актуальним і важливим для розуміння особливостей психічного здоров'я особистості в сучасних умовах.

Таким чином, екзистенційна криза, що проявляється у відчуттях глибокої тривоги, питаннях щодо сенсу існування та психологічного дискомфорту, є однією з найскладніших форм життєвих криз. Її наявність в умовах воєнних подій посилює її деструктивний вплив на психіку, адже особа стикається не тільки з екстернальними загрозами для її життя, але й з глибокими внутрішніми запитаннями, які часто ведуть до втрати орієнтирів та дезорієнтації у світі. Війна, як зовнішній каталізатор, акцентує увагу на нестійкості життя

та буття, що може призвести до посиленого пошуку відповідей на екзистенційні питання. У таких умовах, особистість може переживати інтенсивний внутрішній конфлікт, де з одного боку є потяг до збереження життя та самозбереження, а з іншого – потреба в осмисленні своєї ролі, місця у світі та пошуку глибинного сенсу існування [1, с. 127-128].

Відомо, що кризи в житті людини відіграють значущу роль у формуванні її особистості та світогляду. Екзистенційна криза, спричинена воєнними подіями, може суттєво вплинути на структуру внутрішнього світу особистості, змінюючи її ціннісні орієнтації, життєві пріоритети та способи адаптації до зовнішніх викликів. Війна, як екстремальна ситуація, вимагає від людини максимальної мобілізації ресурсів для виживання, що може викликати потребу у пошуку нових значень та цілей. Важливо підкреслити, що кризи знаходять місце в житті кожної особистості. Такі труднощі можуть виступати у якості важливого каталізатора розвитку, стимулюючи особистість до самопізнання та пошуку нових горизонтів. Однак, умовах війни екзистенційна криза набуває особливої гостроти, оскільки додається до зовнішніх загроз та невизначеності. Така криза може стати і чинником, що спричиняє значний стрес та тривожність, поглиблюючи внутрішні конфлікти та відчуття відчуженості. Тому дослідження екзистенційних криз в контексті воєнних подій вимагає особливого та комплексного підходу, що враховує специфіку такого стану [2, с. 214].

Отже, в умовах війни людська психіка зазнає надзвичайного навантаження, що може призвести до ряду психологічних проблем та розладів. Серед основних психологічних наслідків такого стану слід відзначити тривожність, яка виникає в результаті безпосереднього впливу невизначеності та постійної загрози; посттравматичний стресовий розлад є іншою поширеною проблемою, коли особистість переживає глибокий стрес внаслідок відчуття безпорадності або безпосереднього свідка жахливих подій; депресія може розвинути в результаті тривалого впливу стресогенних факторів та відчуття безвиході. Додатково, дисоціативні розлади, які характеризуються відчуттям відчуженості від себе або навколишнього світу, також можуть виникнути у відповідь на екстремальний стрес. Зрештою, воєнні події значно впливають на психічне здоров'я людей, призводячи до цілком ймовірних глибоких психологічних розладів [3].

Постійний стрес та травматизм, зумовлені воєнними подіями, роблять значний вплив не тільки на психічний стан людини, але й на її фізіологічний добробут та здатність до соціальної адаптації. Така ситуація часто веде до порушень у звичних механізмах адаптації, які особистість використовує для подолання життєвих труднощів. Поступово, відсутність стабільності та безпеки, а також переживання пов'язані з жорстокістю та насильством війни, можуть призвести до дисбалансу в психоемоційному стані особистості. В результаті, довготривалий вплив таких стресових факторів сприяє розвитку різноманітних психологічних розладів, які ускладнюють нормальне життя особистості та її життєдіяльність у соціумі.

Відповідаючи на виклики, які ставить перед особистістю реальність війни, психологічна підтримка має здійснюватися відповідно до конкретних потреб кожної особи. Це вимагає гнучкого, багаторівневого підходу, який бере до уваги індивідуальність кожного випадку. Системний підхід до психологічної інтервенції дозволяє надавати цілеспрямовану, глибоку підтримку тим, хто зіткнувся з впливом військових дій на своє психічне здоров'я. Така підтримка не повинна обмежуватися лише діагностикою та корекцією психічних розладів. Вона також має бути спрямована на сприяння соціальній адаптації особи, допомогу в осягненні нового життєвого сенсу та напрямку після травматичних подій. Таким чином, комплексний підхід до психологічного відновлення, який включає діагностику, корекцію, профілактику, просвіту, а також соціальну адаптацію і пошук нового сенсу життя, є необхідним для забезпечення психічного добробуту та стабільності осіб, які стикаються з екзистенційною кризою на тлі воєнних подій.

Також згідно з останніми дослідженнями, з'являється зростаюча активність у застосуванні «непрямої психологічної допомоги» як ефективного методу роботи із тими, хто пережив травми внаслідок війни. Такий підхід відкриває нові горизонти у психологічному консультуванні, оскільки він не зосереджує увагу виключно на особі, яка пережила травму. Замість цього, акцент переноситься на залучення її соціального оточення – родини, друзів, спільноти, для створення сприятливого середовища для її психологічного відновлення. Такий підхід визнає важливість колективної підтримки та ролі соціальних взаємин у процесі відновлення, що стає особливо актуальним у контексті воєнних подій, де травми можуть бути розглянуті не лише як індивідуальні, але і як колективні, взаємопов'язані зі структурою та динамікою соціальних груп та спільнот [4, с. 23].

Спираючись на досвід непрямої психологічної допомоги, стає очевидним, що в процесі відновлення осіб, які пережили екзистенційні кризи внаслідок воєнних подій в Україні, велике значення має не лише психотерапевтична робота з їхніми безпосередніми травмами. Важливою є також робота з досвідом та спогадами, що можуть бути використані як ресурс для подолання травм. Осмислення та мобілізація позитивного досвіду – це ключ до підсилення внутрішньої резильєнтності особистості, її здатності до відновлення та адаптації після травматичних подій. У цьому контексті психологи та інші спеціалісти, які працюють з такими потерпілими, повинні бути готові надавати підтримку не лише в аспекті діагностики та корекції психологічних розладів, але й у напрямі посилення ресурсів особистості, що допоможе їй подолати наслідки травм та знайти нове наповнення життя [5, с. 64].

Як висновок, в умовах воєнних подій, що відбулися та відбуваються в Україні, особлива увага повинна приділятися психологічній стабільності та добробуту всіх осіб, які зазнали екзистенційних криз та травм. Сучасні підходи до психологічної допомоги такі як «непряма психологічна допомога», підкреслюють важливість комплексного та системного підходу, що враховує як особистий досвід людини, так і її соціальне оточення. Мобілізуючи позитивний досвід особистості, можна сприяти її особистісному зростанню та соціальній адаптації після воєнних подій. Така комплексна підтримка є ключовою для забезпечення психологічного відновлення та довгострокового добробуту особистості в посттравматичний період.

Список використаних джерел

1. Дикіна Л.В. Особливості розвитку особистості в процесі подолання екзистенціальних криз середини життя. *Матеріали 69-ї наукової конференції професорсько-викладацького складу економіко-правового факультету Одеського нац. університету ім. І. І. Мечникова* / відп. ред.: І. С. Каззафарова, А. О. Нігреєва ; ОНУ ім. І.І. Мечникова, ЕПФ . Одеса : Астропринт, 2015. С. 127-132.
2. Лич О.М. Зв'язок здатності вирішення життєвих криз людиною похилого віку із життєстійкістю. Індивідуальність у психологічних вимірах спільнот та професій в умовах мережевого суспільства : монографія колективна / за ред. Л.В. Помиткіної, О.П. Хохліної. Київ: ТОВ «Альфа ПІК», 2019. С. 214-219.
3. Яцина О.Ф. Вплив війни на психічне здоров'я: ознаки травматизації психіки дітей та підлітків. *Перспективи та інновації науки*. Серія : «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». Київ: Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління». № 7 (25), 2022. С. 554-567.
4. Каменщук Т. Роль і місце психологічної допомоги для внутрішньо переміщених сімей в умовах воєнного часу. *Науковий вісник Вінницької академії безперервної освіти*. Серія «Педагогіка. Психологія». Вип. 1, 2022. С. 21-27.
5. Маркова М.В., Піонтковська О.В., Соловійова А.Г. Медико-психологічна допомога дітям-вимушеним переселенцям: концептуальні засади психологічної підтримки,

реадаптації та соціалізації. *Український вісник психоневрології*. Т. 26. Вип. 2 (95), 2018. С. 62-67.

*Мельничук Ірина Ярославівна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-5527-0655>*

ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОЗВИТОК І КОРЕКЦІЯ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

У зв'язку з вагомим впливом війни на психічне здоров'я населення України, надзвичайно важливим є розвиток навичок стабілізації, самодопомоги та відновлення, а також корекції негативних наслідків надзвичайних ситуацій. При цьому необхідно застосовувати засоби, які допоможуть віднайти власні ресурси, поновити життєві сили та енергію, опанувати навички корисного мислення, управління стресовими реакціями, емоційної компетентності та саморегуляції.

Мета повідомлення – здійснити аналіз наукових підходів до поняття «резильєнтність», її видів, структурних компонентів і проявів, а також особливостей розвитку та корекції у воєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Резильєнтність – це вміння проходити через випробування, здатність зберігати, відновлювати та розвивати ментальне здоров'я, особистісну цілісність і соціальні стосунки. Це важлива якість, яка є у людини з народження і зростає з кожним досвідом подолання труднощів.

Це поняття вперше з'явилося у механіці, де його визначали як фізичну властивість матеріалу повертатися до початкового стану після стискання. У сучасному контексті цей термін широко застосовується в психології та інших науках для розгляду впливу екстремальних умов на людину та її здатність повертатися до нормального функціонування. Резильєнтність засвідчує про здатність психіки адаптуватися до несприятливих умов, а також відновлювати свої сили та можливості після перенесених стресів і травм. Виникнення концепції резильєнтності пов'язують із працями E. Werner і R. Smith, які розпочали фундаментальне дослідження цього феномену в 1955 році і запровадили цей термін у психології [2, с.27].

У сучасній науці немає єдиного підходу до опису феномена резильєнтності, але всі визначення поняття «резильєнтності» вказують на можливість особистості відновлюватися після несприятливих подій і вибудувати повноцінне життя [1; 2; 3].

Зазначимо, що концепція резильєнтності є ширшою, ніж просто «стійкість», тому що охоплює позитивні результати, які досягаються навіть при високому ризику, збереження основних властивостей особистості в умовах небезпеки, а також повне відновлення після травматичних подій та досягнення успіху у майбутньому.

У теперішній час в наукових дослідженнях акцентують увагу на вивченні механізмів розвитку резильєнтності, її взаємозв'язку з іншими психологічними конструктами, такими як саморегуляція, психічне благополуччя та якість життя. Також важливим напрямком є розробка і валідація інструментів для вимірювання резильєнтності в різних контекстах.

Вивчення резильєнтності як цілісного конструкту, що охоплює фізичні, психологічні та соціальні аспекти, стає все більш актуальним у сучасних наукових дослідженнях.

Резильєнтність визначається як здатність людини адаптуватися до стресу, викликів, травм і негативних подій, зберігаючи при цьому психічну та фізичну цілісність.

Учені розрізняють різновиди резильєнтності [1; 3], такі як: фізична, психічна, емоційна та соціальна, які можуть поєднуватися і створювати унікальну структуру психологічної стійкості особистості.

Зокрема, під фізичною резильєнтністю розуміють здатність відновлюватися після фізичних навантажень, хвороб і травм. Дослідження підтверджують, що цей вид резильєнтності відіграє ключову роль у відновленні та збереженні здоров'я [1].

Психічна резильєнтність означає спроможність людини адаптуватися і залишатися гнучкою у важких життєвих ситуаціях, здійснювати пошук смислів і зберігати активну життєву позицію.

Емоційна резильєнтність передбачає здатність здійснювати саморегуляцію емоцій при стресах, зберігати оптимізм і спокій навіть у складних і надзвичайних ситуаціях.

Соціальна резильєнтність означає взаємодію та співпрацю груп для вирішення проблем. Аспекти соціальної стійкості включають об'єднання і формування почуття спільноти, допомогу та підтримку одне одного під час життєвих криз, усвідомлення ризиків, з якими стикається громада [2; 3].

Резильєнтні люди характеризуються різними особливостями, які допомагають їм долати життєві труднощі. Зокрема, учені виокремлюють такі особливості як: оптимізм і наявність позитивного бачення свого майбутнього; здатність приймати ситуацію, яку не можна змінити; спроможність ставити цілі та вирішувати проблеми; відмова від ролі жертви; гнучкість і навички розв'язання проблем; ефективна емоційна саморегуляція; відповідальність; вміння поновлювати силу за допомогою соціальних контактів, здатність надавати підтримку та допомогу іншим людям [1; 2; 3].

Основними складниками резильєнтності, які входять у її структуру, є: розуміння та контакт зі своїми ціннісними орієнтаціями; навички ефективної діяльності; використання корисного мислення та емоційної саморегуляції; добре і співчутливе ставлення до себе; вміння будувати та зберігати хороші соціальні стосунки з іншими людьми [3].

Розуміння особливостей видів і структури резильєнтності має велике значення для розробки програм і стратегій підтримки психічного здоров'я особистості у воєнний період.

Аналіз вітчизняних і зарубіжних програм формування, корекції та розвитку резильєнтності дозволяє виділити такі основні пріоритетні завдання і напрямки роботи: усвідомлення власних цінностей і життєвих смислів; розвиток здатності опиратися на власні ресурси і досвід інших людей; вчитися контролювати свої думки, емоції, переживання, мислити позитивно; планувати і здійснювати різні види діяльності, збалансовувати режим дня, відпочивати, піклуватись про інформаційну гігієну; підтримувати і розвивати соціальні контакти, здійснювати допомогу людям, які цього потребують.

Також необхідно приділити увагу на аналізу та переосмисленню світоглядних, громадянських і національних переконань, розвитку якостей, здібностей, умінь, навичок, які дозволяють людині розвиватися за власною траєкторією стійкості у воєнний період. Окреслені напрямки орієнтовані на зміцнення резильєнтності, збереження життєздатності та посттравматичне зростання особистості.

Висновки. Резильєнтність є одним з основних ресурсів людини, що допомагає їй долати стрес і відновлюватися у воєнний період. Розрізняють фізичну, психічну, емоційну та соціальну резильєнтність особистості. У структуру резильєнтності входять складники, на основі яких доцільно будувати програму розвитку психологічної стійкості, а саме: ціннісні орієнтації, ефективна діяльність, корисне мислення, емоційна регуляція, соціальні стосунки з іншими людьми.

Список використаних джерел

1. Грішин Е.О. Резилієнтність особистості: сутність феномену, психодіагностика та засоби розвитку. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. Вип. 64. Харків, 2022. С. 62–81.
2. Лазос Г.П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології. Т. 3 : Консультаційна психологія і психотерапія: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України*. Вінниця, 2018. Вип. 14. С. 26–64.
3. Романчук О. Психологічна стійкість в умовах війни: індивідуальний та національний вимір. URL:https://i-cbt.org.ua/resilience_ukraine/

Мешко Олександр Іванович,

*канд. психол. наук, доцент,
доцент кафедри психології*

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

<https://orcid.org/0000-0003-4463-7073>

Павловський Тарас Анатолійович.

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка*

м. Тернопіль, Україна

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ СТРЕСОСТІЙКОСТІ ПРАЦІВНИКІВ СФЕРИ НАДАННЯ ПОСЛУГ

Характерною особливістю сучасного життя є високий рівень стресогенності. В Україні проблема стресостійкості звучить особливо гостро. У складних умовах сьогодення практично кожна людина відчуває стрес і тривогу або ж за власне життя, життя рідних, близьких, або ж за майбутнє України загалом. Крім стресогенних чинників, пов'язаних з війною в Україні, є ще багато причин, які вимагають від людини здатності до опору різним стресорам і, зокрема, у зв'язку з професійною діяльністю.

У наш час зростання інтенсифікації праці, підвищення вимог до професійної відповідності і стабільності людини при здійсненні професійної діяльності передбачають її готовність і здатність долати стани напруження, повсякденні стресові ситуації тощо. Особливо вразливими до психологічного стресу і його наслідків є професії, пов'язані зі сферою підприємництва і надання послуг. Перед фахівцями цих професій постають підвищені вимоги щодо їх професійної поведінки, а це вимагає постійної актуалізації когнітивних, рефлексивних, емоційних та інших ресурсів. Це актуалізує проблему підвищення стресостійкості як професійно важливої якості фахівців цієї сфери. Водночас, аналіз наукових джерел свідчить, що проблема стресостійкості особистості у визначеному вище аспекті висвітлена ще недостатньо.

Метою нашого повідомлення є представлення результатів теоретико-емпіричного дослідження стресостійкості та психологічних умов її розвитку у працівників сфери надання послуг (на прикладі працівників компаній з дистрибуції і продажів професійної косметики та б'юті-послуг).

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття стресу і стресостійкості є предметом активного наукового інтересу вчених впродовж останнього століття. Сьогодні

актуальність досліджень у цьому напрямку лише зростає. Аналіз масиву наукових джерел засвідчив, що розглядувана проблема є міждисциплінарною і хвиліє психологів, фізіологів, медиків, соціологів, педагогів тощо. Однак, до теперішнього часу існує багато концептуальних підходів щодо трактування понять стресу та стресостійкості, хоча у науковому дискурсі спостерігається тенденція до інтеграції цих підходів. У вітчизняній психології проблемі стресу і стресостійкості особистості безпосередньо присвячували свої дослідження Г. Дубчак, Л. Карамушка, О. Кокун, М. Корольчук (Крайнюк), М. Кудінова, В. Розов, Ю. Тептюк, Р. Шевченко, М. Шпак та ін.). Автори сходяться в думці, що стрес – це комплексна психофізіологічна реакція людини, що виникає внаслідок суб'єктивної оцінки чинників як стресогенних. Сучасні теорії та моделі стресу підкреслюють ключову роль невідповідності між вимогами, що пред'являються до людини, та її можливостями упоратися з ними.

Стресостійкість розглядається у психології як здатність особистості протистояти стресу, чинити опір. Стійкість організму до стресу є корисною захисною функцією, яка дозволяє людині успішно адаптуватися до умов навколишнього середовища, протидіяти негативному впливу зовнішніх і внутрішніх стресогенних чинників [6, с. 200]. Зокрема, Р. Шевченко трактує стресостійкість як комплексну (інтегральну) властивість особистості, що вирізняється необхідним ступенем адаптації до дій в екстремальних ситуаціях, сприяє перенесенню інтелектуальних, вольових та емоційних навантажень, зумовлених особливостями професійної діяльності, без відчуття несприятливих наслідків для роботи, свого здоров'я та здоров'я оточення [5, с. 6].

Дослідниця Г. Дубчак, аналізуючи поняття «професійна стресостійкість», вважає, що її варто розуміти як «здатність людини протистояти негативному впливу стресових факторів професійної діяльності, зумовлену індивідуальним комплексом її вроджених і набутих властивостей та процесів, які забезпечують оптимальне успішне досягнення мети трудової діяльності в складній емоціогенній ситуації» [1, с. 14]. Нам імпонує позиція Ю. Тептюк, яка стверджує, що стресостійкість особистості – це «інтегративне динамічне утворення, яке актуалізує її здатність осмислювати специфіку стресової ситуації та своїх можливостей її подолання, адекватно емоційно реагувати на різноманітні стресори, активно змінювати стресогенні умови та зберігати ефективність виконуваної діяльності» [4, с. 18].

Аналіз наукових джерел також показав, що актуальним у дослідженнях означеної проблеми є питання про структуру стресостійкості та її чинники. Наприклад, В. Корольчук (Крайнюк) виокремлює у структурі стресостійкості чотири провідні компоненти – особистісний, соціальний, типологічний та поведінковий [3]. При цьому дослідниця виділяє зовнішні і внутрішні чинники стресостійкості особистості. До зовнішніх чинників відносить: оцінку стресової ситуації; стратегії додання стресу, або копінг-поведінку; вплив на особистість травматичних подій і ступінь опрацювання травматичного досвіду; соціальну підтримку; професійний та особистісний досвід; психологічну підготовку до діяльності в екстремальних умовах. Внутрішніми чинниками стресостійкості є: Я-концепція особистості, інтернальний локус-контролю; когнітивний розвиток; розвиненість комунікативної сфери; змістові характеристики структурних компонентів стресостійкості особистості [2, с. 186-187].

Ю. Тептюк виділяє у структурі стресостійкості особистості когнітивно-рефлексивний, емоційно-мотиваційний, поведінково-регулятивний компоненти. Відповідно критеріями розвитку цього утворення називає рефлексію, емоційну компетентність, моральну саморегуляцію особистості [4]. М. Шпак вважає одним із ефективних засобів підвищення стресостійкості розвиток емоційного інтелекту особистості. Під емоційним інтелектом вона розуміє інтегральну властивість особистості, яка відображає здатність людини до розуміння емоцій та управління ними шляхом когнітивної обробки емоційної

інформації і забезпечує психологічне благополуччя особистості та успішність соціальної взаємодії [6, с. 201-202].

Результати теоретичного аналізу лягли в основу емпіричного дослідження стресостійкості працівників сфери надання послуг. Його метою було експериментальне визначення рівня розвитку стійкості до стресу працівників сфери надання послуг та виокремлення основних психологічних властивостей особистості, які впливають на становлення стресостійкості. Експериментальною базою дослідження стали бізнес-компанії міста Тернополя, основним видом діяльності яких є дистрибуція та продажі професійної косметики, а також бюті послуги (компанії «Профлайн», «Момі», перукарські салони «Топлайн, «Паго»). У дослідженні взяли участь 68 працівників, серед яких продавці, торгові представники, офіс-менеджери, перукарі, майстри манікюру. Нами було використано пакет діагностувальних методик, які були підібрані відповідно до обґрунтованих компонентів структури стресостійкості та визначених психологічних умов розвитку стресостійкості. Крім того, у дослідженні ми поставили за мету виявити й проаналізувати взаємозв'язок між структурними компонентами та психологічними умовами стресостійкості, у зв'язку з чим було здійснено кореляційний аналіз показників за допомогою формули Пірсона.

У результаті проведеної роботи ми отримали великий масив емпіричної інформації. Відзначимо найважливіші результати, що відображають кінцеві цілі дослідження. По-перше, розвиваючи окремі структурні компоненти, можна досягнути високого рівня стресостійкості, що сприятиме підвищенню працездатності працівників. По-друге, кореляційний аналіз показав, що домінуюче положення в кореляційній матриці займає показник «Емпатія», наступне за ним – «Внутрішня мотивація професійної діяльності. Достатню кількість значущих взаємозв'язків виявили і ще дві психологічні умови розвитку стресостійкості, це «Толерантність» та копінг-стратегія «Вирішення проблем». Водночас, було виявлено помірну та слабку кореляцію з такими факторами, як «Зовнішня позитивна мотивація», «Зовнішня негативна мотивація», а також копінг-стратегія «Уникнення проблем».

Висновки. Результати аналізу результатів емпіричного дослідження привели до висновку, що для стимулювання розвитку стресостійкості працівників сфери надання послуг, передусім, необхідно активізувати вплив таких психологічних умов, як емпатія, внутрішня мотивація професійної діяльності та копінг-стратегія, спрямована на вирішення проблем. Ці висновки ми використали при розробці та впровадженні розвивальної програми активізації психологічних умов розвитку стресостійкості у працівників сфери надання послуг. Наше дослідження також показало необхідність більш глибокого вивчення й інших аспектів порушеної проблеми. Зокрема, перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні гендерних та вікових аспектів розвитку стресостійкості працівників сфери надання послуг.

Список використаних джерел

1. Дубчак Г.М. Психологія становлення професійної стресостійкості майбутніх фахівців соціально-економічних професій: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.07. Київ, 2018. 41 с.
2. Корольчук В.М. Психологічні засади дослідження стресостійкості особистості. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 26. С. 183-192. http://educmns.org.ua/nmc/120/ЕКР_7.pdf#page=211
3. Крайнюк В.М. Психологія стресостійкості особистості: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2007. 432 с.

4. Тептюк Ю.О. Психологічні умови розвитку стресостійкості у соціальних працівників різних вікових категорій: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / НПУ ім. М.П. Драгоманова. Київ, 2021. 23 с.

5. Шевченко Р.М. Психологічні умови розвитку стресостійкості жінок – державних службовців: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2020. 22 с.

6. Шпак М.М. Стресостійкість особистості в дискурсі сучасних психологічних досліджень. *Габітус*. 2022. Вип. 39. С. 199-203. DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208>

Момот Марина Анатоліївна

*викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах
Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля
м. Черкаси, Україна*

ВПЛИВ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ СИТУАЦІЙ НА ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Сучасна політична ситуація у світі характеризується зростаючим кількістю екстремальних подій різного масштабу та характеру. Збільшується кількість учасників цих подій. Однією з найскладніших таких ситуацій, що докорінно змінила життя всіх українців є повномасштабне вторгнення на територію нашої держави. Психологічні наслідки війни є складними для кожної особистості, незалежно від віку, а їх наслідки можуть виявлятися не відразу після повернення в умовно мирні умови, а згодом.

Важливість вивчення психологічних наслідків війни визначається необхідністю передбачення результатів впливу психотравмуючих факторів на психіку людей, а також завданнями організації психологічної допомоги особам, постраждалим внаслідок збройної агресії.

На сьогоднішній день збереження психічного здоров'я осіб, що були учасниками війн та збройних конфліктах, є актуальним державним завданням. Психолого-психіатричні наслідки психічної травми внаслідок бойових дій, особливо у контексті психолого-медико-реабілітаційних завдань, стають зоною взаємного наукового та практичного інтересів багатьох дослідників.

Розглядаючи воєнні дії в контексті пост травматичного стресового розладу, дослідження підтверджують їх негативний вплив через виникнення захворювань серцево-судинної системи (ішемічна хвороба серця, артеріальна гіпертензія, вегетосудинна дистонія, цереброваскулярні захворювання), захворювань органів травлення, дихання. Ще більші наслідки такі події мають на психічний стан особистості, що значно впливає на якість життєдіяльності.

Війна – це жахлива у своїй реалістичності і трагічності драма, що незмінно повторюється в душі кожної людини, залишає незабутні сліди. Про справжні масштаби негативних наслідків військової агресії на свідомість українців сьогодні можуть мати лише приблизне уявлення. Єдине, що можна стверджувати абсолютно точно – це те, що жодне з відомих природних лих і техногенних катастроф незрівняно з війною за ступенем екстремальності та за своїми психологічними наслідками. [3]

Мета роботи. Проаналізувати вплив психотравмуючих ситуацій на особистість людини похилого віку. Охарактеризувати особливості надання екстреної психологічної допомоги особам, постраждалим від воєнних дій.

Матеріали та методи. Вивчення, аналіз, узагальнення, порівняння підходів, охарактеризованих у психологічній, науково-методичній літературі, що забезпечило розгляд загальних теоретичних питань з проблеми дослідження, а саме визначення понять «психотравмуюча ситуація», «екстрена психологічна допомога».

Результати та обговорення. Для того щоб краще зрозуміти специфіку впливу психотравмуючих подій на особистість похилого віку, доцільно розглянути типологічні особливості людей означеного віку.

З певного віку у кожної людини починаються зміни у зовнішньому вигляді і всередині організму. Поступово знижується активність, обмежуються рухи, зменшуються фізичні сили та знижуються захисні. Людина втрачає здатність до тривалих фізичних навантажень, до активності нервових та психічних процесів, втрачає еластичність м'язів, зв'язок, суглобів. У всіх системах організму відбуваються зміни, порушуючи його функціональні можливості.

З віком в організмі людини змінюється не тільки діяльність органів і систем, а й психіка. Так, об'єктом досліджень багатьох психологів були люди похилого віку. Характеристики віку були різними, але найчастіше негативні. [5]

Дзюбій Д. включає в психологічний портрет людини в старості такі риси як зниження самооцінки, прояв невпевненості в собі і в завтрашньому дні, невдоволення собою; страх самотності, безпорадності, зубожіння, смерті; підвищена дратівливість та песимізм; зниження інтересу до всього нового. У результаті відбувається замикання інтересів на собі та підвищена увага до свого тіла; розвиваються егоїстичність, буркотіння та буркотливість, що робить їх дріб'язковими, скупими, обережними, педантичними, консервативними, малоініціативними.

Зазначені автором характеристики в реальному житті формуються як захисна реакція на обставини життя. Літня людина втрачає роботу, втрачаючи свої, можливо, значущі зв'язки. Досягаючи пенсійного віку, багато людей знаходяться на піку своєї професійної майстерності, прагнуть до досконалості, стежать за своїм здоров'ям, щоб мати можливість реалізувати себе, але багато роботодавців, не зважаючи на їх можливості, звільняють або скорочують вікові працівників. Таке ставлення не найкраще позначається на психіці: людина замикається в собі, у неї знижується самооцінка, вона втрачає контроль за своїми діями. Стан депресії не дозволяє приймати правильні рішення, і становище людини посилюється.

Павленок П. вважає, що люди похилого віку схильні до страхів, занепокоєння, у них спостерігається підвищена тривожність. Психічні розлади можуть призводити до декомпенсації, до старечих делірій, коли зазвичай спокійні люди стають агресивними, неспокійними. Внаслідок емоційних навантажень можуть статися порушення у мозковому кровообігу, що призводять до розладу мовлення, паралічу, епілептичних нападів. Зміни у настрої призводять до пригніченості, депресивних, іпохондричних станів, у таких випадках люди похилого віку звинувачують себе у всіх проблемах.

Рижанова А. у своїх роботах вказує на те, що симптоми фізичного занепаду осіб похилого віку виявляються в обмеженні кола інтересів, пасивності, психічної втоми, при цьому різні часи його прояви, швидкість прогресування, тяжкість і глибина. Найчастіше ці прояви психічного занепаду (психічна слабкість, зменшення сили і рухливості психічних процесів) стають більш помітними в останні роки життя і перебувають у тісному зв'язку з фактором фізичного здоров'я.

Дані характеристики будуть справедливими для більшості людей похилого віку. Підвищення рівня психо-емоційної напруги людей означеного віку в даний час також обумовлено воєнним станом в країні, що впливає на їх психічне та соціальне здоров'я. В таких умовах для людей похилого віку характерні стани депресії та пригніченості, причинами яких є морально-психологічні проблеми: занепокоєння за майбутнє дітей, стан власного здоров'я, самотність, погані умови життя. [4]

Психічна безпорадність, пасивність та бездіяльність інтелектуальних дій, зниження сили психічних та емоційних процесів призводять до того, що літня людина швидко забуває необхідних життєвих дій і позбавляє себе можливості якісно жити.

Хронічний тривалий стрес, зумовлений військовою агресією, посилює симптоми вже наявних захворювань та може призвести до розвитку нових. Наприклад, серцево-судинні патології, аритмія, артеріальна гіпертензія та депресія – нерідко є результатом впливу стресу. Більше того, людина, яка живе в стані постійного стресу, більш схильна до вірусів та інфекцій, у неї знижуються захисні функції організму.

У дослідженні Манфреда Дайхла із співавторами за допомогою лонгітюдного методу та з урахуванням вікових та статевих відмінностей проводився аналіз копінг-стратегій та захисних механізмів особистості. Загалом, як стверджують автори, із віком люди починають використовувати більш адаптивні стратегії та захисту (сублімація, інтелектуалізація та ін.), але до старечого віку рівень цих захисних механізмів набуває характеру плато або навіть знижується.

Особливості похилого віку такі, що зниження стратегій подолання стресових, травматичних ситуацій може призвести до стійкого посттравматичного стресу, спричиненому тяжкою травмою. У дослідженні К. Огле із співавторами також зазначається, що травма, отримана в дитинстві (а як ми знаємо, деякі літні люди переживають військові події в дорослому віці), викликає більш серйозні симптоми посттравматичного стресового розладу порівняно з травмою, отриманою у дорослому віці. Крім того, результати досліджень демонструють стійкість травматичних подій, що виникають на початку життєвого шляху, і наголошують на важливості розгляду умов розвитку людини та довгострокові наслідки травматичного досвіду. [1]

Значна роль у справі зі стресом, травматичними подіями відводиться соціальній підтримці, у тому числі таким її видам, як емоційна та інструментальна, які залежать від якості життя та від рівня стресу. Особливо гостро ця проблема стоїть у літньому та старечому віці, коли якість міжособистісних відносин часто знижується внаслідок втрати комунікативної активності.

Існують різні пояснення посттравматичного стресу осіб похилого віку. Досить значним є зниження мотивації та саморегуляції. В цілому дослідниками запропонований перелік психологічних станів, що притаманні особам похилого віку, які пережили значні травматичні події.

Тобто, ми бачимо, що до типологічних особливостей осіб похилого віку, які здебільшого характеризуються в негативному аспекті (зниження мотивації, прагнення до життя, почуття самотності) додаються складні наслідки пережитої травми. Означені фактори підтверджують необхідність проведення цілеспрямованої роботи з означеною категорією людей.

Висновки. Повномасштабна військова агресія – значна психотравмуюча ситуація, яка внесла зміни в життєдіяльність всіх українців. Важливість вивчення психологічних наслідків війни визначається необхідністю передбачення результатів впливу психотравмуючих факторів на психіку людей, а також завданнями організації психологічної допомоги особам, що постраждали в наслідок збройної агресії.

Травмуючі події викликають глибокі та довготривалі зміни у фізіологічному збудженні нервової системи, емоціях, когнітивних процесах та пам'яті. Більше того, події, що травмують, можуть відсікати ці взаємопов'язані в нормальних обставинах процеси один від одного. [2]

Психологічні дослідження визначають такі психологічні зміни осіб похилого віку як зниження самооцінки, прояв невпевненості в собі і в завтрашньому дні, невдоволення собою; страх самотності, безпорадності, зубожіння, смерті; підвищена дратівливість та песимізм; зниження інтересу до всього нового. Разом з тим, зниження стратегій подолання стресових, травматичних ситуацій може призвести до стійкого посттравматичного стресу, спричиненому тяжкою травмою. Захисні механізми, які у дорослих відповідають за протидію негативним зовнішнім факторам, в умовах стресової ситуації деформуються і

особа не може сама справитися з негативним впливом надзвичайної ситуації, що передбачає надання як екстреної так і лонгітюдної психологічної допомоги.

Список використаних джерел:

1. Александров Ю. В., Гонтаренко Л. О., Євсюков О. П. та ін. Кризова психологія : навч. посіб. Харків : НУЦЗУ, КП “Міська друкарня”, 2010. 383 с.
2. Байєр О. О. Життєві кризи особистості : навч. посібник. Дніпропетровська: Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 244 с.
3. Екстремальна психологія / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Харків : УЦЗУ, 2007. 502 с.
4. Мокряк А. Г. Соціальна робота з людьми похилого віку: соціальнопедагогічний аспект. Вісник Харківської державної академії культури. 2010. Вип. 29. С. 274-280.
5. Тюріна В.О. Естренна психологічна допомога в екстремальних ситуаціях. Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки в діяльності вищих навчальних закладів МВС України. Харків, 2015. С.19-21

***Ніколайчук Галина Іванівна,**
канд. пед. наук, професор,
професор кафедри загальної психології та психодіагностики
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна*

***Демчук Олена Олександрівна,**
канд. психол. наук, доцент,
професор кафедри загальної психології та психодіагностики
Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна*

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ

Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів є актуальним завданням для України, особливо у контексті її історичних, політичних та соціокультурних процесів.

Зміцнення української ідентичності є важливим завданням для України в сучасних умовах. Це сприятиме її стійкості, самоствердженню та збереженню культурної спадщини.

Мета повідомлення – є осмислення сутності процесу формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни та обґрунтування на цій основі твердження про те, що цей процес необхідно розглядати як один із чинників збереження цілісності держави та її зміцнення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для формування сильної української ідентичності в умовах сучасних викликів важливо підтримувати ініціативи, спрямовані на збереження культурної спадщини, розвиток освіти, підтримку української мови та історичної пам'яті. Також важливо стимулювати національну єдність і діалог між всіма етнічними групами в Україні, щоб зміцнити національну ідентичність, яка була б відкритою та міцною в умовах сучасного світу.

Одним із ключових чинників формування ідентичності України була її боротьба за незалежність та відновлення суверенітету у 1991 році. Сьогодні ця історична подія

служить важливим символом для українців і нагадує їм про важливість об'єднання та захисту своєї країни. Українська мова відіграє ключову роль у формуванні ідентичності. Збереження та розвиток української мови є важливою метою для зміцнення національної ідентичності. Україна має багатий культурний спадок, який включає в себе музику, живопис, літературу, народні обряди та традиції. Збереження і популяризація цієї спадщини допомагає українцям зберегти свою ідентичність.

Збереження історичної пам'яті, зокрема подій, пов'язаних з боротьбою за незалежність та героїчними подвигами минулих поколінь, також грає важливу роль у формуванні ідентичності. Освіта та виховання молодого покоління важливі для передачі цінностей, історії та культурної спадщини України. Школи, університети та громадські організації можуть сприяти цьому процесу.

Сучасні засоби масової інформації та соціальні мережі можуть впливати на формування ідентичності. З цією метою важливо підтримувати українські медіа, які сприяють зміцненню національної самосвідомості.

У сучасному світі глобалізація призводить до змішування культурних впливів. Україна повинна зберігати свою унікальну ідентичність, водночас відкриваючись до світових культурних тенденцій. Політичні реформи та розвиток демократії важливі для формування ідентичності, оскільки вони дозволяють громадянам брати участь у формуванні країни та рішень, які впливають на їхню ідентичність.

Так, формування української ідентичності в сучасних умовах є надзвичайно актуальним завданням. Україна, як і багато інших країн, стикається з численними сучасними викликами, які впливають на ідентичність її громадян. Деякі з цих викликів включають:

1. Геополітичні виклики: Україна знаходиться в складних геополітичних умовах, зокрема в контексті конфлікту на сході країни та відносин з Росією. Ці виклики можуть вплинути на сприйняття власної ідентичності та національної самосвідомості.

2. Культурна гетерогенність: Україна є багатонаціональною країною з різноманітними етнічними групами. Формування української ідентичності повинно бути інклюзивним та враховувати інтереси різних етнічних груп, підтримуючи культурну різноманітність.

3. Глобалізація: Глобалізація призводить до змішування культурних впливів та створює виклики для збереження унікальної української ідентичності в умовах всесвітньої інформаційної обміну.

4. Технологічні інновації: Розвиток інтернету та соціальних мереж розширює можливості взаємодії та комунікації, але також може вплинути на сприйняття культурних цінностей і ідентичності.

5. Глобальні проблеми: Сучасні проблеми, такі як зміна клімату та економічні труднощі, можуть ставити під загрозу стабільність країни та сприйняття власної ідентичності.

Процес формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни є особливо складним і важливим. Ця війна, яка розпочалася в 2014 році, має серйозний вплив на сприйняття себе українцями та національну самосвідомість, особливо серед молоді. Осмислення сутності цього процесу включає наступні аспекти.

Патріотизм та національна гордість: російсько-українська війна спонукала багатьох українських молодих людей відкрито виявити свій патріотизм і гордість за свою країну. Вони стали активними учасниками громадських рухів, волонтерських організацій і військової служби [1].

Історична свідомість: російсько-українська війна викликала інтерес до історії України, зокрема до минулих подій і героїв, які боролися за незалежність країни. Молодь почала вивчати історичні факти і вшановувати пам'ять про подвиги попередніх поколінь.

Українська мова: Мова грає важливу роль у формуванні ідентичності. В контексті війни українська мова стала символом національної єдності та опорою в боротьбі проти ворога.

Зміцнення духу спільноти: Умови війни спонукають молодь до спільної дії та об'єднання. Вони відчують важливість підтримки один одного та спільної боротьби за майбутнє своєї країни.

Інформаційна війна: російська пропаганда та дезінформація створюють необхідність у медійній грамотності та критичному мисленні серед молоді. Це сприяє формуванню обізнаності та національної ідентичності.

Глобальний контекст: Українська молодь також спостерігає за розвитком подій у світі та визначає своє місце в глобальному співтоваристві.

Важливо, що формування ідентичності молоді в умовах війни включає в себе розмову про мир, помірне врегулювання конфлікту, визначення ролі України в майбутньому, а також розвиток відкритого і демократичного суспільства. Цей процес вимагає підтримки з боку уряду, освітніх і громадських організацій для того, щоб молодь мала можливість об'єднатися навколо спільних цінностей та сприяти розвитку України як демократичної та незалежної країни [2].

Висновки. Умови війни підтримують об'єднання та розвиток духу спільноти серед молоді, що є важливим аспектом формування національної ідентичності. Процес формування національної ідентичності молоді потребує підтримки та сприяння з боку уряду, освітніх і громадських організацій для створення умов для розвитку демократичного суспільства та збереження національних цінностей.

Українська молодь продовжує активно формувати свою ідентичність в умовах війни, і цей процес важливий для майбутнього України та її національного розвитку.

Список використаних джерел

1. Купрійчук В. М. Роль національної культурної спадщини у формуванні української ідентичності. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія. Київ: НАДУ, 2018. 256 с.
2. Купрійчук В. М. Етнічна ідентичність та етнополітика держави. Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів: теоретичні і політичні аспекти: монографія. Київ: НАДУ, 2018. 259 с.

Опанасюк Ірина Василівна

*канд. психолог. наук, асистент кафедри психології розвитку
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна*

<http://orcid.org/0000-0003-3626-0691>

РОЛЬ КОЛЬОРУ В ОСМИСЛЕННІ ПІДЛІТКАМИ ВЛАСНОГО ЕМОЦІЙНОГО КОНТЕКСТУ ТА ЙОГО ЗМІН ПІД ВПЛИВОМ ПСИХОТРАВМУЮЧИХ ОБСТАВИН

Постановка проблеми. Війна, з усіма її проявами, це надпотужний стресовий чинник, який має вплив на психіку особистості. Навіть у невизначених реаліях людство продовжує творити. Розвиватись та прагне подолати вплив та наслідки воєнних подій. Саме метод арт-терапії сприяє в рефлексивному осмисленні суб'єктом своїх емоційних

переживань, втілених у художньо-символічні форми. Актуальність зумовлена ще й тим, що використання кольорової гами під час арт-терапевтичних технік дозволяє здійснити корекцію порушень психосоматичних, психоемоційних процесів в особистісному розвитку. Колір не тільки викликає відповідну реакцію особистості підлітка залежно від його емоційного стану, але й певним чином формує емоції.

Мета повідомлення – осмислення підлітками власного емоційного контексту за допомогою художньо-символічних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше звернення до арт-терапії полягає в її терапевтичному та корекційному впливі мистецтва на суб'єкт (реконструкція психотравмуючої ситуації за допомогою художньо-творчої діяльності; виведення переживань, пов'язаних з нею під зовнішню форму через продукт художньої діяльності, а також створення нових позитивних переживань, народження креативних потреб і способів їх задоволення).

Розуміючи процеси, що протікають у несвідомій сфері особистості підлітка, можна визначити причини невирішених конфліктів та віднайти ресурси для їхнього вирішення через символи, кольори, фігури, форми [1; 2; 5].

Застосовуючи у роботі зі старшокласниками психомалюнок в кольорі, ми прагнули отримати наступні ефекти впливу:

- психодіагностичний ефект – пізнання внутрішнього світу підлітка посередництвом його символічної презентації;
- психокорекційний ефект – реконструкція внутрішнього світу в умовах вербальної об'єктивації символічно представленої сфери несвідомого старшокласника;
- психотерапевтичний ефект – досягнення конструктивної цілісності та гармонійності особистості старшокласника в спосіб формування індивідуального рефлексивного досвіду символічного самовираження та самопізнання [2].

Використання психомалюнка особистості підлітка передбачало кілька етапів: 1) інтра-візуалізація образу; 2) екстра-візуалізація образу; 3) інтер-візуалізація образу.

Розглянемо вплив арт-терапевтичних психотехнік та кольорової гами на розвиток емоційної сфери підлітків.

Вправа «Кольорова гама» включала в себе актуалізацію образного мислення і була зорієнтована на дослідження емоцій шляхом асоціативних кольорових замальовок [3]. Вправа розкривала можливість «дослідження емоцій». У процесі обговорення підлітки обмінювалися враженнями про ті відчуття, які викликав у них сам процес «означення» емоцій фарбами. Зауважували, що, замальовуючи лист жовтим, оранжевим кольорами на означення стану радості, задоволення, вони відчували піднесення настрою, наповнювались оптимізмом. І навпаки, ті учасники, які означували емоції (страх, гнів, смуток тощо) темними кольорами, відчували безнадію, розпач, безвихідь. Відтак кожному з учасників слід було виконати завдання до навпаки (зміна емоційного стану) і прослідкувати, чи відбулася зміна емоцій на протилежну не тільки за формою, але й за фактом. Вправа актуалізувала емоційний стан учасників у ситуації «тут і зараз» і дала їм можливість зрозуміти, як можна за допомогою арт-терапії (зокрема кольорової гами) не тільки означити власні емоції, а й «коректувати» їх. Всі підлітки відмітили ефективність вправи як такої, що уможливила їм спостереження власних емоцій (на їх думку, «так близько»), їх пізнання та вплив на поведінку й самопочуття. Для учасників було своєрідним відкриттям те, як зміна «акцентів» у кольоровому самовираженні емоцій впливає і на саму емоційну модальність.

Вправа «Позитивні та негативні емоції в моєму житті» спрямована на пізнання та осмислення підлітками власних емоційних станів за допомогою кольорової гами. У процесі роботи над малюнком підлітки зображували в наочно-образній формі емоцію, надаючи колориту та висловлюючи тим самим розуміння її у стані своїх переживань. Емоції радості, натхнення, цікавості, довіри, захоплення показані були у вигляді теплих кольорів, тоді як

емоції гніву, суму, хвилювання, байдужості, страху були задіяні холодні кольори. Крім того, було виявлено, що підліткам потрібно пропрацьовувати негативні стани, такі як: образа, гнів, відчуття самотності, недовіра, злість. І, навпаки, емоційні стани, які б підлітки хотіли б у собі розвинути це: радість, довіру, щирість, відкритість тощо.

Висновки. Колір, що використовувався у малюнкових техніках, мав свою психологічну характеристику й асоціювався у підлітків з певним досвідом. Саме це допомагало кращому саморозкриттю підлітка, а відтак і більшому розумінню самого себе. Таким чином, застосовуючи асоціативні кольорові замальовки підлітки змогли рефлексивно осмислити емоційний зміст світоглядних пошуків у кольоровому самовираженні і їх вплив на саму емоційну модальність.

Список використаних джерел

1. Дерев'яно С. П. Психологія емоційного інтелекту: Навчально-методичні рекомендації. Чернігів : НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 2023. 80 с.
2. Опанасюк І. В. Арт-терапія як метод розвитку емоційного інтелекту в старшому шкільному віці *Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інс-ту психології ім. Г.С. Костюка*. Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія, 9 (13). Рівне, 2020. С.582-591.
3. Опанасюк І. В. Використання арт-терапевтичних технологій у розвитку усвідомлення підлітками особистісного емоційного простору *Психологія: реальність і перспективи*. Випуск 20, 2023, Збірник наукових праць РДГУ. С.135-143.
4. Яценко Т. Особливості застосування малюнкових методик у роботі групи АСПН та у практиці онтопсихологічного дослідження : контури порівняльного *Психологія і суспільство*. 2005. №4. С. 131 – 135.
5. Отич О. Колір як емоційно-змістовий код культури Рідна школа №1, 2017

Охріменко Н.П.

*аспірантка кафедри педагогіки, початкової освіти,
психології та менеджменту
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя,
м. Ніжин, Україна*

Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства

Постановка проблеми. В українському суспільстві усе більше стверджується необхідність відходу від тоталітаристської ідеології минулого, більш глибокого вивчення своєї багатовікової історії та культури, формування у молодого покоління засад національного світобачення. Процес виховання покоління українських патріотів слід розпочинати вже з періоду дошкільного дитинства, коли закладається система культурних цінностей; дитиною засвоюються традиції українського народу, його історико-культурної спадщини [2]. У змісті Базового компоненту дошкільної освіти в Україні зазначено про це, наголошено на необхідності й своєчасності найбільш раннього патріотичного виховання дітей, плекання патріотичних почуттів, формування засад соціально-громадянської компетентності – якості, пов'язаної з патріотизмом [1].

Вагому роль у розвитку засад патріотизму в дошкільників відіграє *художнє краєзнавство*, що розглядається як механізм опанування історико-культурної, художньої спадщини рідного краю. У свою чергу, в основі художньої спадщини краю знаходяться

художні цінності як конкретний прояв соціально-культурного досвіду народу. Проте, патріотично-виховна робота у закладах дошкільної освіти характеризується перевагою не краєзнавчого, а більш узагальненого, народознавчого напрямку роботи. Зважаючи на вікові особливості дітей 6-7 років, педагогам слід оптимально використовувати ресурс художнього краєзнавства задля пізнання дошкільниками культурної своєрідності свого міста (села), краю, що стає передумовою та підґрунтям плекання їхньої любові до Батьківщини [3, с. 170].

Мета статті: коротка характеристика рівнів патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства, виявлених на основі проведення констатувального експерименту.

Виклад основного матеріалу. Проведене на теоретичному рівні наукове дослідження проблеми патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО вказало на необхідність експериментального вивчення ефективності даного процесу у практиці закладів дошкільної освіти. Задля цього було розроблено критеріальний апарат проведення констатувального етапу експерименту. Його основою стали праці вчених в таких аспектах: стосовно вивчення особистості дитини старшого дошкільного віку (І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Піроженко, І. Рогальська-Яблонська та ін.); щодо розкриття сутності патріотичного виховання дошкільників (О. Батухтіна, І. Газіна, В. Мусієнко, С. Матвієнко, Л. Шкрєбтієнко та ін.); обґрунтування методичних засад використання художнього краєзнавства в освітньо-виховній практиці (Ю. Блудова, Н. Бондаренко, А. Гончаренко, В. Лаппо, С. Матвієнко, М. Качур, Н. Охріменко, О. Стаєнна та ін.).

Спираючись на праці психологів І. Бєха, Л. Виготського, О. Кононко, Р. Павелків, ми ураховуємо, що важливим (а на ранніх вікових етапах єдиним) видом діяльності, який визначає вплив на розвиток дитячих почуттів, є практична, чуттєво-предметна діяльність, яка здійснюється дитиною самостійно та у процесі спілкування з іншими людьми. Виховання патріотичних почуттів дитини 6-7 років зумовлює включення дитини до предметно-практичної патріотичної діяльності, яка відбувається за керівництва дорослого. Останній визначає мету цієї діяльності та забезпечує її насичення позитивними емоціями. У процесі взаємодії з художньою культурою дошкільник набуває досвід її засвоєння, необхідний для вирішення різноманітних проблем життя та діяльності у сучасному суспільстві.

На основі теоретичного вивчення наукових джерел з обраної проблеми нами запропоновано наступне визначення поняття *патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства* – це цілісний особистісно орієнтований процес, спрямований на набуття дитиною інтегральної якості, яка характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю, Батьківщини; усвідомлення власної причетності до українського етносу, регіональної і національної культурно-історичної спадщини та виявляється у пізнавальній, художньо-творчій діяльності.

Задля з'ясування рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років нами визначено наступні критерії та їхні якісні характеристики (показники):

- **емоційно-почуттєвий:** переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства;
- **інформаційно-змістовий:** розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про рідний край (місто чи село), його культурну своєрідність;
- **мотиваційно-ціннісний:** прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною; прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю; бажання залучатися до громадсько-корисних заходів.

- **діяльнісно-творчий:** уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю.

До кожного із цих показників було розроблено або адаптовано методики діагностування, на підставі чого проводився констатувальний експеримент. До участі у ньому було включено п'ять закладів дошкільної освіти Чернігівської області; 207 дітей старшого дошкільного віку, 28 вихователів, 5 директорів тих закладів дошкільної освіти, які слугували базами експерименту, а також 180 батьків дітей старшого дошкільного віку.

Унаслідок проведених з дітьми старшого дошкільного віку методик діагностування було виявлено три рівні їхньої патріотичної вихованості (достатній, середній, низький)

Достатній рівень патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризується сформованістю знань та уявлень про патріотизм і його прояви. Дошкільник має уявлення про родину, її традиції, виявляє до них, цінує поважливе ставлення рідних до міста (села). Дитина знає елементи художньої культури рідного краю, його основні пам'ятки культури, володіє знаннями про спадщину відомих митців, види народного декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю тощо. Визначає позитивне ставлення до процесу отримання знань про регіональну культуру, позитивні емоції від взаємодії з елементами культурно-історичної спадщини рідного краю. Дитина цього рівня має стійкий інтерес до інформації про Батьківщину, її історію та сьогодення. У дитини наявний особистісний художньо-краєзнавчий досвід та уміння щодо самостійного творчого опанування мистецькою спадщиною рідного краю.

Середній рівень характеризує формально-позитивне ставлення дітей 6-7 років, у яких знання про культуру рідного краю не достатньо повні. На цьому рівні дитина проявляє недостатню обізнаність зі специфікою елементів історико-культурної спадщини рідного краю. Діти знають деякі народні традиції, обряди та звичаї. Вони можуть назвати декілька пам'яток культури, імен відомих митців; діти мають невиражений та нестійкий інтерес до елементів культури рідного краю. Участь у заходах патріотичного та художньо-краєзнавчого спрямування у цих дітей обумовлена бажанням долучитися до колективної роботи, а не власним бажанням щодо саморозвитку, отримання нових знань. Спостерігаються бажання опанувати художні цінності рідного краю, якщо вдасться зацікавити дітей; у дітей наявний деякий особистісний художньо-краєзнавчий досвід та нестійкі уміння щодо опанування мистецькою спадщиною рідного краю.

Низький рівень патріотичної вихованості проявляється у нейтрально-байдужому ставленні дітей до вивчення художньої спадщини рідного краю. Знання дітей про культуру рідного краю поверхові, вони можуть назвати лише 1-2 пам'ятки культури свого міста (села) та краю діти не знають народних традицій, звичаїв та обрядів, знання про фольклор практично відсутні. Украй рідко виявляють бажання включатися до процесу пізнання. Діти мають нестійкий, вибірковий інтерес до об'єктів культури рідного краю. У дітей відсутній особистісний художньо-краєзнавчий досвід, вони не мають вмінь щодо опанування мистецькою спадщиною рідного краю. Пасивна участь у художньо-творчій діяльності на основі вражень від спілкування з елементами культури рідного краю.

Результати, отримані нами на констатувальному етапі експериментального дослідження, засвідчили те, що у практиці закладу дошкільної освіти не приділяється достатня увага патріотичному вихованню дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства. Більша частина дошкільників перебували на задовільному і низькому рівнях означеної вихованості патріотизму.

Висновки. Проведені нами з дітьми старшого дошкільного віку діагностичні методики дозволили виявити рівні згідно з критеріями їх визначення. На основі комплексної оцінки було визначено та схарактеризовано три рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку (достатній, задовільний, низький).

Список використаних джерел

1. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні: Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet>
2. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (від 06. 06. 2022 р. №527) Режим доступу: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/>
3. Матвієнко С. І. (2020). Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. С. 169-197.

Павелків Віталій Романович
доктор психол. наук, професор,
декан психолого-природничого факультету
Рівненського державного гуманітарного університету,
Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0003-3321-9060>.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВДОМОСТІ ТА ІДЕНТИЧНОСТІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ У ВОЄННИЙ ПЕРІОД

Постановка проблеми. У зв'язку з повномасштабним вторгнення держави агресора на територію України та збільшенням числа воєнних конфліктів у світі, в сучасний період виникає необхідність ретельного дослідження психологічних аспектів національної свідомості та ідентичності студентів, які переживають період свого життя у цей складний час випробувань. Воєнний контекст значно впливає на психічний стан та особистісний розвиток студентів, формуючи їхню національну самосвідомість та впливаючи на процес формування ідентичності.

Ця проблема важлива з кількох причин. По-перше, студентська молодь є ключовим сегментом суспільства, що формується та приймає активну участь у соціокультурному житті. По-друге, воєнний період може викликати різноманітні стресові ситуації, які впливають на емоційний стан та ментальне здоров'я студентів. По-третє, розуміння психологічних особливостей національної ідентичності в умовах військового конфлікту може слугувати основою для розробки ефективних програм психологічної підтримки та адаптації для цієї групи осіб.

Мета дослідження спрямована на розкриття взаємозв'язку між умовами життя молоді у воєнний період та розвитком їх національної свідомості.

Воєнний період спричиняє значні виклики для сучасної молоді, особливо для студентства. Тому важливо розглядати питання їх професійного становлення із урахуванням сукупності діючих факторів та чинників. Зупинимось на деяких із них. Перш за все необхідно враховувати, що формування особистості молодої людини відбувається в умовах травматичних впливів та стресу. Воєнні події викликають емоційно-психологічне перенапруження, провокуючи виникнення у молодої людини психічної нестабільності у ставленні до навчання. У цьому контексті важливо враховувати необхідність психологічної підтримки та психологічної допомоги студентству.

Вплив національної свідомості. Воєнні конфлікти завжди викликають суттєві зміни в національній свідомості та патріотичних переконаннях особистості. Ідентичність може бути ускладнена або, навпаки, зміцнена в залежності від ставлення молодої людини до подій. Значна кількість факторів впливає на свідомість особливо коли мова стосується

гібридної війни, за рахунок засобів масової інформації, розвиненої сітки соціальних мереж, де студентство проводить значну частину вільного часу.

Соціальна ізоляція і комунікація. Життєва практика засвідчує, що воєнні обставини впливають на систему соціальної взаємодії молоді та їхню здатність до комунікації. Однією із загроз є посилення соціальної ізоляції студентів. Це може мати негативний вплив на психологічне самопочуття та загальне благополуччя особистості. Особливо після ряду подій спочатку пов'язаних з масштабною пандемією, а в подальшому повномасштабне вторгнення, яке тільки загострило ефект він минулої травматичної події.

Ефективність освітнього процесу: Воєнний період може також вплинути на освітній процес. Дослідження важливо спрямувати на визначення можливостей для покращення педагогічного підходу та підтримки студентів у таких умовах. [1].

Розглянемо кожен аспект більш детально:

1. Стрес і травматичні впливи.

У реаліях воєнних конфліктів важливо розглядати взаємозв'язок стресу та травматичних впливів на психічне здоров'я студентів, які опиняються в цих умовах. Воєнні події, незалежно від їхнього масштабу, можуть викликати різноманітні психологічні реакції, включаючи стрес, тривогу, депресію та посттравматичний стресовий розлад.

Студенти, що пережили воєнний конфлікт, можуть втратити інтерес до навчання та виявляти агресивність через труднощі адаптації до нових умов. Для підтримки їхнього психічного стану, ключовою є розробка ефективних механізмів психологічної підтримки. Консультування, терапія та групова підтримка можуть виявитися корисними інструментами для допомоги студентам подолати стрес і травматичні події.

При цьому важливо враховувати культурні особливості та переконання студентів під час розробки та надання психологічної підтримки. Культурний контекст може впливати на сприйняття і ефективність психологічних інтервенцій.

Дослідження військових конфліктів, проведене військовими психологами та дослідниками, дозволяє отримати важливі висновки щодо травматичних наслідків воєнних подій. Робота таких вчених, як Міхаель Філліпс та Джон Крупа, підкреслює високий рівень посттравматичного стресу та депресії серед осіб, які пережили військові конфлікти.

Психологічна підтримка в армії також варта уваги, оскільки країни, які активно впроваджують програми для психологічної підтримки військовослужбовців, спостерігають менший ризик розвитку психологічних проблем. Наприклад, в США військові психологи проводять широкомасштабні програми психотерапії та консультування. Це вказує на важливість системного підходу до психологічної підтримки, який може знаходити застосування не лише в військовому, але і в цивільному контексті, зокрема в освітньому середовищі для студентів, які стикаються із воєнними викликами. [2]

2. Вплив національної свідомості:

У контексті воєнних конфліктів важливо визначити, як змінюються уявлення про національну ідентичність та патріотизм серед студентів. Цей процес може мати як позитивні, так і негативні аспекти для психологічного стану і комфорту студентської громади. З одного боку, деякі студенти можуть зміцнювати свою національну ідентичність у результаті воєнного конфлікту, відчуваючи себе більш відданими своїй країні. З іншого боку, інші можуть переживати сумніви через розчарування чи страх перед можливою втратою, що впливає на їхнє сприйняття національної ідентичності.

Вивчення чинників, що сприяють психологічному комфорту студентів у змінених умовах, є критичним аспектом. Розвиток елементів культури та соціальних ініціатив може виявитися ключовим для полегшення процесу адаптації студентів під час воєнних конфліктів. Дослідження Джудіт Гісс та Ашіша Нанді свідчить про те, що національна ідентичність є значущим фактором психологічного благополуччя в умовах військових

конфліктів. Важливе значення приділяється сприйняттю себе часткою спільності та розумінню патріотизму, які можуть впливати на ступінь стресостійкості студентів.

Експерименти в галузі психології груп, проведені Мюзеффаром Шаріфом та іншими дослідниками, підкреслюють, що підтримка групи та спільне переживання подій можуть не лише зміцнювати національну ідентичність, але і сприяти психологічному комфорту студентів. Це підкреслює важливість соціальної взаємодії та групової підтримки в умовах невпевненості та стресу, що виникає внаслідок воєнних подій [3].

2. Соціальна ізоляція і комунікація:

В умовах воєнних конфліктів студенти можуть відчувати віддаленість від своїх сімей та друзів, що негативно впливає на їхні стосунки та психічне благополуччя. Цей аспект стає ключовим у розумінні соціально-психологічного виміру воєнних умов. Роль соціальної підтримки виявляється визначальною в адаптації студентів до нових умов. Збереження та активна підтримка соціальних зв'язків може виявитися критичним чинником у подоланні соціальної ізоляції. Розвиток мережі підтримки та створення можливостей для комунікації стає важливим завданням для сприяння психосоціальному благополуччю студентів.

Досвід військових конфліктів у Ізраїлі відображає, що вивчення впливу воєнних обставин на соціальну ізоляцію має важливе значення. Дослідження показують, що студенти, які активно взаємодіють у соціальних групах та мають сімейну підтримку, успішніше адаптуються до нових умов та зменшують ризик соціальної ізоляції. Міжнародний досвід соціальної підтримки стає джерелом важливих уроків. Країни, що розробляють програми соціальної підтримки для студентів під час воєнних конфліктів, можуть обмінюватися досвідом. Наприклад, Швеція та Фінляндія використовують інноваційні підходи до соціальної реабілітації студентів у кризових ситуаціях, що свідчить про необхідність інтеграції новаторських методів у практику соціальної підтримки.

3. Ефективність освітнього процесу:

Воєнні обставини можуть суттєво впливати на освітній процес, вимагаючи необхідних змін для забезпечення нормального функціонування та успішного подолання труднощів студентами. Однією з можливих адаптацій є впровадження дистанційного навчання, яке стає важливим інструментом у воєнних конфліктах. Надання психологічної підтримки в навчальних закладах виявляється ключовим фактором для забезпечення стабільності та нормального функціонування студентів. Акцент на психологічній підтримці визнається як стратегічний підхід для успішного подолання труднощів, що виникають в результаті воєнних конфліктів. Дослідження, проведені Шароном Френклін та іншими вченими, підтверджують, що дистанційне навчання може гарантувати стабільність у навчальному процесі під час воєнних обставин. Університети в Ізраїлі та Канаді активно впроваджують психологічну підтримку для студентів, які пережили воєнні конфлікти, включаючи консультивання, групову терапію та психологічні тренінги. Це свідчить про необхідність інтеграції цільових програм для забезпечення ефективної адаптації студентів під час воєнних викликів [4].

Висновки. Науковий підхід до розгляду даної теми розкриває важливі аспекти, які можуть слугувати основою для розробки практичних стратегій психологічної підтримки та соціальної реабілітації студентів. Однією з ключових проблем є високий ризик розвитку психологічних порушень, таких як посттравматичний стресовий розлад та депресія, серед студентів, які переживають воєнні конфлікти. Дослідження у цьому напрямку вказують на необхідність розробки та впровадження ефективних програм психологічної підтримки, спрямованих на зменшення впливу стресу та травматичних подій.

Національна ідентичність та патріотизм також виявляються суттєвими факторами, що впливають на психологічну реакцію студентів на воєнні події. Розвиток стратегій

підтримки для підсилення національної ідентичності та збереження психічного комфорту стає важливим завданням для управління кризовими ситуаціями.

Спільнота та соціальне оточення студента також визначають ступінь його адаптації. Активна участь у соціальних групах та підтримка родини можуть відігравати ключову роль у подоланні соціальної ізоляції та підтримці психічного здоров'я. Важливим аспектом є також ефективність освітнього процесу в умовах воєнних конфліктів. Здатність студентів до отримання освіти залишається ключовим фактором для їхнього подальшого успіху та внесення в розвиток суспільства. Розробка адаптованих програм навчання та підтримки, зокрема за допомогою дистанційного навчання, стає стратегічно важливою.

Таким чином, подальше дослідження психологічних аспектів національної свідомості та ідентичності студентів у воєнний період є вельми актуальним і важливим завданням. Розбудова науково обґрунтованих підходів до психологічної підтримки та соціальної адаптації студентської громади може сприяти їхньому ефективному функціонуванню в умовах нестабільності

Список використаних джерел

1. Вінков В., Безпекові аспекти розвитку ідентичності в умовах війни. [Посилання на інтернет ресурс: <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/100>]
2. Грузинська І. М. Проблема емоційного реагування на стресові ситуації в умовах воєнного стану. [Посилання на інтернет ресурс: <https://er.nau.edu.ua/handle/NAU/59158>]
3. Коробка Л. М., Види спільнотних ідентичностей: проблеми трансформації та взаємодії в умовах війни. [Посилання на інтернет ресурс: <https://politpsy.org/index.php/popp/article/view/126/123>]
4. Чухліб Ю. С., Землянська О. В., Особливості навчання під час воєнного стану: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/48607/1/p.144-146.pdf>]

Паламарчук Володимир Богданович
здобувач ступеня PhD

Рівненського державного гуманітарного університету
м.Рівне, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ МАРКЕТОЛОГІВ

У наш час українське суспільство переживає значущі зміни в різних галузях економічної діяльності. Великою мірою успішність підприємств і організацій на ринку залежить від впровадження ефективної маркетингової політики, в якій ключову роль відіграють спеціалісти з маркетингу. Усі сучасні професії вимагають від фахівців вміння приймати рішення в контексті конкретної галузі науки або професії. Таким чином, розвиток професійного мислення стає однією з ключових вимог до підготовки сучасного спеціаліста. Лише високий рівень професійного мислення дозволяє продемонструвати креативні та професійні якості у процесі професійної діяльності. Особливості маркетингової діяльності в умовах нової економіки, що має бути важливим важелем відбудови України у поствоєнний період, обумовлюють професійне мислення маркетолога.

Мета повідомлення – з'ясування сутності та психологічні особливості професійного мислення маркетологів; визначити основні психологічні чинники формування професійного мислення маркетологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Про актуальність удосконалення професійної підготовки маркетологів свідчать дослідження вітчизняних (А. Балабанець, В. Бутенко, М. Вачевський, Н. Чухрай та ін.) та зарубіжних (Г. Багієв, Т. Джільфасон,

Д. ВанДорен, Н. Малхотра, Ч. Томковікта ін.) науковців, у яких розкрито фундаментальні підходи й концепції теорії та практики маркетингу.

Професія маркетолога є дуже актуальною в нашому суспільстві та водночас відносно новою. У сучасному розумінні маркетолог – це фахівець з вивчення смаків покупців і просування товару [2]. Професійна діяльність маркетолога передбачає такі напрямки роботи [1]:

- взаємодія з іншими людьми в організаціях з метою досягнення професійної цілі та економічного успіху;
- виконання організаційних обов'язків, підпорядкованість вищим за рангом організаціям;
- дослідження попиту та пропозицій на ринку;
- планування організаційної діяльності та пошук і використання необхідних засобів та ресурсів для кращого досягнення основної мети організації;
- спілкування, що проявляється у процесі встановлення та розвитку взаємодії між персоналом або іншими організаціями;
- розроблення бізнес-плану й контроль над його реалізацією;
- проведення ділових переговорів, бесід з клієнтами, презентацій.

Особливість роботи маркетолога полягає у вивченні уподобань покупців та збільшенні товарообігу компанії, для якої він працює. Велика відповідальність цього фахівця проявляється в його впливі на успіх та обсяг продажів продукції, оскільки він є посередником між споживачем і виробником. Таким чином, навички маркетолога повинні включати здатність досягати поставлених цілей, уміння делегувати завдання та відповідальність, організовувати свою діяльність та встановлювати пріоритети. Також важливо мати аналітичне мислення, вміння розпізнавати ключові фактори в роботі, бути системним і працювати з великою кількістю інформації, ефективно розподіляти свої зусилля та час [4, с. 423].

Професійне мислення – це важлива складова професійної майстерності фахівця, яка забезпечує успішне виконання професійних задач, прийняття оригінальних управлінських рішень у певній сфері діяльності, є втіленням професійних компетенцій особистості та умовою її професійного розвитку [3, с. 444].

Досліджуючи компоненти професійного мислення особистості, О. В. Тарасова визначає п'ять взаємопов'язаних компонентів: мотиваційно-цільовий, змістовий, процесуально-операційний, творчий, рефлексивно-оцінювальний [5]. На думку дослідниці, специфіка професійного мислення залежить від своєрідності задач, що розв'язуються різними фахівцями. Разом з тим якість професійної діяльності чи рівень професіоналізму залежить від розвиненості професійного мислення [5].

Професійне мислення маркетолога визначається комплексом навичок і особливостей сприйняття, які дозволяють цьому фахівцю ефективно вирішувати завдання в галузі маркетингу. Однією з ключових рис професійного мислення маркетолога є здатність аналізувати ринкові тенденції та поведінку споживачів для розуміння їхніх потреб і вподобань.

Крім того, маркетолог повинен мати стратегічне мислення, спроможність бачити довгострокові перспективи і розрізняти ключові пріоритети. Важливо також вміння адаптуватися до змін в галузі та швидко реагувати на кон'юнктуру ринку.

Ефективне професійне мислення маркетолога включає у себе вміння працювати з великим обсягом інформації, враховувати конкуренцію та розрізняти ключові фактори, які впливають на успіх маркетингових стратегій.

Креативність і інноваційний підхід також є необхідними аспектами професійного мислення маркетолога, оскільки вони дозволяють створювати унікальні та привабливі

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

рішення для просування продуктів чи послуг на ринку. Загалом, професійне мислення маркетолога визначається комплексом розумових і творчих вмінь, які спрямовані на досягнення стратегічних маркетингових цілей.

Основними психологічними чинниками, які впливають на розвиток професійного мислення маркетологів є:

- *емпатія і розуміння споживачів*: вміння відчувати і розуміти емоції та потреби споживачів дозволяє маркетологам створювати більш ефективні стратегії, спрямовані на задоволення конкретних вимог аудиторії;

- *креативність*: здатність до творчого мислення допомагає маркетологам генерувати інноваційні ідеї та нестандартні підходи до вирішення завдань; креативність є ключовою складовою успішної маркетингової стратегії;

- *стресостійкість*: фера маркетингу може бути динамічною та непередбачуваною; маркетологи повинні бути стресостійкими, щоб ефективно працювати в умовах терміновості;

- *аналітичне мислення*: здатність аналізувати дані, виявляти закономірності та розуміти тенденції є важливою для прийняття обґрунтованих рішень в маркетинговій діяльності;

- *самотивація та саморозвиток*: маркетологи повинні бути здатні до самостійного вдосконалення та прагнення до постійного розвитку, оскільки галузь маркетингу швидко змінюється;

- *комунікабельність*: ефективне спілкування з різними зацікавленими сторонами, включаючи замовників, команду, інших фахівців та споживачів, є важливим психологічним аспектом маркетингової роботи;

- *управління часом*: маркетологам часто доводиться працювати з обмеженими ресурсами, тому управління часом стає важливим фактором для досягнення успіху;

- *високий рівень домагань*: внутрішнє прагнення до досягнень та встановлення високих цілей може допомогти маркетологам постійно покращувати свої навички та досягати високих результатів.

Розвиток професійного мислення маркетологів визначається взаємодією цих психологічних чинників та їх інтеграцією у повсякденну професійну діяльність.

Висновки. Професійне мислення є ключовою складовою високого рівня майстерності в обраній професії. Воно гарантує успішне виконання завдань та прийняття оригінальних управлінських рішень в конкретній галузі, втілення професійних компетенцій та стає передумовою для професійного розвитку особистості. Особливості маркетингової діяльності в умовах нової економіки обумовлюють професійне мислення маркетолога. Фахівці з маркетингу повинні володіти психологічно важливими якостями, такими як креативність, допитливість, розвинена увага, спостережливість, комунікабельність, уміння приймати рішення в нестандартних ситуаціях, розвинута інтуїція та інші.

Список використаних джерел

1. Вачевський М. В. Теоретико-методичні засади формування у майбутніх маркетологів професійних компетенцій: автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 41с.

2. Гейзерська Р. А. Формування професійно значущих якостей майбутніх магістрів економічного профілю у процесі фахової підготовки : дис...канд. пед. наук : 13.00.04. Донецьк, 2008. 220с.

3. Кучинова Н. М. Психологічні особливості професійного мислення маркетологів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. № 24. С.441-454.

4. Мельничук І. Я., Галушко Л. Я., Близнюкова О. М. особливості професійної компетентності маркетологів та її розвиток засобами позитивної психотерапії. *Перспективи та інновації науки*. 2022. № 4(9). С. 421-435.

5. Тарасова О. В. Психологічний зміст професійного мислення особистості. URL: <http://surl.li/nkihn> (дата звернення: 21.11.2023).

Паламарчук Владислав Володимирович

здобувач ступеня PhD

Рівненського державного гуманітарного університету

м.Рівне, Україна

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ БІЗНЕСУ

На сучасному етапі економічного розвитку країни, особливо у період війни, при її переході до нової якісної моделі взаємодії з міжнародним середовищем та активною участю в світових економічних процесах, важливим є формування нового світогляду, економічної поведінки, а також підвищення кваліфікації і рівня знань. У сфері бізнесу успіх будь-якого підприємства визначається не лише правильно обраною стратегією, але й комунікативними особливостями системи управління.

Ринкові перетворення вивели на авансцену активних дій і сформували нових суб'єктів ділових відносин, які в невизначеному і агресивному середовищі вітчизняного бізнесу змогли досягти реальних успіхів [6].

Реформування сучасної вітчизняної освітньої галузі відбувається через інтеграцію до європейського простору з орієнтацією на опанування майбутніми фахівцями ключовими компетентностями. Завданням закладів вищої освіти стало своєчасне забезпечення потреби сфери бізнесу України у фахівцях високого рівня професійної підготовки, обізнаних із світовим і вітчизняним досвідом та здатних до безперервного самостійного оновлення та вдосконалення своїх знань.

Мета повідомлення полягає у теоретичному обґрунтуванні необхідності розвитку комунікативної компетентності як важливої складової професійної компетентності майбутніх фахівців сфери бізнесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Політична, військова, соціально-економічна ситуація, яка наразі існує, вимагає від майбутнього фахівця швидкої реакції на зміни, які відбуваються, і здатності до гнучкої адаптації у професійній сфері діяльності. Адже керівники підприємств зіштовхуються із проблемою неефективності діяльності нових співробітників. Однією із причин цього часто є несформованість у молодого фахівця комунікативної компетентності [2].

Для майбутнього фахівця у галузі економіки та підприємництва доцільно серед сукупності компетентностей, яких він може набути, виділити такі професійно значущі: мотиваційна компетентність; навчальна компетентність; підприємницька компетентність; комунікативна компетентність; культурна компетентність; громадянська компетентність; соціальна компетентність. Комунікативна компетентність визначається як «уміння ясно й чітко висловлювати свої думки, переконувати, аргументувати, доводити, аналізувати, висловлювати судження, передавати доречну інформацію, обирати раціональний стиль спілкування в різних ділових ситуаціях знати основні прийоми спілкування, уміння уникати конфліктів» [2].

Згідно сучасних соціально-психологічних досліджень сучасні випускники - економісти, менеджери, маркетологи засвідчили наявність серйозних труднощів у сфері

професійного спілкування з колегами і клієнтами, та у веденні ділової переписки. Уміння вести ділову документацію та ділове листування, особливо у період дистанційної форми спілкування, дуже важливе для ведення бізнесу і комерційної діяльності.

Дефініцію «комунікативна компетентність» науковці-психологи трактують як «здатність людини встановлювати й підтримувати необхідні контакти з іншими індивідами» [1].

Критеріями сформованості комунікативного компоненту культури професійного спілкування, на думку Н.Замкової, є:

- правильність мовлення – знання й уміння дотримуватися прийнятих у сучасній суспільно-мовленнєвій практиці мовних норм (орфоепічних, лексичних, граматичних, стилістичних тощо);
- точність мовлення – зрозумілість висловлень для партнерів по комунікації, адекватність слів або синтаксичних конструкцій об'єктивній дійсності;
- логічність мовлення – володіння технікою смислової зв'язності, тобто логікою викладу, за якої не виникає суперечностей, а також знанням мовних засобів, якими можна оформити думку;
- доречність мовлення – вміння добирати найбільш точні, доречні в даній ситуації мовні засоби з урахуванням мети, умов, сфери спілкування та психічного стану партнера по комунікації;
- виразність мовлення – вміння естетично, оригінально і яскраво висловлювати свої думки;
- знання та дотримання етикетних норм і правил ділового мовлення [3, с. 8].

І.Варнавська вважає, що основними складниками комунікативної компетентності фахівця мають бути такі: лінгвістична (мовна), соціолінгвістична (уміння використовувати мовний матеріал відповідно до контексту), соціокультурна (уміння користуватися знаннями історії, культури, традицій і звичаїв країни, мова якої досліджується), дискурсивна (уміння організувати мовлення, підтримати розмову, слухати співрозмовника, враховувати його точку зору), стратегічна (уміння ставити завдання, досягати мети, встановлювати контакт із співрозмовником) і соціальна (уміння поставити себе на місце іншого і здатність впоратися з ситуацією) [2].

У сфері бізнес-комунікацій комунікативна компетентність має складну структуру, елементи якої розташовані на трьох рівнях. Перший рівень передбачає особистісні комунікативні риси, що охоплюють комунікативне знання, комунікативні здібності, комунікативні вміння. Другий рівень – соціально-прагматичний. Його елементи орієнтують учасників комунікативної взаємодії на взаємовигідну співпрацю й партнерські стосунки та обґрунтовують соціальну привабливість і соціальну користь бізнес-комунікацій. Третій рівень – соціокультурний – привертає увагу до етики ділових відносин. Адже етичні принципи бізнес-комунікацій вважають найважливішим регулятором комунікативного процесу, позаяк вони є основою етики ділового спілкування [5].

Висновки. Комунікативна компетентність є обов'язковою для фахівців у сфері бізнесу, оскільки вона пов'язана з встановленням контактів, взаємодією в соціальному середовищі та обробкою інформації. У сфері бізнесу важливо мати навички розуміння та ефективного передавання інформації. Необхідні вміння включають в себе впевненість і швидкість у висловленні думок, здатність організувати та структурувати інформацію, а також достатню граматичну компетенцію.

Підвищення якості освіти і формування конкурентноздатного фахівця є однією з актуальних проблем не тільки для України, а й для багатьох країн світу. Активізація глобалізаційних, інтеграційних, інноваційних процесів в економіці, входження до економічного, культурного, інформаційного Євроспростору, розвиток форм, методів,

прийомів та інструментів управління підприємством вимагають від сучасного фахівця широкого спектру професійних знань, умінь, навичок, серед яких пріоритетне місце посідають комунікативні навички. Проблема забезпеченості кадрами вимагає перегляду сучасного навчання у вищій школі з орієнтацією на якість підготовки компетентних професійних фахівців з урахуванням творчих, соціальних та комунікативних можливостей особистості.

Список використаних джерел

1. Александрова С.А. Професійно-комунікативна компетентність. Харків : ХНАКМГ, 2008. 40 с.
2. Варнавська І. Проблеми формування комунікативної компетентності здобувачів економічних спеціальностей. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 3. С. 116-122.
3. Гречан А.П., Колос І. В. Формування компетентності майбутнього фахівця у галузі знань «Економіка і підприємництво». URL: <http://surl.li/nfvws> (дата звернення: 16.11.23).
4. Замкова Н.Л. Формування професійних якостей майбутніх менеджерів зовнішньоекономічної діяльності у процесі вивчення іноземних мов. Автореф. дис. ... канд. пед.наук. Інституті вищої освіти АПН України. Київ: 2002. 20 с.
5. Менделєєва О.В. Актуалізація соціального прагматизму комунікативної компетентності в бізнес-комунікаціях. *Вісник Львівського університету. Серія «Соціологія»*. 2007. № 1. С. 11-116.
6. Чернявська Т.П. Диференціація комунікативних установок бізнесменів. *Наука і освіта*. 2010. №4-5. С. 73-78

Панащук Ігор Миколайович

здобувач ступеня PhD

Рівненського державного гуманітарного університету
м. Рівне, Україна

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО-ОСОБИСТІСНА ЯКІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА

Трансформаційні зміни у системі сучасної освіти детермінують підготовку висококваліфікованих та всебічно розвинених педагогічних фахівців. Приналежність до групи педагогічних професіоналів покладає на вчителя ряд обов'язків, які впливають із суті та специфіки педагогічної діяльності та її важливості для суспільства. Ці обов'язки представляють собою вимоги, обумовлені соціальною необхідністю та доцільністю. Їх сутність об'єктивно визначається змістом обов'язків педагога, а на особистісному рівні вони розглядаються як усвідомлення необхідності їх реалізації.

Для ефективної реалізації педагогічної діяльності необхідно не лише знати вимоги та усвідомлювати їх доцільність, але й мати важливі особистісно-професійні якості, зокрема володіти великою мірою відповідальності. Відповідальність в цьому контексті розглядається як складне та багаторівневе явище, яке відображає ставлення особистості до своїх обов'язків і виражається в її внутрішній моральній потребі та психологічній готовності до їх виконання.

Мета повідомлення - здійснення теоретичного аналізу сутності поняття «відповідальність», розкриття психологічних основ відповідальності як особистісно-професійної якості педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед науковців, котрі досліджують проблему відповідальності, передусім варто виділити роботи М. Сметанського, О. Сухомлинської, М. Левківського, В. Сперанського та інших. Проблеми формування соціальної відповідальності знайшли відображення у дослідженнях К. Абульханової-Славської, І. Беха, М. Савчина тощо. Вікові аспекти розвитку відповідальності вивчали І. Бех, М. Боришевський. Питання моральної відповідальності як невід'ємної складової соціальної відповідальності досліджували Н. Ничкало, А. Кузминський.

У наукових працях Л. Колберга, Ж. Піаже, К. Роджерса, В. Франкла відповідальність розглядається як одна із генералізуючих якостей, як результат інтеграції всіх психічних функцій особистості та суб'єктивного сприйняття нею навколишньої дійсності, емоційного ставлення до обов'язку [3, с. 138].

Аналіз наукової літератури засвідчив, що, незважаючи на значну кількість досліджень з означеної проблеми, відповідальність як особистісно-професійна якість майбутнього педагога не знайшла достатньої теоретичної розробленості.

Розв'язання означеної проблеми потребує з'ясування сутності ключового поняття «відповідальність». У психологічній енциклопедії цей термін трактується як «внутрішня саморегуляція і самодетермінація зрілої особистості, опосередкована ціннісними орієнтаціями, яка виявляється в усвідомленні людиною причин здійснюваних вчинків і їх наслідків та в контролі своєї здатності бути причиною змін к навколишньому світі і власному житті» [4, с. 60]. У Великому тлумачному словнику української мови відповідальність трактується як «покладений на когось, або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, за чийсь дії, вчинки, слова» [1, с. 439]. Л. Орбан-Лембрик визначає відповідальність як «усвідомлення індивідом, соціальною групою, народом свого обов'язку перед суспільством, людством, розгляд крізь призму цього обов'язку суті і значення своїх вчинків, діяльності, узгодження їх з обов'язками і завданнями, що виникають у зв'язку з потребами суспільного розвитку» [2, с. 256].

Поняття «відповідальність педагога» характеризується як особистісно-професійна якість, сформованість якої дозволяє з певною мірою активності вирішувати завдання професійної діяльності. Якість професійної діяльності залежить від співвідношення як внутрішніх (індивідуальні інтереси, плани, бажання), так і зовнішніх (інтереси, плани, бажання іншого) обмежень, що регулюють поведінку педагога.

Об'єктивно оцінити прояв педагогом власної відповідальності можна лише у ситуаціях взаємодії з іншими учасниками (педагогами, дітьми, батьками). Насамперед, це проявляється у вмінні дотримуватися норм та узгоджувати власні дії із діями суб'єктів відносин, що виникають (професійних, міжособистісних). Саме нормативна поведінка виражає рівень відповідальності педагога.

Ми розглядаємо відповідальність педагога як ключову якість його особистісно-професійного розвитку, сформованість якої забезпечує безперервний розвиток професійних компетенцій у процесі самоосвіти та під час організації методичного управління. Причому відповідальність не може виражатися лише в якомусь окремому напрямку. Особливою рисою відповідального педагога ми вважаємо активний прояв даної якості на всіх етапах професійної діяльності та у всіх її видах.

Структуру поняття професійної відповідальності можна розкрити через аналіз її компонентів.

Моральний компонент представлений через потребу ставлення до дитини як найвищої цінності. Зміст морального компонента включає знання системи моральних цінностей, що мотивують та мобілізують до здійснення діяльності, усвідомлення соціальної значущості майбутньої професії; а також готовність і здатність дотримуватися норм моральності в рамках професійної діяльності та всієї життєдіяльності.

Правовий компонент професійної відповідальності представлений через потребу у набутті правових знань у процесі професійної підготовки. Заснований на системі соціально-правових цінностей, він відображає готовність вирішувати професійні завдання у рамках правового поля та встановлювати міжособистісні зв'язки за узгодження своїх дій з діями інших суб'єктів права.

Підготовка майбутнього педагога в руслі формування професійної відповідальності розуміється як процес розвитку морального та правового компонентів за рахунок засвоєння змісту вузівської освіти.

Висновки. У сучасному світі виховання та освіта вимагають від педагогів не лише фахових навичок, а й розвинутої особистісної якості, зокрема - відповідальності. Відповідальність як професійно-особистісна якість стає ключовим фактором успішної педагогічної діяльності. Сучасне суспільство ставить перед вчителями завдання виховати не лише фахівців у своїй галузі, але й громадян, здатних приймати відповідальні рішення. Відповідальний педагог визначається не лише своїм професійним рівнем, але і готовністю до взяття на себе відповідальності за розвиток і формування особистості кожного учня. Важливою частиною відповідальності педагога є його готовність до постійного самовдосконалення, вивчення новітніх методик та технологій, адаптації до змін у сучасній освітній системі. Відповідальний викладач завжди готовий до викликів, шукає інноваційні підходи та сприяє розвитку своїх учнів. Водночас, відповідальність педагога не обмежується лише уроками чи виховною роботою. Це також відповідальність за створення безпечного та підтримуючого середовища в навчальному закладі, за психологічний комфорт кожного учня.

Отже, відповідальність як професійно-особистісна якість визначає успіх майбутнього педагога. Вона є необхідною основою для формування гармонійної особистості учня та внесення позитивних змін у сучасну освітню практику.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник української мови / автор упорядник Т. В. Ковальова. Харків. : Фоліо, 2005. 767 с.
2. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: посібник. Київ : Академвидав, 2003. 568 с.
3. Пінська О. Л. Відповідальність як особистісно-професійна якість майбутнього вчителя. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2016. №6. С. 137-143. DOI: <https://doi.org/10.31812/psychology.v6i.7330>.
4. Психологічна енциклопедія / автор упорядник О. М. Степанов. Київ : «Академвидав». 2006. 424с.
5. Руденко С. Соціальна відповідальність як особистісно-професійна якість майбутнього вчителя. *Наукові записки. Серія «педагогічні науки»*. 2013. № 120. С. 279-286.

Панченко Оксана Петрівна

канд. економ. наук,

доцент кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка

м. Кропивницький, Україна

РІВНІ ПАТРІОТИЧНОЇ ВИХОВАНOSTІ ДІТЕЙ 6-7 РОКІВ ЗАСОБАМИ ХУДОЖНЬОГО КРАЄЗНАВСТВА

Постановка проблеми. В українському суспільстві усе більше стверджується

необхідність відходу від тоталітаристської ідеології минулого, більш глибокого вивчення своєї багатовікової історії та культури, формування у молодого покоління засад національного світобачення. Процес виховання покоління українських патріотів слід розпочинати вже з періоду дошкільного дитинства, коли закладається система культурних цінностей; дитиною засвоюються традиції українського народу, його історико-культурної спадщини [2]. У змісті Базового компоненту дошкільної освіти в Україні зазначено про це, наголошено на необхідності й своєчасності найбільш раннього патріотичного виховання дітей, плекання патріотичних почуттів, формування засад соціально-громадянської компетентності – якості, пов'язаної з патріотизмом [1].

Вагому роль у розвитку засад патріотизму в дошкільників відіграє *художнє краєзнавство*, що розглядається як механізм опанування історико-культурної, художньої спадщини рідного краю. У свою чергу, в основі художньої спадщини краю знаходяться художні цінності як конкретний прояв соціально-культурного досвіду народу. Проте, патріотично-виховна робота у закладах дошкільної освіти характеризується перевагою не краєзнавчого, а більш узагальненого, народознавчого напряму роботи. Зважаючи на вікові особливості дітей 6-7 років, педагогам слід оптимально використовувати ресурс художнього краєзнавства задля пізнання дошкільниками культурної своєрідності свого міста (села), краю, що стає передумовою та підґрунтям плекання їхньої любові до Батьківщини [3, с. 170].

Мета статті: коротка характеристика рівнів патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства, виявлених на основі проведення констатувального експерименту.

Виклад основного матеріалу. Проведене на теоретичному рівні наукове дослідження проблеми патріотичного виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства у ЗДО вказало на необхідність експериментального вивчення ефективності даного процесу у практиці закладів дошкільної освіти. Задля цього було розроблено критеріальний апарат проведення констатувального етапу експерименту. Його основою стали праці вчених в таких аспектах: стосовно вивчення особистості дитини старшого дошкільного віку (І. Бех, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Кононко, Т. Піроженко, І. Рогальська-Яблонська та ін.); щодо розкриття сутності патріотичного виховання дошкільників (О. Батухтіна, І. Газіна, В. Мусієнко, С. Матвієнко, Л. Шкрєбтієнко та ін.); обґрунтування методичних засад використання художнього краєзнавства в освітньо-виховній практиці (Ю. Блудова, Н. Бондаренко, А. Гончаренко, В. Лаппо, С. Матвієнко, М. Качур, Н. Охріменко, О. Стаєнна та ін.).

Спираючись на праці психологів І. Беґа, Л. Виготського, О. Кононко, Р. Павелків, ми ураховуємо, що важливим (а на ранніх вікових етапах єдиним) видом діяльності, який визначає вплив на розвиток дитячих почуттів, є практична, чуттєво-предметна діяльність, яка здійснюється дитиною самостійно та у процесі спілкування з іншими людьми. Виховання патріотичних почуттів дитини 6-7 років зумовлює включення дитини до предметно-практичної патріотичної діяльності, яка відбувається за керівництва дорослого. Останній визначає мету цієї діяльності та забезпечує її насичення позитивними емоціями. У процесі взаємодії з художньою культурою дошкільник набуває досвід її засвоєння, необхідний для вирішення різноманітних проблем життя та діяльності у сучасному суспільстві.

На основі теоретичного вивчення наукових джерел з обраної проблеми нами запропоновано наступне визначення поняття *патріотичне виховання дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства* – це цілісний особистісно орієнтований процес, спрямований на набуття дитиною інтегральної якості, яка характеризує її позитивне емоційно-ціннісне ставлення до рідного краю, Батьківщини; усвідомлення власної причетності до українського етносу, регіональної і національної культурно-історичної

спадщини та виявляється у пізнавальній, художньо-творчій діяльності.

Задля з'ясування рівня патріотичної вихованості дітей 6-7 років нами визначено наступні критерії та їхні якісні характеристики (показники):

- **емоційно-почуттєвий:** переживання інтересу та позитивного ставлення до знань, які стосуються своєї родини, краю, народу – їхньої культури, історії, традицій тощо; інтерес до взаємодії з елементами художнього краєзнавства;
- **інформаційно-змістовий:** розуміння основних понять, пов'язаних із патріотизмом та Батьківщиною уявлення та знання про родину, її традиції; уявлення про рідний край (місто чи село), його культурну своєрідність;
- **мотиваційно-ціннісний:** прагнення пишатися своєю родиною, рідним краєм, Батьківщиною; прагнення популяризувати культурну самобутність свого краю; бажання залучатися до громадсько-корисних заходів.
- **діяльнісно-творчий:** уміння використовувати знання про родину, рідний край, його культурну спадщину та традиції у творчій діяльності; участь в опануванні художньою спадщиною рідного краю.

До кожного із цих показників було розроблено або адаптовано методики діагностування, на підставі чого проводився констатувальний експеримент. До участі у ньому було включено п'ять закладів дошкільної освіти Чернігівської області; 207 дітей старшого дошкільного віку, 28 вихователів, 5 директорів тих закладів дошкільної освіти, які слугували базами експерименту, а також 180 батьків дітей старшого дошкільного віку.

Унаслідок проведених з дітьми старшого дошкільного віку методик діагностування було виявлено три рівні їхньої патріотичної вихованості (достатній, середній, низький)

Достатній рівень патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку характеризується сформованістю знань та уявлень про патріотизм і його прояви. Дошкільник має уявлення про родину, її традиції, виявляє до них, цінує поважливе ставлення рідних до міста (села). Дитина знає елементи художньої культури рідного краю, його основні пам'ятки культури, володіє знаннями про спадщину відомих митців, види народного декоративно-ужиткового мистецтва рідного краю тощо. Визначає позитивне ставлення до процесу отримання знань про регіональну культуру, позитивні емоції від взаємодії з елементами культурно-історичної спадщини рідного краю. Дитина цього рівня має стійкий інтерес до інформації про Батьківщину, її історію та сьогодення. У дитини наявний особистісний художньо-краєзнавчий досвід та уміння щодо самостійного творчого опанування мистецькою спадщиною рідного краю.

Середній рівень характеризує формально-позитивне ставлення дітей 6-7 років, у яких знання про культуру рідного краю не достатньо повні. На цьому рівні дитина проявляє недостатню обізнаність зі специфікою елементів історико-культурної спадщини рідного краю. Діти знають деякі народні традиції, обряди та звичаї. Вони можуть назвати декілька пам'яток культури, імен відомих митців; діти мають невиражений та нестійкий інтерес до елементів культури рідного краю. Участь у заходах патріотичного та художньо-краєзнавчого спрямування у цих дітей обумовлена бажанням долучитися до колективної роботи, а не власним бажанням щодо саморозвитку, отримання нових знань. Спостерігаються бажання опанувати художні цінності рідного краю, якщо вдасться зацікавити дітей; у дітей наявний деякий особистісний художньо-краєзнавчий досвід та нестійкі уміння щодо опанування мистецькою спадщиною рідного краю.

Низький рівень патріотичної вихованості проявляється у нейтрально-байдужому ставленні дітей до вивчення художньої спадщини рідного краю. Знання дітей про культуру рідного краю поверхові, вони можуть назвати лише 1-2 пам'ятки культури свого міста (села) та краю діти не знають народних традицій, звичаїв та обрядів, знання про фольклор практично відсутні. Украй рідко виявляють бажання включитися до процесу пізнання. Діти

мають нестійкий, вибірковий інтерес до об'єктів культури рідного краю. У дітей відсутній особистісний художньо-краєзнавчий досвід, вони не мають вмінь щодо опанування мистецькою спадщиною рідного краю. Пасивна участь у художньо-творчій діяльності на основі вражень від спілкування з елементами культури рідного краю.

Результати, отримані нами на констатувальному етапі експериментального дослідження, засвідчили те, що у практиці закладу дошкільної освіти не приділяється достатня увага патріотичному вихованню дітей старшого дошкільного віку засобами художнього краєзнавства. Більша частина дошкільників перебували на задовільному і низькому рівнях означеної вихованості патріотизму.

Висновки. Проведені нами з дітьми старшого дошкільного віку діагностичні методики дозволили виявити рівні згідно з критеріями їх визначення. На основі комплексної оцінки було визначено та схарактеризовано три рівні патріотичної вихованості дітей старшого дошкільного віку (достатній, задовільний, низький).

Список використаних джерел

4. Державний Базовий компонент дошкільної освіти в Україні: Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/novij-bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-zabezpechit-pidvishennya-yiyi-yakosti-ta-vidpovidnist-mizhnarodnim-standartam-sergij-shkarlet>

5. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України (від 06.06.2022 р. №527) Режим доступу: <https://nus.org.ua/news/mon-zatverdilo-novu-kontseptsiyu-patriotichnogo-vyhovannya/>

6. Матвієнко С. І. (2020). Специфіка патріотичного виховання у дошкільному дитинстві. Соціально-моральний розвиток і виховання дітей дошкільного віку: колективна монографія / за заг. ред. О.Л. Кононко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя. С. 169-197.

Панченко Оксана Петрівна

канд. економ. наук,

доцент кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка

м. Кропивницький, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4927-0330>

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДІЯЛЬНОСТІ БІЗНЕС-ПСИХОЛОГІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Як один із напрямів психології, психологія бізнесу формувалась тривалий період. На даний час бізнес психологія формується як одна з практичних галузей психології. Все більше компаній залучають до роботи з персоналом спеціалістів з бізнес-психології.

Початок повномасштабного вторгнення стало досить складним випробуванням для всієї країни. Війна змушує нас жити в досить іншому темпі життя і провокує на швидкі терміни прийняти складних рішень.

Все це досить суттєво впливає на нашу психіку, що призводить до різних емоційних труднощів. І коли ми говоримо за бізнес ми можемо сказати, що він працює фізично, як на думку багатьох може продовжувати свою діяльність, але такого не скажеш про персонал, який, на перший погляд, може працювати, але на фоні військового стану «психоемоційно» співробітники не можуть ефективно виконувати свою роботу.

Мета повідомлення – дослідити роль бізнес-психолога у забезпеченні ефективного управління та психологічного супроводу персоналу в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині «наука психологія» сформувала нове бачення розв'язання проблеми такої категорії працівників та бізнес-організацій, та за останній час досить швидко здійснила інтеграцію в український бізнес.

Непередбачувані та швидкі зміни, які відбуваються в бізнесі під час оголошеного військового стану в Україні, потребують певної психологічної готовності до них і з боку персоналу. Деяким працівникам доводиться по-новому оцінювати: суть своєї професії; функціональні обов'язки та свою роль і значимість на підприємстві. Тож багатьом організаціям на час воєнного стану необхідні саме бізнес-психологи які визначають специфіку роботи сучасного бізнесу та проблеми які виникають в команді під час реалізації будь-якого проекту спрямовуючи їх активність на розв'язання проблем та підвищенні конкурентоспроможності й розвитку бізнес-компанії.

Під поняттям бізнес – психологи, науковці визначають фахівців які досить добре знають тенденції сучасного бізнесу навіть в умовах воєнного стану.

Велику увагу дослідженням підготовки майбутніх психологів було приділено такими науковцями як: Л. Уманець, Г. Абрамова, І. Андрійчук, Л. Бурлачук саме їх роботи розкривають компоненти професіоналізму психолога, вплив здібностей, інтересів, мотивів та особистісних рис на формування професійно важливих якостей спеціалістів психологічного профілю, формування особистісних конструктів, а також методологічні та теоретичні аспекти підготовки майбутніх фахівців [3 с. 21].

На думку науковців, діяльність бізнес-психолога формується в «побудові ефективних систем управління персоналом; планування і прогнозування кадрової політики компанії; розроблення та апробація процедур добору, відбору та оцінки персоналу; робота над створенням кадрового резерву; підготовка та впровадження програм з адаптації, мотивації, навчання працівників; психологічна підтримка та психологічна едукація тощо» [1].

Під час роботи з топ-менеджером, бізнес-психолог залучається до розробки оптимальних моделей штатної структури компанії; прийняття участі в забезпеченні розвитку організації та психологічного супроводу персоналу; аналізу та прогнозування подальшого вектора розвитку компанії; виявлення слабких місць компанії.

На практиці, для розв'язання проблем персоналу бізнес-психологи досить часто проводять лекції та психологічні тренінги, перевага яких полягає в тому, що персонал отримує додаткові знання й не вимагає озвучування їх власних переживань. Такий підхід охоплює весь штат компанії та сприяє пропрацювати техніку та вправи для самопомогі, перебуваючи навіть за кордоном.

Але, на нашу думку такий підхід має і негативні наслідки які відображаються в індивідуальному підході, оскільки проблема не вирішується тільки однією лекцією.

Також, в компаніях бізнес-психолог забезпечує індивідуальні консультації, які розглядають проблему в наступних напрямках: «психоемоційні труднощі – стрес, тривога, паніка, депресивні стани, травма та ПТСР, втрата тощо; труднощі, які пов'язані з адаптацією до нових умов – вимушений переїзд, міграція, тимчасове переміщення, адаптація до нових умов роботи; труднощі у сімейних взаєминах – вимушене розставання, конфлікти, непорозуміння тощо; питання стосунків батьків та їх дітей – перепади настрою, адаптація, психологічна травма тощо» [3].

Проте, рішення щодо звернення працівника до психолога викликає певний страх який формується в розумінні того що інформація, розкрита під час бесіди з фахівцем, може вийти за межі конфіденційності яку гарантував психолог. Такі думки в основним формуються під впливом негативного досвіду з іншими фахівцями, побоювання що це може позначитися на кар'єрі (родинних стосунках) через слабкість яка з'явилася у працівника від будь-яких причин.

Розв'язання цієї проблеми на думку В. Вовк полягає використання психологом комунікації яка: «служує інструментом і панівним елементом провадження його професійної діяльності. Уміння розуміти інших людей та будувати зворотний зв'язок, управління процесом спілкування, швидкість налагодити контакт, гнучкість і продуктивність комунікативного процесу, уважність і тактовність – це характеристики, які найзагальніше характеризують комунікативну компетентність психолога»[2 с. 23].

Умови сьогодення показують нам, що на якій би посаді, або на якому підприємстві не працювала людина – вона відчуває тривогу, страх, розгубленість та невпевненість у сталому майбутньому. Перебуваючи на робочому місці працівник не перестає думати і хвилюватися за себе та своїх близьких. Такі хвилювання заважають людині реально оцінити ситуацію та забезпечити вирішення поставлених професійних завдань. Дуже часто емоційний стан працівника стоїть на заваді виконання договірних зобов'язань, а тим самим може завдати удару по конкурентоспроможності підприємства.

Одна з головних задач бізнес-психологів – допомогти людині вийти із ситуації що склалася, стабілізувати її психо-емоційність та опанувати себе. Особливу увагу слід приділити людям, які безпосередньо мають відношення до наслідків військової агресії, до людей які складно переживають стресові ситуації.

Висновок. Підсумовуючи вищенаведене ми дійшли висновку, що розвиток бізнес-психології це перш за все дослідження поведінки персоналу на робочому місці, а проблеми які виникли через війну чи будь-що повинні усуватися в короткі терміни що сприятиме отриманню конкурентної переваги.

Список використаних джерел:

1. Метельська Н. Й. Розвиток професійно важливих якостей майбутніх психологів як чинник формування професійної самосвідомості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2017. Вип. 3. Том 2. С. 58–62.
2. Вовк В. О. Професійно-особистісні якості бізнес-психолога. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія» : науковий журнал*. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2022. № 15. С. 20–24
3. Блог з філософії та психології. Статті про різні аспекти психології людини. «Бізнес-психологи ролі і функції» URL: <https://ua.sainte-anastasiie.org/articles/trabajo/psicologos-de-empresas-roles-y-funcionems.html> (дата звернення 10.11.2023).

Полякова Світлана Василівна
кандидат філологічних наук, доцент, доктор філософії,
вчений секретар Дніпропетровського науково-
дослідного інституту судових експертиз Міністерства
юстиції України, м. Дніпро, Україна

Розумний Сергій Михайлович
директор Дніпропетровського науково-дослідного
інституту судових експертиз Міністерства юстиції
України, м. Дніпро, Україна

ЕКСТРАЛІНГВІСТИЧНІ ЗАСОБИ У РОЗКРИТТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ВІЙНИ

Комунікативні контакти визначаються не лише елементами вербальної комунікації, а й екстралінгвістичними засобами, умінням правильно сприймати візуальну інформацію, що

сприяє досягненню взаєморозуміння, розкриває моральноособистісний потенціал співрозмовника, відображає культурні та соціальні особливості певного народу. Екстралінгвістичні засоби мовознавства стали об'єктом наукового дослідження у II половині XX століття, багато студій про невербальну комунікацію напрацьовано в сучасних українських науковців кінця XX – початку XXI століття А. Барташова, С. Голощук, Н. Волкова, Г. Демиденко, І. Ковалинська, Т. Оспова, О. Селіванова, О. Стародубцева, О. Янова. За засобами невербальної комунікації приховується велика інформація, глибинний культурний прошарок, що відображає ментальність особи. На думку О. Ткаченка «ментальність відбивається і в інтонаційній специфіці мови, що становить частину її фонетики, бо носієві кожної мови властивий пов'язаний з певною інтонацією характер емоцій, позитивних або негативних, і відповідно оцінка висловлюваної думки» [6, с. 9].

Зважаючи на заявлену тему, розглянемо ті екстралінгвістичні засоби, які, за Ф. Бацевичем, «прив'язані до умов спілкування; декодуються «тут і тепер» у межах конкретної ситуації» [1, с. 59]. Ідеться про екстралінгвістичні засоби психологізму в антологіях «Воєнний стан» та «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія», які допомагають розкрити внутрішній стан людини, героїв есеїв і нарисів, причетних до повномасштабної війни, яку розв'язала Росія на українських землях.

Як зазначає Т. Осіпова, «Гібридна війна, яку розпочато проти України в 2014 році, показала силу слова, скеровану на маніпуляцію свідомістю, «ідеологізовану» комунікацію, що базується на ґрунтовно розробленій системі маніпулятивних механізмів впливу на людську свідомість, зокрема й через моделі словесного навіювання, що не завжди «розкодовуються» носіями мови» [5, с. 7]. В антологіях «Воєнний стан» та «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» митці фокусують увагу читача на глобальній в Україні проблемі – кровопролитній війні, на тих злочинах, що чинять окупанти й апелюють до особистого досвіду. **«Нові виклики вимагають нових, неавтоматизованих реакцій. Усвідомленого дихання. Харчування попри «не хочу». Писання текстів усупереч тому, що твоя голова і твоє серце завантажені геть іншим.**

*І ці виклики стаються щодня. Новини з фронту і портрети загиблих. Долі тих, хто мусив полишати домівки. Огидна брехня російських політиків і злочини російських військових. Ми цивільні, **реагуємо емоційно**, бо не можемо не реагувати. А ще тому, що це стосується безпосередньо нас – того, як ми себе **окреслюємо, як самоідентифікуємо**» [2, с. 33], (В. Арєнев «Буденні звички»).*

Екстралінгвістичні засоби це ті, що безпосередньо пов'язані із мовною діяльністю й буттям людини – *зітхання, плач, сміх, крик, паузи, «шмигання» носом* – але не пов'язані з комунікацією, несуть інформацію про психологічний стан людей, про пережиту трагедію конкретної людини й усього українського народу.

«Пафос і надриг стали основними стилістичними прийомами... рецептори сприйняття деформувалися в спосіб, коли майже неможливо стало сприймати будь-що, забарвлене нейтральними тонами, будь-що не про війну. Більше того, скромніші оберти й амплітуди інтонацій створюють ризик викликати агресію. Той, у кому недостатньо агресії, викликає агресію. Чим більше пафосу й агресії, тим більша певність у праві контролювати і вимагати.

*– Звісно, Юліє! – **закричала я.** – Про це не варто говорити! **Це не на часі!**»*

*– **Знаю!** – **закричала мені у відповідь Юлія.** – тому я можу розповісти про це хіба що тобі. [2, с. 22], (С. Андрухович «Хака. Або Формування ідентичності»).*

Невербальні засоби спілкування, що разом із «засобами мовного коду служать для створення, передавання і сприйняття повідомлень» [1, с. 59]. містять різні типології, що сприймаються й передаються різними сенсорними системами.

«Майже три місяці зими тривав затяжний психологічний експеримент над людяністю України. Війська на кордонах, навчання, переміщення, небезпека. Разом із ковідом – який на той час не тільки привчив до масштабних змін у способі масового персонального життя, призвичаїв до щоденної статистики втрат, надав особливих повноважень органам влади і певної самодисципліни громадянам, а й добряче вдарив по фізіології мозку, – суміш виходила доволі гіпнотичною» [2, с. 261], (Т. Прохасько «Забута весна»).

Набір екстралінгвістичних засобів досить обмежений, але їх використання стабільне: і адресант, і адресат беруть активну участь у спілкуванні. Із екстралінгвістичних засобів спілкування найголовнішою є інтонація. «Саме правильна інтонація відрізняє свого від інокультурного комуніканта. Найпоширеніша інтонаційна модель падання-підйом (fall-rise) часто супроводжується подібним жестом голови: вниз-вверх» [4, с. 242].

«Пані Алла оповідає жахливу історію загибелі найближчих людей, доньки й онуки, і не може добрати слів, аби все це переповісти. Щоразу зупиняється, зітхає і каже: «Важко! Дуже важко!» Потім каже: «Я кинула курити, а тепер викурюю дві пачки на добу... Понівечене російськими обстрілами українське село, чорні очі болгарина, чисто вимитий ганок сільської хати й моторошна фраза української жінки: «Я мила кров моїх дітей!» [2, с. 149], (В. Кебуладзе «Кров наших дітей»)). Прочитання подібного роду елементів поведінки співрозмовника сприяє досягненню високого ступеня взаєморозуміння.

Емоційний стан оповідачів у текстах антології передає динаміка гучності голосу, тональності, стану пригніченості, розгубленості, що дозволяє судити про зміну, наприклад, у «Презентації зі стресом» Ю. Винничука: «Я впав на крісло і видихнув повітря разом із лікарняними запахами. Лікар поглянув на мене співчутливо. Потім сказав: «А я отак щодня...щодня... І з кожним треба пожартувати, підколоти, не дати їм розкисати. Хоча серед них не бракує оптимістів, які рвуться знову на фронт.

Назад він мене вже взяти не зміг, я їхав автобусом і всю дорогу думав про те, як близько війна підступила до мене. Я наповнився по вінці голосами героїв, долоня ще відчувала потиски багатьох рук, а в очах мигтіли бинти, милиці, залізні штирі в ногах, чорні окуляри. Така війна вже не забудеться ніколи» [2, с. 69].

Отже, екстралінгвістичні засоби текстів антологій «Воєнний стан» та «Війна 2022: щоденники, есеї, поезія» розкривають умови реалізації мовлення, психічний стан очевидців подій найжорстокішої російсько-української війни, що змінила життя не лише України, а й усього світу, дозволяють зрозуміти настрій окремої людини й українського народу в цілому, адже це художні свідчення, створені учасниками надзвичайних подій баченого й пережитого в перші дні, прописані трагедії з реальними картинами.

Список використаних джерел

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Академія, 2004. 342 с.
2. Воєнний стан. (2023). Антологія /передм. Валерія Залужного. Чернівці: Видавець Померанцев Святослав.
3. Волкова Н. П. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник. Київ: Вид-во «Академія», 2006. 256 с.
4. Ковалинська І. В. Невербальна комунікація. Київ: Вид-во «Освіта України», 2014. 289 с.
5. Осіпова Т. Невербальна комунікація та своєрідність її омовлення в українському дискурсі: феномен вербалізації невербаліки: монографія. Харків: Вид-во Іванченка І. С., 2019. 388 с.

6. Ткаченко О. Мова і національна ментальність: спроба сучасного синтезу. Київ: Грамота, 2006. 386 с.

Радул Ірина Геннадіївна
кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології та соціальної роботи
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
м.Кропивницький, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-3941-2518>

ВІЙСЬКОВИЙ СТРЕС У ДІТЕЙ

Актуальність теми дослідження. Стрес як психологічний феномен був предметом вивчення багатьох науковців минулих часів, так і сучасників. Особлива увага приділялась психологічній природі виникненню стресу, виявленню особливостей розвитку стресу в різних вікових періодах, позитивним та негативним функціям стресу.

У той же час, віддзеркалюючи природу одного й того ж явища, мова не може вже іти про стрес у широкому розумінні, коли в Україні вирує війна, незліченна кількість мирних жителів зазнає обстрілів, бомбардування, переселення, загибелі людей та інших негараздів, пов'язаних з війною. А це все вказує лише на такий вид стресу як військовий стрес, який проявляється у особистості за описаних мною умов.

Професор Арієх Шалєв визначає, що військовий стрес має безліч різних конфігурацій: від стресового впливу новин про війну по телебаченню, або чуток, по мірі їх появи, до втрати близьких, руйнувань, вимушеного переселення, нестачі харчів, насилля та жорстокості, смерті та зруйнованих долей. Усі фактори військового стресу призводять до: великих, несподіваних та неминучих змін у житті; втраті різних типів: життя, безпеки, приналежності, соціального положення та статусу, продовольчої безпеки; невизначеності; непередбачуваності щодо свого існування, щодо військових подій.

Мета повідомлення – поняття військового стресу у дітей, його особливості та загальні принципи допомоги.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проживання військового стресу у дітей залежить від вікових особливостей. До 2–3 років діти його майже ні як не відчувають. Лише якщо вони були під обстрілами, то їх можуть лякати голосні звуки, гуркоти. Вони сприймають цей світ скрізь призму своїх батьків, особливо мами. Якщо батьки, перш за все мама спокійна чи стримує свій страх, зосередившись на заспокоєні дитини, гладить його, то в значній мірі війна проходить повз такої дитини.

Діти старші, після 4–5 років, вже сприймають війну, що якісь погані люди прийшли вбивати. Але зазвичай до 6–7 років діти ще не розуміють поняття смерті в її прямому значенні, якщо помер то це назавжди. З 7 років діти уже розуміють, що це інша країна прийшла, напала на нашу країну і воює з нами. Тобто розуміють приблизно так, як дорослі, але не розуміють причини війни. І в же з 10 років діти починають по дорослому розуміти, що є причини. І з 12–13 років підлітки розуміють на рівні дорослих. Діти втрачають відчуття безпеки світу, це базова довіра до світу.

У працях У. Юла та Р. Уільямса чітко виділені наслідки військового стресу, які відображаються на функціонуванні організму як і дітей так і дорослих, а саме: порушується психологічна регуляція діяльності, порушується поведінка, порушуються міжособистісні зв'язки.

Військовий стрес, призводить і до психосоматичних порушень таких як: порушення вітальних функцій (дихання, сну, харчові розлади найчастіше у дітей), серцево-судинні

порушення, алергічні прояви, зниження імунітету. До психологічних порушень відносимо: порушення в емоційній сфері, порушення у сфері відчуттів і сприймання (гіперакузія і т.д. дитина може залізати під стілець від сильного звуку, сильний звук починає дратувати, запахи дратують, одяг стягувати, тому що підвищується тактильна чутливість), уваги (концентрація уваги або спадає або загострюється, дитина відволікається на будь-який подразник; порушення пам'яті (згадуються яскраві травмуючі ситуації флеш бек-ефекти або навпаки нічого не може запам'ятати); мислення знижується цілеспрямовано (дорослі жаліються що одні і ті ж самі думки крутяться «розумова жвачка»).

Військовий стрес проявляється на емоційному рівні: 1. пусковим механізмом є тривога (вона запускає всі емоційні прояви, проявляється у всіх), 2. простежуються фобічні страхи (але не у всіх). Боїться, хоч на свідомому рівні розуміє що боятися не слід. Відбувається конфлікт між раціональним та емоціональним. Тому на цьому етапі виникають страх, темряви, висоти, залишатися на самоті. 3. депресія (не у всіх) проявляється у знижені настрою, відсутні позитивні емоції, знижується мотивація. 4. фаза агресія (не у всіх виникає). Дитина шукає хто винен і нападає проявляючи агресію. 5 почуття провини. 6. почуття втрати контролю.

Поведінкові прояви військового стресу вони полягають у наступному: знижується цілеспрямованість задач; прояви обмежувальної поведінки: страх вийти з дому, або залишитися на відкритому просторі; зниження темпу виконання різних видів діяльності (пише повільно, доручення робить повільно), загальмованість, мутизм. Прояви агресивної поведінки. І ця агресія в основному спрямовується на інших дітей. Агресія супроводжується деструктивними діями: наприклад, лома в пісочниці замок який побудувала інша дитина. Тому саме цій агресії необхідно давати вихід (пограти у війну, побитися паличками з пінопласту, які будуть імітувати шаблі чи просто дома подушками побитися). Використовувати злі іграшки, щоб дитина давала вихід агресії. Використовувати ляльки, які нагадують людей, і т.д. дуже важливо, агресія не забороняють, вона повинна знайти вихід, бути прожита.

Аутоагресивна поведінка – сам себе наказує, карає. Регресія – дитина повертається на ранні стадії онтогенетичного розвитку, істеричні реакції.

Негативізм поведінки, капризи це все прояви стресу. Граються в «не добрі ігри», «малює не добрі малюнки» – це все відображення негативних подій в іграх та малюнках, тому необхідно давати малювати, що дитина могла виражати через фарби і папір свої емоції.

Відповідно всі названі порушення позначаються і на батьківсько-дитячих відносинах. Тому, діти які переживають військовий стрес повинні отримувати від батьків захист у вигляді тактильного контакту. Обов'язково є створення певних ритуалів або продовження тих традицій які були під час мирного життя. Зараз дійсно умови не нормальні, але для системи захисту дитини, батьки повинні створити нормальні умови. Умови нормального життя: відвідувати гуртки різні, тобто дитину повинна бути включена в соціальні контакти. Це дуже гарна профілактика депресивним процесам як у дітей так у дорослих. Сумісні ігри з дорослими повинні займати чільне місце в системі батьківсько-дитячих стосунків (ігри з правилами, ігри в яких необхідно слідувати певному алгоритму). Важливе місце в системі захисту займають ритуали перед сном, які формують у дитини почуття психологічного захисту

У психології виділяють загальні принципи допомоги при військовому стресі:

1. Чим раніше тим краще, мається на увазі турбота один про одного, тактильні контакти, спокійна інтонація.
2. Допомога на місці – краще здійснювати допомогу де відбулася травма.

3. Повернення до звичайного функціонування (з дітьми треба опанувати новий матеріал, краще всього закріплення пройденого матеріалу, повторення і контроль). Головне скоріше почати щось робити.

4. Не лагоди те, що не пошкоджено. Треба спочатку зняти гострі прояву переживання стресу, гостру симптоматику, а потім іти далі в глибинні процеси.

5. Легітимізація переживань – дитині слід пояснювати, що з нею відбувається і це нормальна реакція на ненормальну ситуацію, хвилювання, емоції повинні отримати законний статус.

6. Опора на зовнішні та внутрішні ресурси. Треба знати до кого ти можеш звернутися за допомогою: мама, тато, вчитель (зовнішні ресурси), внутрішні ресурси (згадати складну ситуацію і що тобі допомогло її подолати).

7. Сім'я. Для дитини найкращі психологи це його батьки.

Список використаних джерел

1. Шалев А. Ю. Пережити негаразди війни. *Психосоматична медицина та загальна практика*. 2022. Т. 7, № 1. С. 21-22.

2. Shalev AY. Короткі поради щодо виживання для цивільних осіб в умовах військового стресу. [інтернет]. доступний у: <https://uk.e-medjournal.com/index.php/psp/article/view/357>

Радул Сергій Григорович,

канд. пед. наук, доцент,

*доцент кафедри професійної та авіаційної мовної підготовки
Української державної льотної академії*

м. Кропивницький, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-0899-3719>

EFFECT OF JOB RELATED AND PERSONAL STRESSORS ON THE PILOTS

Among the wide variety of documents regulating the special conditions of the pilots' activity, it is necessary to highlight ICAO Annex 1 to the Convention on International Civil Aviation. Annex 1 – *Personnel Licensing* requires that all airline pilots undergo a periodic medical examination

(by a doctor who is trained in aviation medicine) that includes both a physical and a mental assessment. If there is any concern from this medical screening then a further, more specialized, assessment can be undertaken that may include neuropsychological testing. Pilots also undergo periodic simulator checks as well as checks of performance during routine operations [5].

The purpose of the report is to distinguish stress factors of professional and personal nature that affect the effectiveness of the performance of professional duties of pilots and that significantly reduce their competitiveness, especially in the war and post-war periods.

Presenting main material. Commercial airline pilots are responsible for the safe carriage of thousands of people each day and need to be physically and mentally fit to perform the job. The mental health of aviation workers is a major concern for airlines, regulators and passengers because psychological problems among pilots are a threat to flight safety and the outcome of deteriorating mental health can be catastrophic as was the case with the recent German wings crash, now described as murder/suicide [6].

The working conditions and environment in which pilots work are physiologically and mentally challenging and it is important the aviation industry recognizes the different sources of work-related stress affecting pilots and seeks to reduce them. The physical environment in which

pilots operate can be challenging. They are confined to a small workspace and may spend long hours sitting in the cockpit. They are required to complete multiple duties at 35,000 feet whilst enduring poor air quality, noise, vibration, reduced oxygen, exposure to cosmic radiation and high altitudes [4].

In addition, working conditions are challenging and require pilots to work irregular hours, cope with frequently changing schedules, long hours of work, shift work, jet lag, early starts and late finishes and sleep disruption and they may receive an insufficient amount of time in which to recover between shifts. In addition, they have to work with different colleagues (of different nationalities and social backgrounds) on different routes every time they come to work and may have to cope with demanding situations when flying, such as systems failure or in-flight medical emergencies.

Not only do pilots have to deal with the unique pressures of flying aircraft, but they also have to contend with threats of terrorism / military attacks, working in an increasingly challenging economic environment with consequences for how their work is managed, the advent of low-cost carriers and in some cases zero hours contracts placing the pilot in the unenviable position of job uncertainty and insecurity. There is also a worldwide shortage of pilots placing more demands on those currently flying.

Personal stressors refer to life events which occur outside of the workplace which can affect performance at work. Like most people, pilots have obligations and responsibilities outside of work and are subjected to the same challenges and life events as everyone else in the general population such as illness, bereavement, marital and family difficulties. If these are not addressed they can lead to the development of mental health conditions such as anxiety and depression.

Frequent absences from home can make it difficult for pilots to establish and maintain sexual, marital and social relationships [1]. Disputes with loved ones and enduring relationship difficulties can lead to emotional upset which can impact on the ability to concentrate or make decisions at work. Stress also disrupts sleep and can lead to increased fatigue which in turn impairs social and cognitive performance. Some studies have found a link between interpersonal problems, financial difficulties and career strains to aircraft mishaps whilst others have reported a close association between mental health conditions and fatigue, lack of social support and work autonomy [2, 3].

Table 1.

A day in the life of a pilot

Short-haul roster																								
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1																								
2																								
3																								
4																								
5																								
Long-haul roster																								
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
1																								
2																								
3																								
4																								
5																								
6-8																								
9																								
10																								
11																								
12																								

Rows illustrate the times at which the pilot is rostered to work on successive days. Note that Day 1 is not necessarily a Monday. Three letter codes illustrate the route flown. E.g. LHR – CAI – LHR is Heathrow to Cairo and return.

The table shows the correlation between the load between household chores and the performance of professional duties.

Thus, both the pilots may live only some minutes away from the airport at which they report for work and will almost certainly have family responsibilities. For both pilots, some of the working days will cover weekends.

On Day 1, the short-haul pilot must negotiate rush hour traffic before completing a 12 hour shift, returning home after everyone else is asleep. The long-haul pilot must prepare to operate through the night after a day where they may need to be involved in regular family activities and must pack for a 5 day trip. Both must negotiate challenges around managing sleep and family commitments. What interruptions might occur? If they are at home and their partner works, surely it is the pilot's turn for the school run? How much sleep is possible at home in the daytime periods available to the pilot for rest? What are the implications for family relationships and social interactions if the pilot insists on sleeping when others are active or noisy? The point is that pilots, like most other people, have obligations and dependents outside of work. Where is there time for either pilot to complete general administration tasks such as buying house insurance? Imagine being the long-haul pilot arriving home when everyone is just getting up but exhausted from having been awake all night. Do they withdraw from family or social activities to sleep or try and join in becoming increasingly irritable and fatigued?

Conclusions. The brief overview and illustration on is not to suggest that all pilots are unhappy or do not live fulfilling lives. They are usually highly motivated; their role is practically and psychologically rewarding and reasonably high status and they generally manage these challenges well. When mental health issues arise, however, the impact of their working patterns on their physiological and psychological state and the psychosocial environment must be considered when assessing and managing clinical problems. Asking them about how they manage these challenges may be revealing. It is also an important factor to address in the professional support and treatment of temporarily or permanently grounded pilots. If they have been used to the shift patterns described, they may need detailed guidance and support in adapting to different routines, standard sleeping patterns and maintaining social and intimate relationships.

References

1. Bor, R., Eriksen, C., Oakes, M. & Scragg, P (Eds.). Pilot mental health assessment and support: A practitioner's guide. Oxon: Routledge, 2017.
2. Cooper, C. & Sloan, S. Occupational and psychological stress among commercial airline pilots. *Journal of Occupational Medicine*, 1985. pp. 570–576.
3. Little, L., Gaffney, I., Rosen, K. & Bender, M. Corporate instability is related to airline pilots' stress symptoms. *Aviation, Space and Environmental Medicine*, 1990. pp. 977–982.
4. Radul, S. Modern European approaches to pilot psychological / Materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference with international participation «Integral approach in psychology and social work: theory and practice» (February 24, 2023): Collection of theses / General editor. Dr. in Psychology, Prof. Klochek L.V., Dr. in Psychology, Prof. Geiko E.V. – Kropyvnytskyi: CSU, 2023. pp.105–108.
5. COSCAP SEA-EASA Personnel Licensing Course (ICAO APAC Office, Bangkok, Thailand, 28 October – 8 November 2019)
URL:https://www.icao.int/APAC/Meetings/2019%20COSCAP%20SEAEASA%20PEL/AN01_cons.2019_compressed.pdf (access date 05.10.2023)
6. ICAO Safety Report | 2022 Edition URL:https://www.icao.int/safety/aviation-medicine/AvMedSARS/Germanwings%20Accident%2024%20March%202015%20_an%20Overview_Anthony%20Evans.pdf (access date 04.10.2023)

*Рейко Анастасія Василівна,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

*Оран Марина Олегівна,
доктор псих. наук,
професор кафедри психології
Тернопільського національного
педагогічного університету ім. В. Гнатюка
м. Тернопіль, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-7598-8453>*

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ МЕНЕДЖЕРА: КЛЮЧОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ДЛЯ РОСТУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ БІЗНЕСУ У ВОЄННИЙ ЧАС

На складному етапі воєнних дій в Україні різні форми бізнесу стикаються з безпрецедентними викликами та складнощами функціонування. Здатність менеджерів долати ці виклики з витонченістю та мудрістю має вирішальне значення для процвітання та зростання організацій. Одним із фундаментальних аспектів, який суттєво впливає на управлінську майстерність, є емоційний інтелект. Конкурентоспроможність означає здатність підприємства надавати продукт, який відповідає визначеним вимогам потенційного клієнта, а саме: має хорошу якість, є в наявності в необхідній кількості, буде наданий клієнту в заявлений термін і має більш привабливі умови поставки порівняно з конкурентами ніші [2, ст.91-96]. У цій статті досліджується життєво важлива роль емоційного інтелекту в успіху та конкурентоспроможності бізнесу в умовах воєнного часу.

Емоційний інтелект, популяризований психологом Деніелом Гоулманом, охоплює здатність людини розпізнавати, осмислювати, використовувати та ефективно керувати власними емоціями. Крім того, він поширюється на розуміння емоцій інших людей, що сприяє більш продуктивній міжособистісній інтеракції. Компонентами емоційного інтелекту є самосвідомість, саморегуляція, мотивація, емпатія та соціальні навички. У книзі Деніела Гоулмана «Емоційний інтелект» автор стверджує, що вплив емоційного інтелекту у сфері бізнесу був для нього найбільшою несподіванкою, а особливо — в сфері управління та розвитку персоналу [1, ст.11]. Водночас, в часописі «Harvard Business Review» емоційний інтелект названо однією із найбільш впливових бізнес-ідей останніх десятиліть, а саме — «новаторською ідеєю, що здатна руйнувати стереотипи» [6].

Ситуації воєнного часу характеризуються невизначеністю та швидким прийняттям рішень. Здатність менеджера приймати обґрунтовані рішення під тиском, враховуючи емоційний вплив, є ознакою високого емоційного інтелекту. Це узгоджується з твердженням Гоулмана, що емоційний інтелект допомагає приймати рішення, які збалансовують логіку та емпатію, що є вирішальною навичкою у воєнному середовищі. У статті «Пріоритети розвитку бізнесу у воєнний час» автори стверджують, що для забезпечення високого рівня конкурентоспроможності, місцеві підприємства потребують значних фінансових ресурсів та зважених послідовних управлінських рішень, в першу чергу, з боку керівництва [3, ст.1-5]. Саме розвиток емоційного інтелекту менеджера буде впливати на ефективність прийнятих ним рішень.

Воєнний час часто приносить неочікувані зміни та виклики. Менеджер з високим рівнем емоційного інтелекту може адаптуватися до нових обставин і залишатися гнучким у

своїх підходах. Це перегукується з концепцією адаптивності, ключовим компонентом емоційного інтелекту. Адаптація до мінливих обставин, як зазначає Рувен Бар-Он, має вирішальне значення у воєнний час [7, ст.13-25].

Під час війни конфлікти інтересів майже неминучі. Керівник, який володіє емоційним інтелектом, може вправно орієнтуватися в конфліктах і ефективно вести переговори. У роботі Фішера та Юрі «Getting To Yes» підкреслюється важливість розуміння емоцій та інтересів для успішних переговорів, що забезпечує емоційний інтелект [4].

Війна суттєво впливає на конкурентоспроможність бізнес-менеджера різними способами. Наслідки, до яких може призвести тандем стану війни та низького рівня емоційного інтелекту керівника: невизначеність і нестабільність, ринкові коливання, порушення ланцюгів постачання, фінансова обмеженість, а також благополуччя та продуктивність працівників. Менеджерам складно робити точні прогнози та передбачення через непередбачуваність війни, що ускладнює планування та прийняття обґрунтованих рішень. Попит на певні товари чи послуги може різко зрости або впасти, і управлінцю необхідно швидко адаптуватися до цих змін, щоб залишатися конкурентоспроможним. Війна призводить до економічного спаду та збільшення витрат. Працівники у сфері управління можуть зіткнутися з труднощами у забезпеченні фінансування, управлінні грошовими потоками або підтримці прибутковості, що впливає на їхню здатність інвестувати в розвиток та інновації, які є життєво важливими для конкурентоспроможності. Також, стрес, якого зазнають працівники, можуть знизити їхню ефективність і результативність, впливаючи на загальну ефективність і конкурентоспроможність бізнесу в своїй ніші.

Те, як бізнес функціонує під час війни, може мати довготривалий вплив на його репутацію. Менеджери повинні ретельно орієнтуватися в комунікації та діях, щоб забезпечити позитивне сприйняття бізнесу, що має вирішальне значення для довгострокової конкурентоспроможності. Паралельно із цим, умови воєнного часу можуть обмежити доступ компанії до світового ринку через торговельні обмеження або геополітичну напруженість. Працівники у сфері управлінської діяльності повинні вивчати альтернативні ринки та стратегії для підтримки міжнародної конкурентоспроможності.

Деніел Гоулман сказав: «Emotional intelligence is the key to both personal and professional success», що дослівно можна перекласти як «Емоційний інтелект є ключем до особистого та професійного успіху» [5]. Опираючись на ідею його книги «Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ» можемо зробити висновок, що володіючи високим інтелектом, менеджери здатні мінімізувати негативний вплив умов воєнного часу на ефективність роботи великого та малого бізнесу.

Отже, коли організації стикаються з випробуваннями воєнного часу, роль менеджера з високим емоційним інтелектом стає вирішальною для конкурентоспроможності та зростання бізнесу. Емоційний інтелект дає менеджерам необхідні навички для прийняття обґрунтованих рішень, вміння надихати і вести за собою команду, адаптуватися до мінливих обставин і вирішувати конфлікти. Аналізуючи праці видатних психологів та науковців, можна стверджувати, що відточування емоційного інтелекту - це не лише розуміння себе та інших, але й забезпечення виживання, зростання та конкурентоспроможності бізнесу в умовах хаосу війни.

Як висновок, війна ставить перед керівниками підприємств значні виклики, які впливають на всі аспекти їхньої діяльності. Сюди можна віднести такі непередбачувані чинники як конфлікт інтересів, зміни в формуванні бюджету та фінансуванні, звуження кола клієнтів, економічну кризу, проблематичність прогнозування просування бізнесу, ситуацію невизначеності. Адаптація до цих викликів та прийняття правильних рішень у

таких складних умовах є критично важливими для збереження конкурентоспроможності та забезпечення виживання і розвитку бізнесу.

Список використаних джерел

1. Гоулман Д. Емоційний інтелект. 2020, Vivat. 512с.
2. Партута Т.О., Фесенко Т.В. Конкурентоспроможність підприємства та механізм її забезпечення. Журнал: Інвестиції: практика та досвід № 12/2012р. ст. 91-96.
3. Стефанюк О.Д., Галунець Н.І. Пріоритети розвитку бізнесу у воєнний час. Вісник: Економіка та суспільство, №49, 2023р., 5 с.
4. Fisher R., Ury W. Getting to Yes. Random House, 2012. 628р.
5. Goleman D. Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ. Random House Publishing Group, 2005. 352р.
6. Harvard Business Review, Daniel Goleman, Ellen Langer, Christina Congleton, Annie McKee. Harvard Business Review Emotional Intelligence Collection (4 Books) (HBR Emotional Intelligence Series). Harvard Business Press, 2017, 600р.
7. Reuven Bar-On. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI). University of Texas Medical Branch, Psicothema 2006. Vol. 18, supl., pp. 13-25

Савелюк Наталія Михайлівна

*доктор психол. наук, професор,
професор кафедри психології*

*Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
м. Тернопіль, Україна*

АСОЦІАТИВНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ У ДОСЛІДЖЕННІ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ВЕРБАЛЬНОГО СТИМУЛУ «УКРАЇНА»

Асоціативний експеримент належить до групи методів проєктивного типу, інша його назва – тест словесної асоціації. Він уперше описаний та систематизований Ф. Гальтоном у зв'язку із завданням вивчення «асоціації ідей». Згодом асоціативний експеримент отримав науковий розвиток у дослідженнях Е. Крепеліна, К. Юнга, Г. Кента, В. Вундта, О. Лурії, а також Д. Рапапорта зі співробітниками [1; 2].

Родове поняття «проєктивний метод» указує на специфічність асоціативного експерименту, пов'язану зі складністю чіткого статистичного аналізу його результатів і підведення їх під певні узагальнені норми. З усім тим, у цьому спрямуванні успішно здійснена ціла низка наукових досліджень, що засвідчують можливості квантифікації відповідних результатів.

Так, згідно з детерміністичною позицією З. Фрейда, так звані «вільні асоціації» насправді не є «вільними». Вони викликаються та спрямовуються несвідомими афективними утвореннями психіки людини («комплексами»), виступаючи символічним відображенням хоча і пригнічених, проте істинних її потягів, бажань, думок. А тому тлумачення таких виявлених вербальних асоціацій як символів змісту, прихованого від інших і часто навіть від самого їх «автора», – обов'язковий компонент класичного психоаналізу [6].

З позицій суб'єктно-діяльнісного підходу, спорідненість досвіду активностей окремих особистостей та цілих спільнот позначається на мірі схожості індивідуальних вербальних і невербальних реакцій в умовах асоціативного експерименту [5]. У зв'язку з вищезазначеним використання в нашому емпіричному дослідженні даного методу було

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

обумовлене, зокрема, пошуками суб'єктно орієнтованих передумов для інтерпретації результатів подальших психосемантичних досліджень особистості.

Мета повідомлення – проаналізувати та порівняти результати двох констатувальних емпіричних зрізів, пов'язаних із вивченням семантичних полів вербального стимулу «Україна» у свідомості здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. В дослідженні було двічі використано вільний асоціативний експеримент, який не передбачає будь-яких обмежень вербальних реакцій в їх кількості або за певними ознаками. При встановленні міри типовості цих реакцій ми спиралися на твердження науковців про те, що якщо асоціація при описуванні якого-небудь стимулу використана трьома або більшою кількістю респондентів, то вона використана не випадково [3].

Перший емпіричний зріз здійснений у 2006 році на вибірці студентів західного, центрального та східного регіонів України. Участь на цьому етапі дослідження узяли 309 здобувачів вищої освіти Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту ім. Тараса Шевченка, Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського, Кіровоградського національного технічного університету (назви ЗВО – на період проведення відповідного констатувального зрізу) [4].

Другий емпіричний зріз – у 2023 році з представниками здобувачів вищої освіти теж західного, центрального та східного регіонів України. Вибірку загальною чисельністю 386 осіб склали студенти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та Національного університету «Запорізька політехніка» (таким чином знову була збалансована участь представників різних спеціальностей, за різними галузями наук).

Проаналізуємо отримані результати. На першому констатувальному етапі було отримано 427 вербальних реакцій (табл. 1):

Таблиця 1

Семантичні поля вербального стимулу «Україна» (2006 рік)

№ з/п	Слово-реакція (або синонімічна група слів)	Кількість асоціацій
1.	«Держава, країна»	94
2.	«Батьківщина, Вітчизна»	89
3.	«Моя, рідна»	36
4.	«Природа, навколишнє середовище» («поле», «небо», «сонце», ін.)	35
5.	«Незалежність, суверенітет»	26
6.	«Мати, батьки, сім'я»	19
7.	«Культура, її елементи» («вишиванка», «рушник», «пісня», «писанка», ін.)	14
8.	«Занедбаність, знедоленість, слабкість»	14
9.	«Природа, живі символи України» («калина», «вишня», «жито», «пшениця», ін.)	13
10.	«Національно-державна символіка» («прапор», «герб», «гімн»)	9
11.	«Місце на карті, край»	9

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

12.	«Народ, нація»	8
13.	«Видатні діячі культури» («Тарас Шевченко», «Леся Українка», «співачка Руслана», ін.)	7
14.	«Київ»	6
15.	«Президент»	6
16.	«Ми, єдність»	6
17.	«Могутність, багатство»	6
18.	«Історія, пращури»	4
19.	«Мова»	3
20.	«Війна, революція»	3
21.	«Люди»	3
22.	«Демократія»	3
23.	Статистично незначущі реакції: «суспільство», «закони», «громадянство», «молодість», «майбутнє», «надія», «Всесвіт», «центр Європи», «ім'я», «націоналізм», «руки», «ненависть», «обман», «рекламний ролик»	по 1

Як бачимо, домінантними узагальненими реакціями серед асоціацій на слово-стимул «Україна» на тоді стали як абстрактна група понять «Держава, країна», так і більш емоціогенна «Батьківщина, Вітчизна», що за кількісними показниками майже рівні. Таким чином, після відомих суспільно-політичних подій «Помаранчевого майдану» для вагомої частини досліджених у той період студентів «Україна» продовжувала сприйматися та осмислюватися амбівалентно – і як «просто держава», «місце на карті» й т.п., і як рідна серцю «Батьківщина».

На другому констатувальному етапі отримано 735 асоціацій (табл. 2):

Таблиця 2

Семантичні поля вербального стимулу «Україна» (2023 рік)

№ з/п	Слово-реакція (або синонімічна група слів):	Кількість асоціацій:
1.	«Дім» («дім», «хата», ін.)	100
2.	«Воля, незалежність, свобода»	66
3.	«Батьківщина»	65
4.	«Непереможність, незламність» («перемога», «непереможна», «незламність», «героїзм», ін.)	50
5.	«Родина, сім'я, батьки»	47
6.	«Природа, навколишнє середовище» («поля», «лани», «степи», «земля», «простір», «небо», «море», «ліси», ін.)	47
7.	«Країна, держава»	33

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

8.	«Національно-державна символіка» («прапор», «герб», «тризуб», «блакитний», «жовтий», ін.)	29
9.	«Моя, рідна»	26
10.	«Сила, могутність»	26
11.	«Культура, її елементи» («культура», «традиції», «борщ», «вишиванка», «пісня», «хліб», «сало», ін.)	26
12.	«Єдність, згуртованість»	25
13.	«Війна, її наслідки»	21
14.	«Негативні явища та символи» («біль», «корупція», «обман», «безнадія», «Чорнобиль», ін.)	19
15.	«Природа, живі символи України» («пшениця», «жито», «Карпати», «калина», «соняшник», ін.)	17
16.	«Екзистенція та майбутнє» («життя», «жити», «хотіти», «дитинство», «майбутнє», «завжди», ін.)	15
17.	«Мир та спокій» («мир», «спокій», «тиша», «комфорт»)	14
18.	«Історія» («козацтво», «Хортиця», «Майдан», ін.)	13
19.	«Київ»	11
20.	«Етика та естетика» («краса», «правда»)	11
21.	«Позитивні емоції» («щастя», «радість», «гордість», «найкраща», ін.)	11
22.	«Місце, край»	10
23.	«Мова»	9
24.	«Люди»	9
25.	«Нація, народ»	7
26.	«Видатні діячі культури та політики» («Тарас Шевченко», «Бандера», «Зеленський»)	5
27.	Статистично незначущі реакції: «влада», «гривня», «світ», «Європа», «молодість», «зміни», «доля», «свідомість», «небайдужість», «серце», «тепло», «ненависть», «патріот», «герої», «жінки», «біженці», «бідність», «поділ», «чорне», «біле», «монумент», «хрест», «Києво-Печерська Лавра»	по 1

Можемо констатувати, що трагічні події спочатку «Євромайдану», потім – «АТО», «ООС», а далі й повномасштабної війни росії проти України істотною мірою змінили семантичні поля сприймання та осмислення досліджуваного поняття. Зазначене засвідчує той факт, що за результатами асоціативного експерименту в 2023 році домінантними реакціями стали «Дім» і «Воля, незалежність, свобода». Інакше кажучи, більшістю респондентів власна країна вже не сприймається значною мірою абстрактно, як це було

майже 20 років тому, натомість вона стала ближчою, ріднішою, «родинно-домашньою». Крім того, війна додала істотні та закономірні конотації «непереможності, незламності».

Висновки. Отже, у дуже складних історичних, політичних, психологічних умовах уже неприхованої війни росії проти нашої держави спостерігається очікувана суттєва трансформація сприйняття та осмислення вербального стимулу «Україна». Провідними серед відповідних асоціацій стали поняттєві групи «Дім» і «Воля, незалежність, свобода». Також закономірно з'явилася група реакцій «Непереможність, незламність», що вербально втілює духовний ресурс українців. Натомість однією з незмінних основ сприйняття «України» упродовж багатьох років залишається «Батьківщина», що відображає архетипні засади ролі збірних образів «Батька/Матері» у житті кожної людини як соціальної істоти.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в порівняльному аналізі результатів асоціативних експериментів не лише у хронологічному, а і у віковому, гендерному та інших соціально-демографічних аспектах.

Список використаних джерел

1. Дерев'яно С. П. Когнітивна психологія : навч. посібник. Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2012. 184 с.
2. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика : навч. посіб. Луцьк: РВВ «Вежа», 2008. 188 с.
3. Коструба Н. Вербальна репрезентація концепту «церква» (за даними асоціативного експерименту). *Психолінгвістика*. 2018. № 23, Вип. 1. С. 160–174.
4. Савелюк Н. М. Психосемантичні особливості громадянської свідомості студентської молоді : Автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
5. Спиридонова Л. К. Асоціативний експеримент як засіб дослідження образу світу. *Наука і освіта*. 2015. № 1. С. 152–158.
6. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки. Київ: Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.

Созонюк Ольга Степанівна,

канд. псих. наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6810-6341>.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ДІТЕЙ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ: СУЧАСНІ ВИКЛИКИ

Постановка проблеми. Психологічні джерела, як зарубіжні, так і вітчизняні, висвітлюючи проблематику вимушених переселенців, біженців, внутрішньо переміщених осіб, констатують наявність у них травматичних переживань, потенційних стресових розладів, емоційного неблагополуччя [1,3].

Війна - одна з подій, що найбільше дестабілізує наше життя. Як дорослі, так і діти перебувають під впливом травматичних подій, однак діти є особливо вразливою групою. Дорослим значно легше пристосуватися до умов переселення, вони використовують уже набуті механізми психологічного захисту або перевірені на досвіді поведінкові реакції, які ще недостатньо розвинені у дітей та підлітків. Через обмежений контроль над своїм оточенням і власними силами діти не можуть зрозуміти, що відбувається насправді. Так, маленькі діти внаслідок вікових особливостей власного мислення негаразди в найближчому

соціальному оточенні можуть пояснювати своєю неслухняністю та брати вину на себе. До всього цього додається те, що самі психологічні травми внаслідок глибинності та великої сили впливу на людину призводять до роз'єднаності батьків і дітей, руйнують емоційні зв'язки і згуртованість сім'ї. Мама й тато часто занадто заглиблені у власні болісні переживання, у них немає ані сил, ані ресурсів, щоб розмовляти з дітьми та спробувати дізнатись, що саме вони відчувають, і хоча б якось втішити дитину.

Болючі спогади про травматичні події, тривожні сни, відчуття того, що ти знову переживаєш біль, страх або кривду, підвищення агресивності, загострення почуття провини, значна збудливість та порушення когнітивних функцій – базовий перелік симптомів ПТСР, які мають діти внутрішньо переміщених осіб.

Вбачаємо розглянути особливості надання психологічної допомоги та специфіку розвитку національної ідентичності як фактору відновлення психологічного балансу дітей та їх батьків з числа внутрішньо переміщених осіб.

Виклад основного матеріалу дослідження. Психічний стан дітей і дорослих ВПО, які залишились у зоні бойових дій або через певний час після їх початку залишили цю зону, абсолютно типовий для тих, хто зазнав травми. Так, за даними ЮНІСЕФ на вересень 2023 р., більша половина дітей Сходу та Півдня віком від 7 до 18 років стали свідками подій, пов'язаних з війною, зокрема бачили бойові дії, були очевидцями завдання ушкоджень рідним та знайомим людям, стали свідками вбивства.

За даними Міжнародної організації з міграції, кількість внутрішньо переміщених осіб в Україні перевищила 8 млн. Багатьом із них потрібна психологічна підтримка та допомога.

Станом на зараз, як засвідчує досвід, через місто Рівне перемістилося понад 80 тисяч осіб, серед них – близько 6 тисяч дітей-переселенців. У нашому місті створено центри для переселенців з Херсону, Маріуполя, Бахмута, Авдіївки та інших міст і селищ, які потрапили під окупацію чи були зруйновані ворожими обстрілами. Злагоджена робота з вимушено переміщеними особами надає можливості кожному з них відчути себе захищеним, потрібним, незабутим. Різноманітні об'єднання, центри, громадські організації, пункти незламності та заклади освіти, волонтерські спільноти здійснюють надання психологічної, гуманітарної, медичної, матеріальної допомоги переміщеним особам з числа вимушених переселенців.

На особливу увагу заслуговують дитячі центри. Від Рівненського центру Арт-терапії викладачі кафедри вікової та педагогічної психології РДГУ надавали волонтерську психологічну та соціальну допомогу дітям ВПО.

Діти особливим чином реагують на вплив надмірного стресу. Вони найчастіше не можуть розповісти про те, що їх турбує. Батьки нерідко намагаються просто дисциплінувати дитину, яка «нестерпно» себе поводить, не усвідомлюючи, що так можуть проявлятися наслідки психотравми у неї.

Проте, спостерігаючи за дітьми, можна зрозуміти, що вони потерпають від травмуючих подій. Наслідки сильного стресу проявлятимуться і в поведінці дитини, і у змісті її малюнків, виробів, ігор, фантазій, і у емоційних станах, позначаються на процесах мовлення, пам'яті, мислення, викликать хронічні соматичні захворювання тощо. Діти ВПО виливали свої емоції на папері, зображуючи національні символи, цінності, прапор, герб, вишиванку, що стали потужним імпульсом до розвитку національної ідентичності. Діти війни – різного віку, різної статі, але їх об'єднує одне горе, одна біда. Відреагування отриманих психологічних травм у кожної дитини відбувається індивідуально та залежить від родинних, соціальних та особистісних умов відновлення.

Головною умовою успішної реабілітації може виступати прозорість стосунків між дорослими та дітьми, а також своєчасна психоедукація станів дитини. Коли мама, тато чи інші близькі для дитини дорослі самі перебувають у критичних станах чи мають негайно

реагувати на зовнішні небезпечні обставини, зазвичай дитина сприймається як особа, що має мовчки слідувати за дорослими та виконувати їх вимоги. Така постанова питання є конструктивною у разі небезпеки, але коли ситуація змінилася або родина вже перебуває у безпечному місці, має змінитися відношення до дітей, що перебувають разом з дорослими. Тобто, потрібно проінформувати дитину про те, що відбувається, як треба діяти, як запобігти небезпеці та інші нагальні питання, які б допомогли дитині відновитися.

До важкого травматичного досвіду переживань, набутого в зоні бойових дій, приєднуються тривоги й страхи, пов'язані з переїздом переселенців на нове місце проживання. Спостерігається ефект ретравматизації – одна травма накладається на іншу: загроза життю та благополуччю за місцем попереднього проживання (одна травма) поєднується з необхідністю контактувати з незнайомим середовищем (вторинна травма) [2].

Схемою роботи для успішного відновлення після травматичних подій є, по-перше, своєчасна психоедукація та увага до потреб дитини, по-друге, робота з її емоційним станом та надання можливості різними способами пройти відреагування травмуючого досвіду. Це можуть бути вправи на вивільнення агресії (такі як побити подушку, з силою малювати олівцями, рвати папір та інше), робота з горем, робота з тілом та зажимами, які утворилися внаслідок травматичної події. Для дітей підліткового віку обов'язково вибудовування лінії часу травматичної події – для того, щоб повернути їм контроль над їхніми спогадами та можливістю контролювати власне життя. Також важливо з дітьми старшого шкільного віку працювати над побудовою життєвої перспективи, оскільки багато хто з них внаслідок травматичних подій бояться будувати плани на майбутнє, бо все може змінитися в будь-яку хвилину, вони не відчують основи і стабільності, а побудова планів, яка буде залежати від них самих і втілюватись життя ними – повертає дітям відчуття стабільності, впевненості та контролю над власним життям.

Крім того, негативні емоційні переживання, емоційна травмованість переселенців можуть посилюватися і через невиробленість проукраїнської громадянської позиції. Факт залежності психоемоційного стану від громадянської позиції людини було виявлено як статистичну закономірність під час масових опитувань учнівської молоді ВПО, проведених Інститутом соціальної та політичної психології НАН України: простежується чітко виражений зв'язок модальності почуттів респондента-старшокласника з його позицією щодо збереження цілісності держави. Ті старшокласники, які вважають, що Україну можна зберегти як єдину державу, порівняно з їхніми опонентами з проросійським баченням війни переживають позитивні почуття (надію, оптимізм, гордість, співчуття тощо) в 3-4 рази частіше. Отже, за інших однакових умов проукраїнські погляди учнівської молоді ВПО істотно поліпшують їхнє емоційне самопочуття.

Висновки. Отже, психологічна допомога дітям-переселенцям стосується насамперед коригування їхніх емоційних станів та адаптації до нових місць проживання на рівні когнітивних і поведінкових реакцій. Проте ця допомога має будуватися на більш комплексних засадах та враховувати соціально- та політико-психологічну складову процесу їхньої адаптації та справжньої інтеграції в українське суспільство, тобто йдеться про виховання дітей у дусі патріотизму та національної єдності на базі європейських цінностей. Безумовно на підвищення рівня національної ідентичності впливає багато чинників і серед них доброзичливе ставлення жителів західних областей до біженців зі східних областей. Тисячі людей надали прихисток і їжу вимушено переміщеним особам. Це сприятиме процесам консолідації нації. Але є виклики знищення української національної ідентичності через примусове вивезення дітей до росії. А на окупованих територіях вже у молодших класах переконають дитлахів, що такої нації як українці не існує, що це вигадка нацистів. Це злочин, який прирівнюється до геноциду народу. Окупанти порушують усі норми міжнародного права, вчиняють насильство над мирними людьми.

Отже, підсумовуючи можна сказати, що в умовах такої важкої російсько-української війни у XXI столітті відбувається переосмислення багатьма людьми справжньої суті пропаганди росії про «один народ» і про «звільнення українців від нацизму». Вражає героїзм і чуття великої та єдиної родини тих, хто захищає нашу землю і тих, хто забезпечує надійний тил. Важливо, щоб приховані представники «руського міра» зникли назавжди з нашого життя. А для цього потрібно протиставити їм нашу справжню багату культурну спадщину і на її основі виховувати справжніх європейців. Бо в основі збереження національної ідентичності лежить матеріальна і нематеріальна культурна спадщина народу, тяглість традицій. А їхня доступність для всього суспільства залежать від рівня науки та освіти.

Список використаних джерел

1. Вестбрук, Д., Кеннерлі, Г., & Кірк, Дж. (2014). Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів: Свічадо.
2. Максимова, Н. А. (2014). Методичні рекомендації щодо організації та надання психологічної допомоги дітям та сім'ям вимушених переселенців. Інформаційно-методичний збірник, 9, 39–52.
3. Мюллер, М. (2014). Якщо ви пережили психотравмуючу подію. Львів: Свічадо.
4. Осадько, О. Ю. (2015). Актуальні проблеми надання психологічної допомоги постраждалим від конфлікту на сході України. В Т. М. Титаренко (Наук. ред.), *Психологічна допомога особистості, що переживає наслідки травматичних подій, Збірник матеріалів наукового семінару*. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Представництво Польської академії наук у м. Києві, Соціально-психологічний методичний реабілітаційний центр (с. 77–87). Київ: Міленіум.

Сидоркевич Дмитро Йосипович
здобувач ступеня PhD
Рівненського державного
гуманітарного університету
м. Рівне, Україна

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФІЗИЧНИХ РЕАБІЛІТОЛОГІВ ДО ФАХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

В сучасних документах, які регламентують освітній процес у закладах вищої освіти зазначається, що основним результатом діяльності кожного з них має стати не лише оволодіння знаннями, уміннями та навичками, а й опанування системи ключових компетентностей в інтелектуальній, громадянсько-правовій, комунікаційній, інформаційній та інших сферах.

Компетентнісний підхід розглядається як свого роду інструмент посилення соціального діалогу вищої школи із всією парадигмою професійної діяльності, як засіб поглиблення співпраці викладача зі студентами та із випускниками вищих освітніх закладів [2, с. 239].

Варто зауважити, що підготовка майбутніх фізичних реабілітологів у закладах вищої освіти передбачає формування компетентностей, що стосуються пізнавальної діяльності і саморозвитку фахівця, його соціальної діяльності, знань у галузі фундаментальних наук та практичних умінь у сфері професійної діяльності. Галузь охорони здоров'я через воєнні події у нашій державі все більше потребує не просто висококваліфікованих професіоналів, а творчих особистостей, здатних самостійно здобувати потрібні знання і на їх основі

створювати нові методи фізичної реабілітації та лікування. Перед закладами вищої освіти постає завдання не лише давати здобувачам освіти професійні знання і вміння, але й формувати у них професійно значущі та соціально необхідні для реабілітолога особистісні якості (компетентності). Як от: культура системного мислення, професійна відповідальність, прагнення до саморозвитку, стійкість до соціальних та економічних факторів, що постійно змінюються.

В сучасному світі, де конфлікти та воєнні події стають невід'ємною частиною нашого життя, роль фізичних реабілітологів набуває особливого значення. Їхня місія полягає не лише в покращенні фізичного здоров'я пацієнтів, але й в психологічній підтримці та відновленні психосоціальної адаптації. Питання формування професійної компетентності майбутніх фізичних реабілітологів у воєнний та повоєнний періоди належать до одних з найактуальніших на сучасному етапі. Це завдання вимагає специфічних психологічних умов для успішного вирішення професійних завдань.

Метою даного повідомлення є, спираючись на аналіз наукової літератури, а також враховуючи особливості професійної діяльності фахівця з фізичної реабілітації, визначити систему психологічних умов формування професійної компетентності фізичних реабілітологів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Професійна компетентність у діяльності фізичного реабілітолога – це здатність фахівця найбільшою мірою оптимально розв'язувати певне коло професійних завдань та задач [1, с. 109]. Професіоналізм передбачає сформованість багатьох професійних умінь та навичок, компетентностей тощо. Психологічна наука окреслює декілька груп професійної компетентності: компетентність професійної діяльності, компетентність в професійному спілкуванні, аутопсихологічна компетентність.

Показниками професійної компетентності є загальна сукупність об'єктивно необхідних знань, умінь і навичок, уміння правильно їх застосувати у процесі виконання своїх функцій; знання та прогнозування можливих наслідків певних дій; результат праці людини; практичний досвід; гнучкість методу; критичність мислення, а також професійні позиції, індивідуально- психологічні якості [3, с. 228].

О. Сущенко вважає, що професійна компетентність, як визначна характеристика діяльності фахівця з фізичної реабілітації, включає три компоненти: когнітивний – володіння спеціальними професійними знаннями; операційний – здатність до їх реалізації на практиці через сформовану систему спеціальних фахових умінь і навичок; аксіологічний – інтеріоризація системи професійних цінностей реабілітаційної практики як норма професійної діяльності, що була засвоєна в ході професійно-практичної підготовки студентів [3, с. 229].

На нашу думку, однією з ключових складових професійної компетентності є самосприйняття та мотивація. Фізичний реабілітолог повинен чітко розуміти власні можливості, готовність до сталого вдосконалення та підвищення кваліфікації. Самосприйняття сприяє пізнанню власних сильних та слабких сторін, що, в свою чергу, дозволяє ефективно впливати на професійний розвиток.

Емоційна стійкість стає критично важливою у фізичній реабілітації, особливо в умовах воєнних подій. Робота із ветеранами або постраждалими від воєнних конфліктів може вимагати від фахівця не тільки фізичної допомоги, але і уміння емпатії та співчуття. Здатність виправно реагувати на емоційні виклики та залишатися стійким в умовах стресу допомагає побудувати довіру та встановити ефективні взаємовідносини з пацієнтами.

Стресостійкість і адаптація – це ключові психологічні аспекти для фахівця у воєнний період. Здатність швидко адаптуватися до змін в умовах, де вимагається миттєве реагування на нові ситуації, дозволяє реабілітологам ефективно виконувати свої обов'язки та надавати необхідну допомогу.

Комунікаційні навички виступають ще однією важливою складовою. Здатність висловлювати свої думки чітко, ефективно спілкуватися з пацієнтами та іншими членами медичного персоналу - це вирішальний фактор для успішної роботи та побудови позитивних відносин.

Професійна етика та емпатія виходять за межі технічних навичок. Вони стають моральним компасом фахівця, визначаючи його відносини із пацієнтами та його підходи до роботи.

У контексті сучасного ринку праці фахівців із фізичної реабілітації можна відзначити їх високу конкурентоспроможність, що проявляється у готовності молодого спеціаліста до неперервного професійного розвитку та здатності виконувати свою роботу якісно та творчо, з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної особи.

Формування професійної компетентності розпочинається на етапі професійного становлення особистості та триває протягом усього цього періоду. Компетентність випускника закладу вищої освіти формується за участю різних факторів, оскільки це визначається «індикаторами», які дозволяють оцінити готовність студента-випускника до практичної діяльності, його подальшого особистісного розвитку та активної участі в житті суспільства.

Висновки. У висновку слід відзначити, що формування професійної компетентності майбутніх фізичних реабілітологів у воєнний та повоєнний періоди є складним та багатогранним процесом. Психологічні умови відіграють важливу роль у становленні фахівця, наділеного не лише технічними навичками, але й здатністю адаптуватися до екстремальних умов, висловлювати емпатію та виправно реагувати на психосоціальні виклики. Збалансований психологічний підхід стає запорукою успішної роботи та сприяє відновленню фізичного та психічного здоров'я пацієнтів в умовах воєнного та повоєнного періоду.

Список використаних джерел

1. Примачок Л. Професійна компетентність як інструмент ефективного фахового становлення спеціаліста з фізичної реабілітації. *Психологія : реальність і перспективи*. 2019. № 13. С. 106-115. DOI: https://doi.org/10.35619/prap_rv.vi13.130.
2. Примачок Л. Структура професійної компетентності фахівця з фізичної реабілітації. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*. 2019. № 16. С. 2380-250.
3. Сущенко О. Теоретичні основи формування професійної компетентності майбутніх фахівців із фізичної реабілітації. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : науковий журнал*. 2018. № 4 (78). С. 226-237.

Халік Олена Олександрівна,

канд. психол. наук, доцент,

доцент кафедри загальної та вікової психології

Криворізького державного педагогічного університету,

м. Кривий Ріг, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-0460-6072>

РОЗВИТОК САМООСВІТНЬОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВИПУСКНИКІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ЗВО ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОСТІ ВІДБУДОВЧИХ ПРОЦЕСІВ У ВОЄННИЙ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

У сучасних умовах постійної невизначеності у воєнний і повоєнний період перед випускниками педагогічного ЗВО (вчителями, психологами, соціальними педагогами)

постає ціла низка важливих завдань, зокрема, долучитися до освітнього процесу в нових реаліях; сприяти адаптації навчальних програм, у зв'язку з новими викликами; забезпечити стабільне та безпечне освітнє середовище; сприяти розвитку резильєнтності учнів; надавати консультації батькам у вихованні та освіті дітей у складних воєнних та повоєнних умовах; допомогти внутрішньоопереміщеним дітям, підліткам, юнацтву й дорослим, а також тим, хто повернеться з закордону інтегруватися в українське суспільство, сприяти формуванню оптимістичного бачення майбутнього тощо. Враховуючи різноманітність та різноспрямованість завдань, які будуть виконувати майбутні вчителі, психологи та соціальні педагоги, чим сприятимуть відбудовчим процесам у воєнний та повоєнний періоди, важливо відзначити, що саме розвиток їх самоосвітньої компетентності буде тим значимим підґрунтям, що дозволить успішно виконувати професійну діяльність.

Мета – теоретико-практичний аналіз особливостей розвитку самоосвітньої професійної компетентності випускників педагогічного ЗВО як умови ефективності відбудовчих процесів у воєнний та повоєнний періоди.

Виклад основного матеріалу дослідження. Значна частина дослідників (Л. Б. Адарюкова, Т. П. Березюк, І. Д. Бех, О. В. Кочерга, О. М. Цільмак, Н.М. Токарева та ін.) розглядають компетентність як цілісне, системне утворення, що має інтелектуально-пізнавальний, ціннісно-смісловий, операційний (операційно-технологічний) та емоційно-оцінний компоненти.

С. Пухно тлумачить самоосвітню компетентність як сукупність якостей особистості, які обумовлюються досвідом її діяльності в різних сферах, які забезпечують її саморозвиток [3, с.90]. Самоосвіта є невід'ємною складовою професійної підготовки особистості в швидкоплинних умовах, в ситуаціях невизначеності і є безперервним процесом, який має надзвичайний вплив на ефективність відбудовчих процесів в поствоєнному суспільстві. Н. Токарева розглядає самостійне учіння як внутрішньо мотивовану, цілеспрямовану учбову діяльність учня чи студента, що має розвивальний потенціал, продуктом якої можуть стати зміни в структурі самої особистості [4, с. 46].

Самоосвіта випускників педагогічних ЗВО має бути спрямована на розвиток компетенцій, необхідних для відбудови освіти та суспільства після війни, включаючи вміння працювати з травмованими дітьми, підлітками та юнацтвом, вміння адаптувати інноваційні методи навчання в умовах обмежених ресурсів, вивчення підходів до надання психологічної підтримки та відновлення психічного здоров'я особистості тощо.

Поряд з тим, майбутні фахівці у процесі самоосвіти під час війни й в повоєнний період можуть зіштовхнутися зі зниженням здатності до самоосвіти через високий рівень стресу та тривожності, що перешкоджатиме концентрації уваги, знижуватиме здатність до запам'ятовування, негативно впливатиме на мотивацію. Крім того, військові дії можуть призводити до обмеження доступу до освітніх ресурсів (різних навчальних матеріалів, інтернету), відсутності можливості через безпекову ситуацію відвідувати освітні заклади та бібліотеки. Зниження особистісної ресурсності в умовах війни може призводити до перерв у навчанні, ускладнюючи можливість здійснювати систематично самоосвіту.

Для вивчення особливостей розвитку самоосвітньої компетентності майбутніх випускників педагогічного ЗВО нами було використано тест-анкету «Рівень сформованості самоосвітньої компетентності» Л. Адарюкової [1] з авторською модифікацією, яка надає можливість виявити рівень сформованості самоосвітньої компетентності, базуючись на визначених критеріях, зокрема, мотивації до самоосвіти, здатність до планування та саморегуляції, рівень розвитку навичок аналізу та синтезу отриманої інформації, соціально-комунікативних здібностей тощо. А також тест-анкету «Самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку особистості» О. Сергеєнкової [2], яка дозволяє отримати показник розвитку здібностей студентів до самоосвіти й саморозвитку і шкалу ситуативної та особистісної тривожності Спілбергера в адаптації Ханіна.

Дослідження проводилося на базі Криворізького державного педагогічного університету серед студентів-магістрів 2 курсу навчання, загальна кількість діагностованих – 45 осіб.

Більшість діагностованих магістрантів (53,3%) мають середній рівень сформованості самоосвітньої компетентності з нестійкою, частково залежною від зовнішніх стимулів мотивацією до самоосвіти. Вони здатні формулювати самоосвітні цілі, але не завжди до кінця їх реалізують, можуть відхилитися від розробленого плану і лише частково себе контролювати.

При тому, майже третина досліджуваних (24,4%) демонструє низький її рівень з відсутністю внутрішньої мотивації до самонавчання, має труднощі з визначенням особистісно значущих освітніх цілей. Крім того, їм властиві низькі рівні самоорганізації, інформаційної грамотності та вміння планувати самоосвітню діяльність, а отже таким студентам необхідно розвивати самоосвітню компетентність. Лише 22,3% студентів мають високий рівень здатності до самоосвіти і саморозвитку.

За допомогою коефіцієнта кореляції Пірсона виявлено статистично значимий зв'язок (-0,32 при рівні значимості 0,03) в даній вибірці між ситуативною тривожністю і здатністю до самоосвіти й саморозвитку: при підвищенні показників ситуативної тривожності знижуватиметься самооцінка здатності до самоосвіти і саморозвитку у респондентів. Тоді як статистично достовірних відмінностей між особистісною тривожністю магістрантів і їх самооцінкою здатності до самоосвіти і саморозвитку не виявлено, наявна лише тенденція до відмінностей (-0,27 при рівні значимості менше за 0,05).

Не встановлені статистично достовірні відмінності за допомогою коефіцієнта t-Ст'юдента для незалежних вибірок досліджуваних з різним рівнем тривожності і показником рівня розвитку самоосвітньої компетентності (0,87 при рівні значимості 0,39). Крім того, розмір ефекту d-Коена є малим (0,26). Таким чином, це підтверджує наші попередні наукові розвідки про індивідуальну функціональність рівня тривожності. Ми говоримо про її деструктивну чи конструктивну функцію. Таким чином, в окремих випадках тривожність може діяти як каталізатор для підвищення мотивації до самоосвіти і саморозвитку та спрямування активності у відповідь на виклики, перед якими опиняється особистість.

Висновки. Самоосвітня компетентність майбутніх випускників педагогічних ЗВО відіграє ключову роль у їх подальшій професійній діяльності в умовах необхідності воєнної та повоєнної відбудови. Більшість діагностованих магістрантів демонструють середній рівень сформованості самоосвітньої компетентності, а також середній рівень розвитку здатності до самоосвіти і саморозвитку, що вказує на необхідність змін в стратегії підготовки фахівців педагогічного ЗВО. Виявлено взаємозв'язок між показниками тривожності і самооцінкою здатності до самоосвіти і саморозвитку майбутніх випускників ЗВО, що підкреслює потребу розвивати їх стресостійкість та резильєнтність, навички урегулювання тривожності для ефективного виконання професійних обов'язків в умовах воєнної й повоєнної відбудови.

Список використаних джерел

1. Адарюкова Л. Б. Формування самоосвітньої компетентності майбутніх фахівців з кібербезпеки у технічних університетах : дис. канд. пед. наук 13.00.04. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. Старобільськ, 2018. 254 с
2. Психодіагностичне забезпечення профорієнтації в системі педагогічної освіти : посібник / Є. В. Єгорова, О. М. Ігнатович, В. В. Кобченко, Н. І. Литвинова, І. Б. Марченко, О. Л. Мерзлякова, В. В. Синявський, Г. П. Татаурова-Осика, А. М. Шевенко; за ред. О. М. Ігнатович. Кіровоград : ІмексЛТД, 2014. 228 с.

3. Пухно С. Самостійна науково-дослідна робота студентів вищих навчальних закладів освіти як складова їх професійної компетентності : зб. наук. праць. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2013. Вип. 4. С. 83 – 91.

4. Токарева Н. М. Основи педагогічної психології: навчально-методичний посібник. Кривий Ріг, 2013. 223 с.

*Хаустова Тетяна Миколаївна,
канд. техн. наук,
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
Рівненського державного гуманітарного
університету,
м. Рівне, Україна*

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ВНУТРІШНЬО-ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Повномасштабне вторгнення та збройна агресія РФ спричинили масове внутрішнє переміщення осіб у 2022 році.

Враховуючи дані базового територіального оцінювання зареєстрованих внутрішньо переміщених осіб (ВПО) [1], Рівненська область станом на початок травня стала прихистком для більш ніж 54 тис. ВПО, що складає 4,7% від загальної кількості населення м. Рівне та Рівненської області.

У результаті, ймовірно, створилась і продовжує формуватись чимала соціальна група з певними характеристиками. Представники цієї групи можуть мати певні надбані соціально-психологічні особливості, що сформувались під впливом здебільшого негативних обставин (втрата близьких, майна, житла, фізичні і психологічні травми тощо). Ці особистості мають вплив на процеси ефективної взаємодії із людьми, досягнення успіху, відчуття щастя і задоволеності собою і оточуючими ВПО в приймаючій громаді, навіть за наявності несприятливих обставин. Вище перелічені компоненти є складовими життєстійкості особистості. Саме тому, всебічне дослідження життєстійкості ВПО в Рівненській громаді як одного з головних факторів успішної інтеграції та адаптації є актуальним.

Мета даної розвідки полягає у висвітленні результатів теоретичного дослідження соціально-психологічних особливостей життєстійкості внутрішньо переміщених осіб.

Життєстійкість є системна якість особистості, багатогранне інтегральне явище, що є визначальним при адаптації людини до сучасних умов. Життєстійкість є характеристикою ступеню збалансованості здатності особистості витримувати стресову ситуацію, зберігати внутрішню рівновагу, успішною діяльністю. Життєстійкість є одним із ключових параметрів індивідуальної здатності людини до зрілих форм саморегуляції.

Слід наголосити на тому, що ця дефініція включає три компоненти (рис.1): залученість, контроль та прийняття ризику. Високий ступінь вираження цих компонентів дає змогу особистості ефективно опановувати внутрішню тривожність та напруженість у стресових ситуаціях, оптимізувати рівень власної активності.

Життєстійкість

Залученість	Контроль	Прийняття ризику
<p>- ставлення людини до себе, оточуючого світу та характеру взаємодії з ним, що дає сили та мотивує її до самореалізації, лідерства, здорового способу думок і поведінки;</p> <p>- дає можливість відчувати себе значущою і достатньо цінною, щоб повністю включитися в розв'язання життєвих завдань, не звертаючи увагу на наявність стресогенних чинників і змін</p>	<p>(за обставинами) організує пошук шляхів впливу на результати стресогенних змін, у протипагу впадінню в стан безпорадності та пасивності</p>	<p>допомагає людині бути відкритою до оточуючого світу, інших людей і суспільства,</p> <p>сприйняття особистістю життєвих подій і проблем як виклику її випробування особисто для себе</p>

Рис. 1. Компоненти життєстійкості (за С. Мадді) [2]

На сьогоднішній день у психологічній науці вітчизняними (С. Богданов, О. Залеська, В. Климчук, М. Маркова, Т. Титаренко) та зарубіжними дослідниками (Е. Anthony, Т. Betancourt, J. Williamson та інші) здійснено дослідження проблеми розвитку життєстійкості в умовах збройних конфліктів.

Західні науковці [3] Р. Бісвас-Дінер (R. Biswas-Diener) і Е. Дінер (E. Diener) у своїх працях досліджували психологічні аспекти соціального самопочуття, але інформації стосовно шкали його оцінки недостатньо. Загальновідомі в працях Р. Еммонс (R. Emmons) і Р. Ларсен (R. Larsen) запропоновано шкалу задоволеності життям, яку активно використовують у своїх дослідженнях фахівці і на сьогоднішній день. Дж. Фішер (J. Fisher) Д. Канман (D. Kahneman) і А. Крюгер (A. Krueger), запропонували вимірювання суб'єктивного соціального самопочуття.

Цікавим для дослідження є власна методика дослідження психологічного благополуччя К.Ріфф, що базується на шести компонентах: самоприйняття, позитивні відносини з оточуючими, автономія, управління середовищем, цілі в житті, особисте зростання. К. Ріфф вважає, що негативні події в житті людини можуть бути основою для підвищення рівня психологічного благополуччя в довготривалій перспективі, що пояснюється отриманням навичок формування чіткіших життєвих цінностей і цілей, ставлення до життєвих труднощів з більшим розумінням, а також допомагає у спілкуванні з оточуючими.

Проблеми, пов'язані з внутрішньо переміщеними особами, були і є актуальними та складають практичний інтерес для науковців всього світу. Зокрема, гострими питаннями та дослідженнями особливостей психічних станів ВПО, моделями інтеграції у приймаючий соціум, присвячено праці учених: Дж. Беррі (J. Berry), К. Бран (K. Brun), П. Качмарчик (P. Kaczmarszyk), К. Кельдстадлі (K. Kjeldstadli), Е. Муні (E. Mooney), К. Фіонг (K. Phuong), А. Фурнхам (A. Furnham), С. Бошер (S. Bochner).

О. Чиханцова [4] розглядає життєстійкість як основний ресурс для подолання життєвих труднощів, використовуючи їх як можливість для особистісного зростання. Цікавим є дослідження енергозберігаючого механізму виживання під час життєвих труднощів та соціальних змін. Цей механізм дає можливість особистості зберегти свій особистий потенціал для досягнення мети та цілей.

Наукові дослідження Л. Степаненко [5], стосуються впливу складних життєвих ситуацій на особистісне зростання й відкриття індивідуальності в особистості, яка переломлюється через унікальний досвід вирішення проблеми.

Результати теоретичних досліджень дозволили визначити, що основою життєстійкості, перш за все, є сприйняття себе і довіра до світу, оптимістичне світосприйняття. Довіра до світу формує цілісну картину сприйняття існування (минуле, сьогодні і майбутнє), при якому першочергово формується життєстійкість. Ці процеси відбуваються завдяки розвитку і збільшенню довіри до себе і до світу, що сьогодні визначається минулим досвідом успіхів і невдач, які людина враховує, здійснюючи вибір й плануючи свою майбутню діяльність.

Гіпотеза дослідження: обставини, в яких перебували особи до переміщення (під час початку повномасштабного вторгнення), мають вплив на їх життєздатність та адаптацію в приймаючій громаді.

Незважаючи на наявність широкого кола наукових публікацій щодо проблематики та методів психологічної діагностики життєздатності ВПО, можна відзначити недостатність дослідження соціально-психологічних чинників її відновлення та формування.

Подальшими дослідженнями в цьому напрямку є аналіз та емпіричне вивчення соціально-психологічних чинників формування життєстійкості ВПО.

Список використаних джерел

1. Базове територіальне оцінювання зареєстрованих ВПО. Раунд 23: URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-bazove-teritorialne-ocinyuvannya-zareestrovanih-vpo-rayonny-riven-raund-23-april>
2. Maddi S. R., Khoshaba D. M. Hardiness and Mental Health *Journal of Personality Assessment*. 1994. Oct. Vol. 63. N 2. P. 265–274.
3. Diener E., Biswas-Diener R. New directions in subjective well-being research: The cutting edge. *Indian Journal of Clinical Psychology*. 2000. № 27. P. 21–33.
4. Чиханцова О. А. Психологія становлення життєстійкості особистості : дис. докт. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2021. 430 с.
5. Степаненко Л. В. Життєстійкість як ресурс копінг-захисних механізмів емоційної саморегуляції особистості Габітус. 2022. Вип. 34. С. 58-63.

Чмут Яна,
здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна

Широких Анастасія Олегівна,
доктор філософії (PhD),
доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ МАСОВОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН

У сучасних умовах простежується підвищення значущості в суспільному житті засобів масової інформації. В епоху усталеної діджеталізації не можна переоцінити роль мас-медіа у

становленні масової свідомості всього суспільства та кожної окремої особистості, детермінізуючи світогляд, способи, стилі та вибіркові стратегії життя, національний образ самоідентичності.

Мета повідомлення – проаналізувати роль засобів масової інформації у формуванні масової свідомості громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. ЗМІ – один із соціальних інститутів, що тією чи іншою мірою виконують замовлення суспільства та окремих соціальних груп щодо цілеспрямованого вмотивованого впливу на населення в цілому або на окремі вікові чи соціальні категорії. Важливо визначити двосторонність впливу: 1) засоби масової інформації істотно сприяють засвоєнню людьми різного віку широкого спектру соціальних і ціннісних орієнтацій у сфері політики, економіки, здоров'я, права тощо; 2) є своєрідною системою неформальної освіти та просвіти різних категорій населення. При цьому користувачі засобів масової інформації здобувають досить різнобічні, суперечливі, несистематизовані знання, відомості з різних питань суспільного та політичного життя. Таким чином, ЗМІ – це постачальник «сирого матеріалу» інформації, що потребує рефлексивної обробки і упорядкування когнітивних конструктів [2, 4].

Проблеми засобів масової комунікації вивчають соціологи, психологи, педагоги, представники інших наук. У масовому, а не лише в науковому обігу, з'явилися такі поняття, як «медіа грамотність», «медіа культура», що означають нові якості й нові здатності взаємодіяти в умовах інформаційного простору.

ЗМІ використовують майже всі канали сприйняття. Завдяки цьому вони відіграють велику роль у культурному обміні, у вихованні молоді, а також у процесах управління різними галузями соціальної сфери. Таким чином, ми опитали студентську молодь, наскільки вони оцінюють роль ЗМІ у формуванні їх кругозору? У психологічному опитуванні взяли участь 60 студентів Рівненського державного гуманітарного університету. З них 30 – здобувачі освіти другого рівня Психолого-природничого факультету та 30 – Факультету історії, політології та міжнародних відносин. *Інструкція: «Оцініть від 1 до 10 значення ЗМІ у формуванні Вашого світогляду, життєвої стратегії та політичної позиції?»*. Результати переведено у відсотки та представлено у табл.1.

Таблиця 1.

Результати психологічного опитування

Показники обчислень	Результати опитування представників жіночої і чоловічої статі різних факультетів (у%)			
	психолого-природничий		історії, політології та міжнародних відносин	
	юнаки	дівчата	юнаки	дівчата
Середнє значення результату опитування за гендерними відмінностями	50	55	60	80
Середнє значення сумісних результатів	60		70	

Інтерпретуючи результати можна підкреслити високу значимість ЗМІ в формуванні світоглядних складових здобувачів освіти та підкреслити перевагу значення для студентів-істориків, що у порівнянні зі студентами-психологами складає відсоткову різницю. І диференціює гендерні відмінності таким чином: більшому впливу ЗМІ піддаються дівчата-психологи та дівчата-історики на відміну від юнаків обох факультетів, що проявляють вищу критичність у споживанні інформації та більше фільтрують її через аналітичні мисленнєві операції. Таку відмінність можна пояснити гендерними відмінностями емоційної сфери, на

яку здатні впливати ЗМІ. Зокрема варто підкреслити загальну відмінність за фаховим показником. Студенти психологічного факультету відповідно до імперативних здобутих фахових компетенцій розуміють специфіку, природу призначення і психологічні прийоми ЗМІ. А тому, згідно попередньо сформованих установок ширшого аналізу спираються на свої знання телекомунікативних інструментів впливу та аналізуючи їх мотиваційну підструктуру, можуть конструктивно відкидати певні джерела впливу, нівелюючи їх значення. Специфіка роботи студентів-психологів пов'язана більшою мірою, ніж у студентів-істориків з населенням, що також експлікує різницю у результатах опитування.

Популярність медіа визначається такими факторами: використання терапевтичної, компенсаторної, рекреативної, естетичної, пізнавальної, інформаційної, комунікативної, моральної, соціальної, катарсичної та інших функцій фізкультурно-спортивної діяльності; опора на видовищно-розважальні жанри, стандартизацію, серійність, сенсаційність, систему «емоційних перепадів», що дозволяє «розряджати» нервову напругу глядачів; гіпнозизм, угадування бажань публіки, інтуїцію тощо.

На жаль, у молодіжному середовищі спостерігається бездумне, «всеїдне» поглинання інформації, яка надходить з телеекранів, комп'ютерних моніторів та з радіоприймачів. Молодь віддає перевагу розважальним шоу, «мільним операм», серіалам, жанровим і комп'ютерним іграм тощо. Занурюючись у віртуальний світ, молоді люди часто не вдумуються у зміст того, що сприймається. Так поступово притупляється потреба в надбанні знань, в духовно-естетичному збагаченні. Для молоді, що належить до так званого всеїдного типу глядачів і слухачів, медіамистецтва виконують лише розважальну або релаксаційну функцію. У зв'язку з цим педагогами й психологами введений спеціальний термін – інформаційна криза, тобто неможливість осмислити інформацію, знайти і відібрати з величезного її потоку найактуальнішу, яка б сприяла духовному збагаченню кожної особистості.

Відомо, що медіа можуть бути і потужним джерелом знань, і серйозною завадою у навчанні та вихованні, і добрим засобом розвитку, і його гальмом. Засилля низькопробної в художньому і змістовому сенсі продукції кіно- і відеоринку, сцени насильства – все це вимагає посилення уваги педагогів до виховання засобами медіа, уміння на ретельно відібраному матеріалі розвивати високий рівень художнього сприйняття, пізнавальні інтереси і творчі можливості особистості[1].

Наразі численні медійні канали створюють особливе інформаційне поле, під впливом якого формуються соціальні, моральні, художні, естетичні цінності та інтереси. Екранні медіа, до яких відносять кіно, телебачення, відео, інтернет тощо, впливають на глядача значно ефективніше, ніж традиційні друковані тексти. Медіаінформація одночасно впливає і на слух, і на зір, синтезуючи практично всі притаманні людству способи спілкування.

Процес формування ціннісних орієнтацій молоді опосередкований багатьма соціально-психологічними та психолого-педагогічними чинниками: матеріальними умовами життєдіяльності, індивідуально-типовими рисами особистості, її нахилами, здібностями, комунікативними вміннями, якістю виховного впливу школи, сім'ї та інших інституцій соціалізації [2, 112]. Численні соціально-психологічні дослідження свідчать про те, що зміни у соціальній сфері суспільства, які оголошують саме засоби масової інформації, неминуче викликають зміни у світогляді студентської молоді. Наприклад, «ринкова орієнтація», «світ конкуренції» породжує прагнення до слави, до переваги над іншими, а пропагування «культу грошей» викреслює всі людські моральні цінності та розповсюджує всездозволеність при певному матеріальному статку.

Відповідаючи на соціальні очікування і ціннісні орієнтації, ЗМІ є каталізатором соціальних процесів і змін. Сучасний медіапростір, як і суспільство в цілому, характеризується загальним станом «переоцінки цінностей», кризою аксіонормативної системи суспільства, відсутністю об'єднуючої культурної ідеї. Культурна і політична кризи привели до того, що засоби масової інформації перестали виховувати, центрувати і формувати

моральну і естетичну свідомість молоді. Разом з цим вони (ЗМІ) втратили і свою ключову функцію – забезпечення соціально-інтеграційної єдності. Ідеологічний і ціннісно-нормативний вакуум юнацької свідомості заповнюється, образно кажучи, «підручними засобами», і в цьому процесі не останню роль відіграють ЗМІ [1].

Рівень розвитку суспільства зумовлює кількісний та якісний зміст потреб, а спрямованість визначає соціальну і моральну цінність молоді. Через спрямованість ціннісні орієнтації знаходять свій реальний вияв, а в активній формі набувають характеру стійких мотивів спілкування і діяльності та, пройшовши складний діалектичний шлях, перетворюються в переконання. Саме тому ефективна соціалізація може розглядатися як процес набуття, засвоєння та формування такого набору і такої ієрархії потреб молоді людини, які найсприятливіші для розвитку суспільства та особистості в усьому багатстві та розмаїті їхніх потенційних можливостей.

В цілому можна назвати найважливіші психологічні чинники соціалізації молоді: соціально-психологічні (характеризують мікросередовище, його інституції соціалізації, норми, цінності; ефективні умови взаємодії, взаєморозуміння, сприйняття людьми один одного; механізми впливу на особистість, розвиток її потреби у спілкуванні тощо); психолого-педагогічні та соціально-педагогічні (проявляються у вибірково-активному ставленні молоді до сфери спілкування, яка переважає, до педагогічних впливів сім'ї, суспільних інституцій, соціально-моральних цінностей і норм, які представлені на мікрорівні) [3].

Висновок. ЗМІ є важливим інструментом формування громадянської позиції, особливо під час воєнних дій. Забезпечуючи доступ до інформації, вони сприяють глибшому розумінню подій та проблем, стимулюють активну громадянську участь у суспільстві. Проте, можуть стимулювати й негативні наслідки, такі як маніпуляція громадською думкою, поширення фейкової або необ'єктивної інформації за ефектом «кривого дзеркала». Отже, важливо забезпечити рівновагу між свободою слова та відповідальністю ЗМІ перед суспільством. Це можна досягти через правильне законодавче регулювання, підвищення медійної грамотності населення та підтримку незалежних журналістів та редакцій, що прагнуть до об'єктивного та різностороннього освітлення подій.

Список використаних джерел:

1. Дроздовська О. М. Понятійно-категоріальний апарат масової свідомості як різновиду суспільної свідомості. 2007. Вип. 31. С. 44-56.
2. Закон України «Про інформацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
3. Король Л. М. Психологічні чинники впливу ЗМІ на формування особистості сучасної молоді / Л. М. Король, С. М. Максимець Наука і освіта. 2014. № 5. С. 157-162.
4. Лизанчук В. Психологія мас-медіа : підручник / В. Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 420 с.

Шевчук Анна Іванівна.

*здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
психолого-природничого факультету
Рівненського державного гуманітарного університету
м.Рівне, Україна*

Широких Анастасія Олегівна

*доктор філософії (PhD), доцент
кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету
м.Рівне, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВУ ПІДВИЩЕНОЇ ТРИВОЖНОСТІ У ДІТЕЙ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Серед великого розмаїття актуальних проблем психології, що потребують особливого підходу до їх розв'язання важливе місце має – тривожність. Тривога, неспокій – явища, які часто присутні в психічному житті людини. Розвиток особистості в підлітковому віці вимагає пильної уваги дорослих, оскільки невдале входження у соціум посилює загальну кризову ситуацію віку, веде до дезадаптації особистості, порушує нормальний перебіг життєдіяльності. Виявлення причин поведінки підлітка, що входить у протиріччя з інтересами суспільства, та вироблення ефективних стратегій його корекції є однією з «вічних» тем психології та педагогіки. До того ж, саме підлітковий вік вважається сенситивним періодом для корекції порушень у розвитку особистості.

Мета повідомлення – обґрунтувати вікові особливості прояву підвищеної тривожності підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підлітковий вік – перехідний період від дитинства до дорослості, коли за словами Л. Терлецької, виникають численні конфлікти, які негативно впливають формування емоційної і когнітивної сфери людини. У зв'язку з особливостями розвитку моторної та мовленнєвої сфери у підлітковий період слід брати до уваги те, що підлітки дуже переживають власну «незграбність» і «недорікуватість», вони дуже чутливі як до глузування з цього приводу, так і до наданої допомоги [4].

За словами О. Краєвої, зміни, які відбуваються в цьому віці, супроводжуються різноманітними труднощами, пов'язаними з перебудовою організму та статевим дозріванням. Прагнучи здобути незалежність від світу дорослих, підлітки часто опиняються в складних ситуаціях і реагують негативним досвідом, що викликає тривогу. Певний ступінь тривожності в підлітковому віці є природною і необхідною ознакою активної діяльності. Проте підвищений рівень тривожності може негативно позначитися на особистісному розвитку підлітків. Для того, щоб психологічна підтримка підлітків з підвищеним рівнем тривожності була ефективною, виникає необхідність швидкого і точного виявлення специфіки психологічних проблем підлітка [1].

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури, дійшли висновку про особливу значущість підліткового віку в генезі тривожності як якості особистості. Ю. Коренева зазначає, що механізм закріплення та посилення тривожності призводить потім до накопичення та поглиблення негативного емоційного досвіду .

У табл. 1. наводяться прояви тривожності у підлітків на різних рівнях реагування, обґрунтовані О. Красулею [2].

Таблиця 1.

Прояв тривожності у підлітків на різних рівнях реагування

Вегетативні прояви	Когнітивні прояви	Поведінкові прояви
Прискорений пульс	Думки про те, що тебе налякають або завдадуть тобі шкоди	Метушливість
Стомлюваність	Самопринизливі чи самокритичні думки	Уникнення зорового контакту
Прискорене дихання	Думки про власну некомпетентність чи невідповідність вимогам	Уникнення спілкування
Нудота, пронос, біль у животі	Думки про те, що виглядатимеш безглуздо	Плач
Запаморочення	Думки про хворобу	Нав'язливі дії
Туман перед очима	Думки про якусь загрозу та небезпеку	Ритуали
Сухість в роті	Думки про те, що божеволієш	Боязкість, невпевненість у собі
М'язове напруження	Образи близьких людей, які зазнають болю	Сором'язливість
Гіпергідроз	Забудькуватість	Стиснення щелеп, кулаків
Приплив крові до обличчя	Труднощі концентрації уваги	Зміна пози

Слід зазначити, що прояв тривожності може відбуватися двома способами: це страх-гіп і страх-страждання, які виявляються по-різному, але можуть бути причинами дезадаптації.

В. Рибалка, Ю. Трофімов, та П. Гончарук констатували, що підлітковий вік часто називають періодом нерівномірного розвитку. У цьому віці люди приділяють більше уваги собі та своїм фізичним даним, посилюється реакція на чужу думку, підвищується почуття власної гідності та вразливості. Фізичні недоліки часто перебільшуються. Насамперед, порівняно з дитинством, підлітки все більше турбуються про своє тіло не лише через фізичні зміни, а й через нові соціальні ролі підлітків. Часто високотривожних дітей-підлітків ізольовано через соціальний статус [5].

Я. Омельченко та З. Кісарчук звертають увагу на те, що усвідомлення соматичних змін та їх включення до схеми тіла – одна з найважливіших проблем періоду статевого дозрівання. Підлітки відзначають також соціальну реакцію зміну їх фізичного вигляду (схвалення, захоплення чи огиду, насмішку, презирство) і входять в уявлення себе. Це може призвести до низької самооцінки, сумнівів у собі, труднощів у спілкуванні та зниження почуття власної значущості у дітей підліткового віку. Крім того, статевий розвиток тісно пов'язаний з формуванням гідності, гордості та особистої ідентичності.

Р. Павелків звертає увагу на той факт, що підліток відчуває особливу потребу у дружніх взаєминах, де тільки можлива система реальної рівності. Але можливі конфлікти на ґрунті суперництва. Нерідко підлітки займають агресивні позиції щодо тих, хто загрожує їхньому престижу та самооцінці. Тоді спрацьовують механізми психологічного захисту, які часто проявляються у вигляді агресії. Насправді у таких дітей підліткового віку часто низька самооцінка, підвищена тривожність, невпевненість, недовірливість [3].

Через відсутність своєчасної психолого-педагогічної підтримки дітей підліткового віку із підвищеним рівнем тривожності їхня особистість може розвиватися аномально, тобто «криза підліткового віку» протікатиме з ускладненнями. У той самий час слід враховувати той факт, що й люди, які у свій час не переживали типових підліткових труднощів, тобто не вирішили завдань підліткового віку, то рано чи пізно ці невирішені завдання постають перед ними, вимагають свого вирішення та ускладнюють життя.

Висновки. Отже, тривожність на кожному етапі вікового розвитку специфічна і пов'язана з розв'язанням певного вікового завдання розвитку. Стійким особистісним утворенням тривожність стає у підлітковому віці, оскільки починає опосередковуватися і може досить довго зберігатися. Підлітковий період розвитку характеризується великим числом фізіологічних, емоційних та соціальних змін, які можуть впливати на психічне здоров'я. Тривожність у підлітків може виявлятися різними способами і мати різноманітні прояви.

Зазначені особливості включають фізичні симптоми, такі як проблеми зі сном та напруга м'язів, емоційні зміни, такі як надмірна тривога та зміни в настрої, а також соціальні та когнітивні аспекти, такі як соціальна ізоляція та труднощі в навчанні.

Важливо враховувати, що тривога у підлітків може бути результатом різних факторів, таких як навчальний стрес, проблеми взаємодії з оточуючим середовищем, батьківські або сімейні проблеми, а також біологічні чинники. Розпізнавання та вчасна підтримка підлітка з тривожністю може допомогти вирішити проблеми та покращити його психічне благополуччя.

Використовувалися такі діагностичні методики: шкала реактивної (ситуативної) та особистісної тривожності Ч. Спілбергера – Ю. Ханіна, методика виміру рівня тривожності Дж. Тейлора, «Шкали соціально-ситуативної тривожності» О. Кондаш.

Результати констатувального експерименту показали наявність підвищеного рівня тривожності в більшості підлітків, що зумовило необхідність цілеспрямованої розробки програми методом когнітивно-поведінкової терапії для зниження тривожності підлітків.

У ході проектування були визначені основні види діяльності в рамках корекційної програми, їх логічна та тимчасова впорядкованість, технологічна складова та конструювання послідовних кроків з реалізації.

Аналіз отриманих результатів свідчить про те, що після проведення психологічного тренінгу методом когнітивно-поведінкової терапії кількість учасників з високим рівнем тривожності зменшилася з 37,5% до 9,4% у ЕГ та у КГ з 35,5% до 29%, а також збільшилася кількість учасників з низьким рівнем з 21,9% до 56,3% у ЕГ та з 25,8% до 35,5% у КГ. При розгляді інформації про результати за чинником «особистісна тривожність» можна зробити висновок, що після проведення корекції методом когнітивно-поведінкової терапії кількість підлітків з високим рівнем зменшилася з 40,6% у ЕГ та 38,7% у КГ до 15,6% у ЕГ та 32,3% у КГ та середнім рівнем – з 43,8% у ЕГ та 45,2% до КГ до 34,4% у ЕГ та 41,9% у КГ, збільшилась кількість учасників з низьким рівнем із 15,6% у ЕГ та 16,1% у КГ до 50% у ЕГ та 25,8% у КГ.

Аналіз даних свідчить про те, що після проведення корекції методом когнітивно-поведінкової терапії кількість підлітків із високою тривожністю зменшилася з 50% у ЕГ та 45,2% у КГ до 21,9% у ЕГ та 38,7% у КГ, зменшилася кількість респондентів із середнім рівнем із 37,5% у ЕГ та у КГ 41,9% до 34,4% у ЕГ та 38,7%. Збільшилася кількість учасників із низьким рівнем із 12,5% у ЕГ та 12,9% у КГ до 43,8% у ЕГ та 22,6% у КГ.

Таким чином, отримані дані вказують на ефективність застосування спеціально розробленого психологічного тренінгу для зниження тривожності підлітків методом когнітивно-поведінкової терапії.

Список використаних джерел

1. Краєва О.А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку. *Педагогічний процес : теорія і практика*. № 1 (56). 2016. С. 46-50.
2. Красуля О. Особливості переживання тривожності дітьми підліткового віку. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*. 2018. Вип. 9. С. 102-107.
3. Павелків Р.В. Вікова психологія. Підручник. Київ : Кондор, 2015. 576 с.
4. Терлецька Л.Г. Вікова психологія і психодіагностика. Київ : Видавничий дім «Слово», 2013. 608 с.
5. Трофімов Ю.Л., Рибалка В.В., Гончарук П.А. Психологія : Підручник / за ред. Ю.Л. Трофімова. 6-те вид., стереотипне. Київ : Либідь, 2008. 560 с.

Шумик Любов Ростиславівна

здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти

Рівненського державного гуманітарного

університету, м. Рівне, Україна

<http://orcid.org/0009-0009-4560-9067>

ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ

Задля успішної розбудови демократичної та правової Української держави, потрібна консолідованість нації, яка має високий рівень національної самосвідомості і цілісної ідентичності з нею. Усвідомлення державно-політичної, громадсько-територіальної спільності, духовно-культурної єдності та історичної спорідненості є тією низкою, яка з'єднує досвід та бажання багатьох поколінь, упорядковує національне життя, впливає на формування ціннісних орієнтацій національної спільноти, та на розуміння свого місця і ролі в сучасному світі.

Мета дослідження – проаналізувати детермінанти, що впливають на формування національної самосвідомості та ідентифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна самосвідомість є важливим аспектом культури кожної країни. За останні роки, було проведено багато досліджень в галузі формування національної самосвідомості. Зокрема, науковцями: Боришевським М., Гафіатуліною А., Головатим М., Жмиром В., Дудкою І., Колодій А., Кримським С., Кременем В., Лісовим В., Нагорною Л., Онацьким Є., Редькіною Г., Рудакевич О., Сабадухою В. та ін. Згідно Жаровської О.[1], національна самосвідомість є складним систематичним утворенням, яке може формуватися протягом багатьох років розвитку нації [5]. Значний вплив на цей процес мають соціальні, економічні, політичні та духовно-культурні чинники. Загальною метою державних завдань в галузі культури та виховання духовної єдності можна визначити формування національної самосвідомості та суспільної психології, за В.Вундтом, – «душі народу» через соціальні інститути та організації.

Серед детермінант, які мають найбільший вплив на формування масової свідомості в сучасному суспільстві, центральне місце дослідників відводять рам масової інформації і реклами. Згідно Поліщук Ю., Гнатюк С., Сейлової Н. [3], інститут засобів масової інформації у вигляді телебачення, соціальних мереж та інтернет-органайзерів став повноцінною складовою національної культури, здійснюючи суттєвий вплив на моделі поведінки, стереотипи, ціннісні орієнтації, естетичні смаки тощо. Тому українська реклама може і повинна робити свій внесок у вирішення загальнодержавних завдань. Звісно, вона не може бути провідною, оскільки реклама має своє призначення, що в першу чергу пов'язано зі сферою економіки та споживання. Однак ті факти, що вона активно впливає не лише на

матеріальний світ людини (хоча через нього також можна прийти до національного патріотизму), але й на духовний, – накладає на неї певні зобов'язання перед державною ідеологічною політикою.

Важливість економічних аспектів в контексті формування національної самосвідомості визначається комплексним сприйняттям взаємозв'язку між ідентичністю та економічним розвитком країни. Економічна автономія визначається як ключовий фактор, сприяючи внутрішньому ринкові та зміцненню національної економічної бази. Розвиток національної самосвідомості може слугувати стимулом для зростання внутрішнього попиту та сприяти утриманню економічної активності на внутрішньому рівні. Це відображається в підтримці власних культурних цінностей через сприяння виробництву та споживанню місцевих товарів і послуг.

Крім того, розвиток національної самосвідомості може впливати на інноваційний розвиток. Глибше розуміння власної ідентичності може бути каталізатором для творчості та розробки нових технологій, що, в свою чергу, сприяє конкурентоспроможності на світовому ринку.

Орієнтація економіки на відповідність культурним цінностям також може впливати на бізнес-моделі, зокрема шляхом створення продуктів та послуг, які відповідають особливостям та потребам місцевого населення.

Економічні аспекти національної самосвідомості визначаються не лише розвитком економіки, але й впливом економічних процесів на формування та утримання ідентичності країни.

Щодо екологічних аспектів, відповідно до [3], формування національної самосвідомості повинно включати в себе виховання громадянської позиції, яка передбачає відповідальне ставлення до природних ресурсів та довкілля.

Екологічні аспекти в контексті формування національної самосвідомості зосереджують увагу на відповідальності перед природою та спадщиною країни. Розвиток національної самосвідомості вимагає усвідомлення важливості екологічної свідомості та збереження природних ресурсів.

Сприяння формуванню екологічної свідомості сприймається як ключовий аспект у вихованні громадян, що підтримує збереження природи та створення стійкого способу життя. Це включає у себе усвідомлення наслідків людської діяльності на довкілля та розвиток навичок сталого споживання та виробництва.

Також, формування екологічної самосвідомості сприяє виникненню почуття відповідальності за довкілля та бажання приймати участь у заходах щодо його захисту. Це може включати активну участь у природоохоронних проектах, екологічних ініціативах та усвідомлене використання природних ресурсів.

Таким чином, екологічні аспекти національної самосвідомості підкреслюють важливість дбайливого ставлення до природи як частини культурної спадщини країни та розуміння, що майбутнє нації пов'язане з її екологічною стійкістю.

Один із головних підходів полягає в розкритті значення історії та культури. Розуміння історії своєї країни є важливою складовою глибокого зрозуміння її сучасності. Освіта повинна сприяти аналізу минулого, виокремлюючи ключові події та особистості, які вплинули на формування національної ідентичності.

Важливим елементом є також вивчення культурних цінностей. Розмаїття традицій та цінностей сприяє вихованню поваги до спадщини своєї країни та розширює розуміння різноманіття культур на світовому рівні[1].

Громадянська освіта є ще однією важливою складовою. Навчання активному громадянству, відповідальності та участі у житті країни допомагає формувати відповідальне ставлення до політичних, економічних та соціальних питань. Крім того, педагогічний процес повинен сприяти вихованню патріотичних почуттів та розвивати

підтримку ініціатив, спрямованих на благо країни через волонтерство, соціальні проекти та участь у громадських заходах.

Щодо педагогічних аспектів, формування національної самосвідомості повинно включати в себе виховання громадянської позиції, яка передбачає відповідальне ставлення до своєї країни та її історії. Значущість педагогічних аспектів у формуванні національної самосвідомості важко переоцінити. Цей процес визначається рядом ключових елементів, що базуються на вихованні громадянської позиції, відповідального ставлення до своєї країни та її історії [4].

Правова національна самосвідомість є одним із елементів, що доповнює цілісність національної самосвідомості та забезпечує розуміння прав і обов'язків людини як громадянина. Включаючи в себе знання Конституції [2], що є вищим законом України; закони, що приймаються на її основі: Житловий Кодекс України, Кодекс законів про працю, Сімейний, Господарський, Цивільний, Цивільний та Господарський процесуальні кодекси України, Водний, Повітряний, Лісовий, Земельний кодекс, Кодекс України про надра, Кодекс торговельного мореплавства України, Бюджетний, Податковий, Митний, Кодекс України з процедур банкрутства, Кодекс адміністративного судочинства України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний, Кримінально-виконавчий та Кримінальний процесуальний кодекси України, Кодекс цивільного захисту України, Виборчий кодекс України та інші закони, постанови та акти України; а також – міжнародні правові документи, які на вищому рівні регулюють суспільні процеси Імперативні норми, або норми *jus cogens*, складають особливу категорію у системі норм міжнародного права. Їм притаманна найвища юридична сила і вони визнаються міжнародним співтовариством як такі, відхилення від яких неприпустиме.

Висновок: Врахування економічних, екологічних, освітніх, правових, соціально-психологічних, культурних аспектів сприяє у процесі націотворення сприяє формуванню ширини і глибини національного самоусвідомлення та ідентифікації, яка базується на патріотизмі, повазі до історії, економіки, культури, освіти та права, і як результат імплементує бажання дотримуватися принципу громадянської відповідальності перед своєю країною.

Список використаних джерел

1. Культурологія: українська та зарубіжна культура : навч. посіб. Вид. 4-те, випр. і допов. / М. М. Закович та ін.; за ред. М. М. Заковича. Київ: Знання, 2009. 589 с.
2. Конституція України : *Верховна Рада України. Законодавство України веб-сайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Мас-медіа як канал маніпулятивного впливу на суспільство / Поліщук Ю. та ін. *Безпека інформації*. 2015. Т. 21. № 3, С. 301-308.
4. Формування національної самосвідомості та суспільної психології українців. *Освіта. UA : веб-сайт*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/11311/>. (дата звернення 24.11.2023)

Щирук Ірина Анатоліївна.

здобувачка ступеня PhD

кафедри психології та соціальної роботи

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка,

Кропивницький, Україна

<https://orcid.org/0000-0001-8802-0708>**ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРАПІЇ ОСІБ ПОСТТРАВМАТИЧНИХ НА ПТСР:
АКСІО-ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД**

Дж. Герман був першим, хто використав термін «комплексний ПТСР» (1992), виявив низку симптомів, що спостерігаються у багатьох клієнтів, які пережили насильство та відторгнення. Зазначений термін був використаний для опису таких симптомів, які спостерігаються у багатьох клієнтів, що зазнали відторгнення. Такий опис об'єднує набір симптомів, описаних французьким дослідником П'єром Жане.

Вчений виокремив характеристики, що включають наступні компоненти:

1) дисфункціонально збережені спогади про травму; приховані (не до кінця усвідомлені) спогади про важкий досвід, які постійно повторюються і призводять до небезпечної деструктивної поведінки в дорослому віці;

2) небезпечні неорганізовані патерни прив'язаності до інших у дорослому віці призводять до небезпечних неорганізованих патернів прив'язаності до інших у дорослому віці. До них відносяться:

- приховані спогади не пов'язані з візуальними образами і можуть не розпізнаватися як спогади;

- можуть не визнаватися спогадами, але можуть бути пов'язані з самою людиною по відношенню до інших; про себе по відношенню до інших.

- таємні спогади настільки тривожні і страшні, що їх не можна включати в загальну особисту історію життя;

- вони не можуть бути включені в загальну історію особистого життя.

3) психологічний захист, що стосується психологічних наслідків.

Психологічний захист - це психологічна дія, спрямована на запобігання проникненню у свідомість неприпустимих посттравматичних образів та емоцій. Захисти розглядають як превентивними захистами, які включають в себе всі форми адиктивної поведінки;

- превентивні захисти є, мабуть, найпоширенішим бар'єром для використання стандартних технік EMDR;

- захист ідеалізації - нереалістичні та дисфункціонально перебільшені позитивні психічні образи. Ці позитивні образи (батьки, діти, подружжя, колишні коханці), вони самі (у випадку клієнтів з нарцисичним розладом особистості).

Почуття ідеалізованої вищості може також виникати у зв'язку з іншими імпульсами, такими як поведінка (наприклад, залежність) може також виникати у зв'язку з іншими мотивами, такими як релігія, політична партія, географічне розташування, роботодавець тощо.

Будь-який з цих мотивів може відігравати захисну роль в тій чи іншій мірі: невіршені питання; посттравматичний період; захист від сорому. Це недоречне звинувачення себе в негативних подіях, над якими людина не має реального контролю.

4) дисоціативна структура особистості: розщеплення особистості на окремі частини або ідентичності; частини можуть бути несвідомими або частково усвідомлювати чи не усвідомлювати існування одна одної. Вони можуть навіть не знати про існування одна одної.

5) проблеми в регулюванні почуття дистресу часто пов'язані з неорганізованими та небезпечними моделями прив'язаності до інших.

Мета повідомлення: висвітлити психологічні особливості прояву симптомів ПТСР та можливостей аксіом-особистісного підходу в психотерапії щодо здійснення реабілітації постраждалих в умовах воєнного стресу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Емоційні розлади та проблемна поведінка часто мають незагрозливий для життя анамнез. Зазвичай вони спричинені травматичними подіями в минулому, які не є небезпечними для життя. Крім того, було доведено, що травма й ПТСР мають схожі симптоми і вирішується однаково під час EMDR-терапії. Психотерапевти, які лікують ПТСР у дітей, потребують додаткового розуміння і призначення щодо процедур, які виходять за рамки тих, що необхідні для лікування ПТСР, спричиненого однією подією у дорослих і дітей. Такого висновку було досягнуто. Цей висновок підтверджується результатами дослідження Ван дер Колка.

Учасники були поділені на тих, у кого ПТСР був діагностований після події в дорослому віці, і тих, у кого ПТСР почався у віці до 18 років. Всі учасники мали ознаки травми в дитинстві та неодноразово зазнавали фізичного або сексуального насильства в сім'ях своїх батьків.

Результати різних показників ефективності лікування показали клінічно та статистично значущі відмінності.

Через 8 тижнів лікування спостерігалася клінічно і статистично значуща різниця між групою, що почала лікування в дитинстві, і групою, що почала лікування в дорослому віці. Після восьми тижнів лікування 46,2% пацієнтів з ПТСР були позбавлені симптомів, а у 100% більше не було діагностовано ПТСР. Однак, для ПТСР, який почався в дитинстві, 9,1% і 72,6%, відповідно, через 9 місяців у групі «дорослого» ПТСР 75% учасників не мали симптомів, через шість місяців у групі «дитячого» ПТСР цей показник становив лише 33%. Дослідження і клінічний досвід Ван дер Колка показують, що терапія є ефективною і комплексною для людей з ПТСР з дитинства.

Для людей з ПТСР з дитинства необхідно щонайменше вісім сеансів. Можливо, клієнти з дитячою травмою пережили більше травматичних подій. У них також більше зривів, пов'язаних з негативним досвідом у неблагополучному сімейному середовищі. Складні патерни ПТСР, розлади прив'язаності включають труднощі у вирішенні певних проблем міжособистісної взаємодії, а також психологічні захисти, вбудовані в структуру особистості, що розвивається. Це також включає в себе, певною мірою, дисоціацію «Я» в структурі особистості.

Для клієнтів з «дитячим» ПТСР завжди необхідний більш диференційований підхід до психотерапії. Психотерапевтичний підхід базується на оцінці унікальної структури особистості клієнта. Така оцінка дозволяє психотерапевту виявити не тільки дисфункціональні спогади, але й патологічну адаптацію до складного дитячого середовища.

Процеси захисту від середовища дитинства та дисоціативну компартименталізацію Я-стану. Такі патологічні адаптації важко віднести до категорії «дисфункціональної пам'яті». Точніше говорити про елементи пам'яті, що походять з конкретного життєвого досвіду. Вони вимагають іншого підходу до лікування. Тут спостерігаються патологічні захисти, дисоціація «Я», гальмування переконань про «Я» тощо.

Спостерігається дисоціація «Я», гальмування переконань про себе та інших, порушення патернів прив'язаності тощо. Перш за все, слід зазначити, що пам'ять про травму – це повторне переживання травми. Мета психотерапії – трансформувати «прошивку» в нормальні спогади. Перетворити її на нормальну пам'ять. Нормальні спогади існують тоді, коли вони потрібні людині. Травматичні спогади - це нескінченні фрагменти минулого, які часто запускаються сильним відчуттям реальності «зараз» і повторюються знову і знову. Деякі види минулого досвіду, такі як емоційні, когнітивні, сенсорні та

візуальні образи, часто дуже добре усвідомлюють реальність «зараз». Вони часто є важливим елементом теперішніх проблем клієнта для будь-якого психотерапевта. Така зміна мови відбувається, коли ми говоримо про травматичні спогади. Корисно для більшості клієнтів як «повторне переживання минулих подій». Цей підхід допомагає клієнтам краще зрозуміти, чому спогади про батьківське насильство викликають тривогу. Він допомагає зрозуміти, чому спогади про батьківське насильство викликають тривогу (повторне переживання почуттів і страхів) і чому вони викликають тривогу і чому, думаючи про жахливий досвід війни, може з'явитися відчуття, що вони знову беруть участь у бойових діях. Клієнт миттєво повертається в минуле, до власного розуму, власної ідентичності та почуттів, обмежені навички вирішення проблем і перспективи, емоції, обмеженість навичок вирішення проблем та поглядів на життя молоді людини.

Таким чином, за результатами теоретичного аналізу було зроблено висновок, що реакція на подію якщо вона виникає через кілька днів або тижнів після травматичної події, то, швидше за все, йдеться про гострий стресовий розлад. Якщо реакція на травматичну подію триває більше місяця, то це, швидше за все, розлад або ймовірність розвитку посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Звичайно, психодіагностичний процес фокусується в першу чергу на психологічних показниках. Хоча основна увага приділяється психологічним показникам, фізичні та соматичні симптоми також підтверджують тяжкість психічного та емоційного стану, а також підтверджують тяжкість психоемоційної травми у постраждалих осіб.

Висновки. Психологічні дослідження військового стресу щодо наявності особистісних ресурсів й передумов, а саме: фізичне та психічне здоров'я, психологічне благополуччя, відчуття соціальної значущості та уваги, особистісний та професійний потенціал, котрі сприяють подоланню негативних факторів війни та наслідків воєнного стресу. Виявлено, що вони сприяють подоланню бойового стресу.

Психологічні ресурси – це ресурси, які сприяють збереженню психологічної рівноваги та отриманню підтримки від інших. Серед провідних виокремлено такі: фізичне та психічне здоров'я, психологічне благополуччя, відчуття соціальної значущості та уваги, особистісний та професійний потенціал. Е. Фромм виділяє важливі психологічні ресурси: людські цінності, які надають сенс людському життю; психологічні категорії, які підтримують життя і розвиток особистості; Надія як психологічна категорія; Віра; Любов – найвищий сенс людського життя та людські цінності, духовна сила і мужність жити як людина. Вона допомагає нам протистояти життєвим труднощам і викликам, спробам знищити нашу надію, віру і любов.

Юрчук Олексій Іванович

*канд. пед. наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології
дошкільної та спеціальної освіти імені проф. Т.І.Поніманської*

Рівненського державного гуманітарного університету

м.Рівне, Україна

<https://orcid.org/0000-0002-4764-1783>

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У ДОШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

На сучасному етапі розвитку України, формування національної свідомості кожної особистості набуває особливості значущості. Це зумовлюється, насамперед, національним відродженням, готовністю людини до розбудови вільної, незалежної держави. Розвиток

національної свідомості виступає невід'ємною частиною всієї діяльності з підготовки підростаючого покоління до виконання найважливіших соціальних функцій у різних сферах життя.

Пошук ефективних методів патріотичного виховання дітей дошкільного віку та формування в них національної свідомості є першочерговим завданням освітнього процесу у закладах дошкільної освіти.

Мета повідомлення – розкрити основні принципи розвитку національної свідомості у дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема патріотичного виховання підростаючого покоління нині досить актуальна. Як свідчать дослідження Н. Авер'янової, І. Беха, О. Вишневського, Н. Волкової, В. Гарнійчук, С. Гончаренко, А. Кузьмінського, С. Максимюк, А. Нісімчук, В. Омеляненко, С. Пальчевського, Ю. Смолянко, С. Стрілець, М. Фіцули, К. Чорної від рівня розвиненості патріотизму у громадян країни залежить розвиток усіх сфер будь-якої держави, і пояснює необхідність виховання цієї якості, починаючи з дошкільного віку.

А. Солонська та Н. Майгутяк стверджують, що з психологічної сторони період дошкільного дитинства – найбільш сприятливий у формування патріотичних почуттів, у тому числі й національної свідомості, оскільки дитина вірить і довіряє дорослому, їй характерна навіюваність, наслідуваність, емоційна чуйність, щирість почуттів. Враження, які дитина пережила у дитинстві, зберігаються у неї на все життя [2].

Саме тому нашим завданням, як викладачів вищої школи, в умовах фахової підготовки майбутніх вихователів звертати увагу на те, що попри усі негаразди необхідно наповнювати серця малюків любов'ю до своєї держави, краю, народу. Розвивати у дітей толерантний патріотизм (пишатися своєю історією та Батьківщиною); культивувати кращі риси української ментальності; працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; ціннісне ставлення до українського народу; формувати мовленнєву культуру.

У розвитку національної свідомості особистості виділяють щонайменше три етапи, які накладають на цю свідомість помітний відбиток, збагачують її зміст.

Перший етап – етнічне самоусвідомлення, яке є першоосновою, корінням патріотизму. Етнізація дитини починається з раннього періоду життя в сім'ї, з маминої коліскової, з бабусиної казки, з участі дитини у народних обрядах, із народної пісні, причетності до народної творчості. У ранньому дитинстві формується культ рідного дому, сім'ї, предків, рідного села чи міста. Фундаментальне значення в процесі етнізації має рідна мова.

Другим етапом у розвитку національної свідомості людини є етап національно-політичного самоусвідомлення, який припадає переважно на підлітковий вік і передбачає усвідомлення себе як частини нації. Особливо важливим на цьому етапі є відновлення історичної пам'яті та формування почуття національної гідності.

Правильне розуміння понять патріотизму та націоналізму, національнокультурної вартості; почуття національної, расової та конфесійної толерантності формуються на третьому етапі – етапі громадсько- державного самоусвідомлення [1].

Заслуговує на увагу і впровадження елементів розвитку національної свідомості в умовах ЗДО майбутніми фахівцями-вихователями. Так, спільно зі здобувачкою другого магістерського рівня Холод Ю. нами було розроблено програму роботи з формування національної свідомості дітей старшого дошкільного віку, яка була реалізована поетапно.

Перший етап був присвячений ознайомленню дітей із культурою українського народу, традиціями, святами у сім'ї, звичаями, знайомству з культурою, історією рідного міста та рідного краю.

Другий етап присвячений ознайомленню дітей із культурою українського народу, України, розвитку поваги до традицій України, формуванню національної гідності в дітей.

Третій етап мав на меті формування національної гідності у дітей, розвиток у них патріотичних почуттів.

Основними принципами методики розвитку національної свідомості були:

- відповідність психологічним особливостям віку дітей у плані вибору методів та форм роботи (ігри, продуктивні види діяльності, наочність);
- орієнтація на сімейні та соціальні (громадянські) цінності, здоровий спосіб життя, повагу до прав людини;
- формування толерантних, патріотичних установок, знання дитиною власної історії, повага до традицій народу;
- розширення знань дітей старшого дошкільного віку у різних галузях (наука, культура та мистецтво, література);
- всебічний розвиток дитини (розвиток мовлення, пам'яті, пізнавального інтересу, творчих та інтелектуальних здібностей, а також можливість створювати власні творчі продукти – малюнки, оповідання, фотографії, листівки);
- інтерактивність (діалоговий режим занять із проявом ініціативи самих дітей);
- активне залучення сім'ї в освітній процес.

Висновки. Таким чином, розв'язуючи завдання патріотичного виховання дітей дошкільного віку, зокрема формування національної свідомості, кожен педагог має будувати свою роботу відповідно до умов та вікових психолого-педагогічних особливостей дітей. Врахування вікових особливостей дітей потребує широкого застосування колективних, групових та індивідуальних форм та ігрових методів, прийомів, які є важливими як для підвищення пізнавальної активності дітей, так і для створення емоційної атмосфери на заходах з патріотичного виховання.

Список використаних джерел

1. Михальченко Н.В. Характеристика патріотичної рефлексії особистості як показника самосвідомості учнів початкових класів. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/4_2009/6.pdf.pdf
2. Солонська А., Майгутяк Н. Формування патріотичних почуттів у старших дошкільників. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету*. Серія : Педагогіка. 2017. № 2. С. 88-92.

Юрчук Олена Сергіївна

здобувачка ступеня PhD

кафедри вікової та педагогічної психології

Рівненського державного гуманітарного університету

(м. Рівне, Україна)

<https://orcid.org/0009-0003-4238-4305>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Близько двох років українці живуть із постійним відчуттям страху за дітей, за себе, за рідних. Призвичаюючись до страхітливих умов сьогодення, вони піддаються безлічі психотравмуючих впливів, на подолання яких необхідна активація внутрішніх ресурсів. Як засвідчує життєва практика, одна людина знаходить ресурс і справляється із життєвими

проблемами, інша – ні, через що виникає загроза запуску механізму розвитку особистісних розладів. Погоджуємося із Л. П'янківською [1], що постійне перебування людини у стресовому стані запускає так званий механізм виживання. Саме тому змінюються дослідницькі парадигми стосовно дослідження впливу стресорів. Наразі вирішальне значення має вивчення особливостей резильєнтності особистості в умовах війни.

Мета повідомлення – розкрити сутнісні характеристики резильєнтності як механізму протидії особистості психотравмуючим впливам воєнних подій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз низки сучасних досліджень демонструє, що резильєнтність розглядається як здатність особистості до відновлення та динамічної стійкості в умовах мінливого середовища. Досліджувану проблематику розглядали Д. Асонов, Е. Грішин, А. Коен, Л. Кемпбелл-Сілс, О. Кокун, Г. Лазос, Т. Мельничук, А. Мосек, Т. Титаренко, О. Хаустова, В. Чернобровкін, О. Чиханцова, І. Шаповал, О. Шевченко, Н. Школіна, М. Унгар та ін.

Позитивна психологія виокремлює резильєнтність як ключову складову благополуччя. На цю ж позитивну складову звертають увагу і дослідники А. Мастен та Дж. Обрадович. У своїх дослідженнях вони підкреслюють, що особистість, яка наділена рисами резильєнтності здатна справлятися зі стресом завдяки компетентності, емоційному інтелекту, оптимізму, почуттю гумору, терпінню, толерантності, вірі і самоповазі. Також вченими визначено, що когнітивні та проблемно-орієнтовані навички вирішення проблем є важливими компонентами резильєнтності. На розвиток резильєнтності особистості впливають як генетичні (тип нервової системи, успадкований генотип), так і соціальні чинники (сімейні взаємини, статус у колективі, соціальні контакти).

В умовах війни розвиток резильєнтності є життєво необхідним процесом. Саме ця здатність дозволить особистості витримати значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження та відновитися в умовах найскладніших життєвих обставин. До ресурсів, які сприяють подоланню різних складних життєвих ситуацій відносять такі чинники, як от: толерантність до невизначеності, життєстійкість, оптимізм, самоефективність, резильєнтність, самопроекування, переконання та інші (О. Чиханцова, Н. Чепелева, A. Bandura, G. Bonnano, J. Davidson, C. Carver, J. Clarke, K. Connor, S. Maddi, D. McLain, J. Nicholson, M. Rutter, M. Sheier, M. Seligman та ін.)

Зарубіжні науковці (J. Clarke & J. Nicholson [3], E. Morel [4]) зазначають, що резильєнтність можна тренувати. О. Чиханцова [2] пропонує розпочати зі зими власної оцінки ситуації, оскільки на особистість впливають не події, а значення, яке вона їм надає. У розвитку резильєнтності значну роль відіграє вирішення проблем. Якщо людина намагається уникати проблеми, прагне відгородитися від них, тим складніше їй долати різні життєві перешкоди. Тобто, життєвий досвід є підґрунтям до резильєнтності. Чим ґрунтовніший досвід має людина, тим більшою є імовірність у наявності впевненості при вирішенні складних життєвих ситуацій.

За нашим розумінням, для розвитку резильєнтності особистості необхідно виховувати у собі такі властивості, як: самосприйняття, саморегуляцію та самоефективність.

Самосприйняття сприяє розумінню особистістю власних реакцій на стрес, складні життєві ситуації та виокремлення своїх сильних сторін для роботи над собою.

Саморегуляція розвиває уміння фокусуватися на своєму емоційному стані в умовах стресу та складних життєвих ситуаціях засобами різноманітних технік для активації позитивних емоцій та стимулювання вольових зусиль. Зниження психоемоційної напруги та самоконтроль емоційного стану О. Чиханцова [2] розглядає як профілактику психічних і соматичних захворювань. За твердженнями вченої, потрібно змінювати не зовнішні обставини, а власні установки та звички, щоб оптимально діяти у складній життєвій ситуації.

Самоефективність розвиває оптимістичний світогляд, навички долаття кризи, віру у свої сили та можливості. Бажання створювати та змінювати є міцним підґрунтям для розвитку резильєнтності.

Підкреслимо, що резильєнтність – це складний динамічний процес довжиною у життя. Це не постійний стан. Для успішного розвитку резильєнтності варто дотримуватися таких принципів, як: уміння співчувати, виявляти вдячність, здійснювати пошук сенсу життя, готовність до відновлення.

Висновки. Отже, резильєнтність, як унікальна здатність особистості протистояти психотравмуючим обставинам, є обов'язковою умовою оптимізації життєдіяльності особистості в умовах війни. Саме здатність українського народу жити, дбати про своїх рідних, працювати і планувати майбутнє у своїй країні, попри страхотливі умови сьогодення, є найяскравішим прикладом резильєнтності.

Список використаних джерел

1. П'янківська Л. В. Особливості прояву резильєнтності у студентів в умовах воєнного часу. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Психологія». №10 (28) 2023. С. 623-633.
2. Чиханцова О., Гуцол К. Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в період пандемії Covid-19 : практичний посібник. Київ, 2022. 128 с.
3. Clarke, J., Nicholson, J. Resilience: Bounce Back from Whatever Life Throws at You. UK: Crimson Publishing. 2010
4. Morel, E. Die 7 Säulen der Resilienz. Stefan Mähleke. 2021

Янкавс Юрій Андрісович,

здобувач ступеня PhD

*Рівненського державного гуманітарного
університету, м. Рівне, Україна*

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ

Сучасний вітчизняний ринок праці потребує висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, здатних до системного пошуку нових ідей та їх реалізації у власній практичній діяльності на основі налагодження конструктивної міжособистісної взаємодії та креативного вирішення різних життєво важливих проблем. Відтак, набуває особливої актуальності проблема якісної підготовки не лише фахівців, які мають ґрунтовні фахові знання, але й творчих, здатних працювати в команді, обмінюватися інформацією й прагнути до самовдосконалення. Іншими словами, формування комунікативної культури особистості сучасного фахівця стає пріоритетною проблемою сьогодення.

Проблема формування комунікативної культури особистості є предметом дослідження філософських, психологічних і педагогічних наук. Так, наукові праці присвячені розумінню окремих сторін професійної та комунікативної культури: методологічні аспекти розкриті І. Ісаєвим, В. Сластьоніним та ін.; морально-етичні аспекти схарактеризовано Е. Гришиним та ін.; сутнісні характеристики комунікативних аспектів розкрито В. Грехневим, І. Комаровою, А. Мудрик, І. Тимченко та ін. Необхідність гуманної комунікативної взаємодії у процесі навчання і виховання особистості відображено в наукових працях Г. Балла, І. Беха, О. Бодальова, С. Гончаренка, В. Гриньової, М. Євтуха,

І. Зязюна, В. Кременя, В. Кудіна, В. Лозової, В. Лугового, В. Лутая, О. Савченко, О. Сухомлинської, А. Суценка та ін.

Аналізуючи різні підходи до розкриття сутності досліджуваного феномена, актуалізуємо увагу на тому, що комунікативну культуру доцільно аналізувати у двох взаємопов'язаних теоретичних площинах: по-перше, як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених суспільством і таких, що характеризують певний рівень його розвитку, за допомогою яких здійснюється обмін інформацією між системами в соціокультурному середовищі; по-друге, як смисловий аспект взаємодії соціального відповідно до ступеня розвитку суспільного і розумового розвитку індивіда, що сприяє досягненню соціальної спільності за збереження індивідуальності кожного її елемента. У той же час, формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки розглядається нами як складне динамічне особистісне утворення, що відображає соціально зумовлений рівень їхнього розвитку і готовності до комунікативної діяльності. Тобто, як систему поглядів і дій, що забезпечують задоволення потреб самореалізації та спосіб досягнення цілей у спілкуванні, плідну доброзичливу взаємодію майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки як складової їхньої комунікативної культури. У такому контексті комунікативну культуру особистості майбутніх фахівця з фізичної культури і спорту ми розглядаємо як комплекс комунікативних знань, умінь, властивостей особистості, тобто сукупність сформованих ставлень для взаємодії з іншими людьми у вигляді моделі ймовірної та реальної поведінки. А також як свідому властивість особистості, що базується на рисах характеру, її особистісних якостях, комунікативних та організаторських здібностях, потребі в спілкуванні з іншими і є результатом здобутих знань, сформованих умінь і навичок та проявляється у змісті комунікативної діяльності в нових умовах.

Ефективність формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки, як підтверджують результати дослідження, залежить від урахування загальнодидактичних і специфічних принципів, змісту навчання та науково-методичного супроводу, моделювання відібраного змісту навчання з метою формування професійної комунікації та спрямованості освітнього процесу, використання комунікативної практики для засвоєння теорії мови і мовлення, ефективних форм навчання (комунікативний тренінг, самостійна робота, практичні заняття), продуктивних методів та засобів навчання. Відтак, до психологічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки нами віднесені: нормативні орієнтири на удосконалення педагогічної діяльності та отримання нових психологічних знань, умінь і навичок у сфері фізичної культури і спорту, в тому числі і комунікації; зміст, форми, методи, психологічні прийоми, матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу, що спрямовані на вирішення освітніх завдань; природні, соціальні, зовнішні і внутрішні впливи, що діють на фізичний, моральний, психічний їхній розвиток та поведінку, фізичне вдосконалення; засоби систематичного підвищення мотивації здобувачів з фізичної культури і спорту з дотримання здорового способу життя та активного проведення дозвілля тощо. У процесі обґрунтування психологічних умов, котрі сприяють формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки, нами було враховано: сутність соціального замовлення – формування майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту, здатного до виконання вимог, що відповідають змісту його професійної діяльності; вимоги освітньо-професійних програм щодо формування компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту; вимоги до професійних знань, умінь і навичок, що необхідні для організації професійно-комунікативної діяльності. У процесі дослідження встановлено, що формування комунікативної компетентності

майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки передбачає формування ціннісного ставлення до своєї професійної діяльності та формування комунікації як одного із засобів організації власної життєдіяльності; широке використання діалогічних форм і методів роботи, системи комунікативних ситуативних задач, соціально-психологічного тренінгу, що сприяють формуванню комунікативних умінь у процесі професійної підготовки.

Відтак, на основі аналізу зазначеного вище, сутність психологічних умов формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки розглядаємо як системні дії, що сприяють їхній підготовці до професійної комунікації. У цих процесах важливим є поглиблення інтеграції і міждисциплінарних зв'язків освітніх програм закладу вищої освіти; упровадження ефективних психолого-педагогічних освітніх технологій; орієнтування на загальнолюдські й національні цінності; моніторинг індивідуальних комунікативних характеристик особистості, стану сформованості окремих компонентів комунікативної компетентності; реалізація персоніфікованого підходу під час адаптації і коригування програми професійної підготовки; аксіологічне забезпечення формування комунікативної компетентності у майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту завдяки посиленню мотивації навчання, прагнення до самореалізації та саморозвитку у професійній діяльності; формування досвіду рефлексивного аналізу власної комунікативної діяльності.

Аналізуючи схарактеризовані нами психологічні умови формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки, можемо констатувати, що найбільш ефективно формування досліджуваного феномена здійснюється саме у процесі комунікативної діяльності, що реалізується як розв'язування комунікативних ситуативних задач, предметна галузь яких має відображати реальні навчальні ситуації, що є складовими їхньої професійної підготовки.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Александровська Діана Олександрівна	здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Амурова Яна Володимирівна	доктор філософії (PhD), доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, м. Черкаси, Україна
Артемова Ольга Іванівна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики
Безлюдна Валентина Іванівна	кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету
Балашов Едуард Михайлович	доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Національного університету «Острозька академія», м. Острог, Україна
Барчій Магдаліна Степанівна	старший викладач кафедри психології Мукачівського державного університету, м. Мукачево, Україна
Білоус Ірина	здобувач ступеня PhD кафедри соціальної психології факультету психології Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, м. Київ, Україна
Василькевич Ярослава Зіновіївна	кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології університету Григорія Сковороди в Переяславі Переяслав, Україна
Воронова Ольга Юріївна	канд. психол. наук, доцент кафедри психології Мукачівського державного університету, м. Мукачево, Україна
Вашенюк Антон Олександрович	здобувач ступеня PhD Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Волошина Марія Олександрівна	здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Гапочка Яна Олександрівна	асистент кафедри загальної та вікової психології, Криворізького державного педагогічного університету Кривий Ріг, Україна

- Готич Вікторія Олександрівна** здобувачка ступеня PhD кафедри соціальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна
- Гудовсек Оксана Анатоліївна** кандидат педагогічних наук, доцент, професор Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Гудовсек Сергій Вікторович** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Данильченко Ольга Павлівна** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Тернопільського національного педагогічного університету, м. Рівне, Україна
- Демчук Олена Олександрівна** кандидат психологічних наук, доцент, професор кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Дерполук Олена Євгеніївна** здобувач ступеня PhD кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м.Кропивницький, Україна
- Доній Вікторія Сергіївна** кандидат філологічних наук, доцент за наказом кафедри івент-менеджменту та соціальних комунікацій ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв», м. Миколаїв, Україна
- Зубкевич Юлія Володимирівна** здобувач першого (бакалаврського) ступеня освіти, педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Іщенко О. В.** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- Ільчук Сергій** здобувач ступеня PhD кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника м. Івано-Франківськ, Україна
- Karstoft Karen-Inge** PhD, associate professor, Department of Psychology, University of Copenhagen (Denmark)
- Кікінежді Оксана Михайлівна** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

- Кожем'яка Юлія Миколаївна** здобувач факультету цивільного захисту Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля м. Черкаси, Україна
- Компанієць Ольга** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- Корчакова Наталія Вікторівна** доктор психологічних наук, професор кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Красовська Інна Василівна** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти факультету психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
- Краля Катерина Миколаївна** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Національного університету «Острозька академія» м. Острог, Україна
- Кулаков Руслан Станіславович** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Кулакова Лариса Миколаївна** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Кулеша Наталія Петрівна** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Національного університету «Острозька академія», м. Острог, Україна
- Лазаренко Інеса Станіславівна** викладач іноземних мов, спеціаліст вищої категорії, викладач-методист, Житомирського агротехнічного фахового коледжу, м. Житомир, Україна
- Левко Олександр Олегович** здобувач ступеня PhD кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету

Литвиненко Світлана Анатоліївна	доктор педагогічних наук, професор, практичної психології і психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Луцик Галина Олександрівна	здобувач ступеня PhD кафедри вікової та педагогічної діяльності Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Луцюк Тетяна Іванівна	здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти м. Рівне, Україна
Люта Олег Андрійович	здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Мельничук Ірина Ярославівна	кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
Мешко Олександр Іванович	кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
Момот Марина Анатоліївна	викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси, Україна
Ніколайчук Галина Іванівна	кандидат пед. наук, професор, декан іноземної філології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
Опанасюк Ірина Василівна	кандидат психологічних наук, асистент кафедри психології розвитку Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, Україна
Орап Марина Олегівна	доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
Охріменко Наталія Павлівна	аспірантка кафедри педагогіки, початкової освіти, психології та менеджменту Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна
Павелків Віталій Романович	доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології та психодіагностики, декан психолого-природничого факультету Рівненського

- державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Панченко Оксана Петрівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- Павловський Т. А.** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
- Паламарчук Владислав Володимирович** здобувач ступеня PhD Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Паламарчук Володимир Богданович** здобувач ступеня PhD Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Панащук Ігор Миколайович** здобувач ступеня PhD Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Панченко Оксана Петрівна** кандидат економічних наук, доцент кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені В. Винниченка м. Кропивницький, Україна
- Парфанович Іванна Іванівна** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та менеджменту соціокультурної діяльності Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
- Парчук Тетяна Олександрівна** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету
- Полякова Світлана Василівна** кандидат філологічних наук, доцент, доктор філософії, вчений секретар Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Дніпро, Україна
- Радул Ірина Геннадіївна** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, м. Кропивницький, Україна
- Радул Сергій Григорович** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри професійної та авіаційної мовної підготовки Української державної льотної академії м. Кропивницький, Україна

- Рейко Анастасія Василівна** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка м. Тернопіль, Україна
- Рибак Тетяна Миколаївна** викладач іноземних мов, старший викладач, Житомирського агротехнічного фахового коледжу м. Житомир, Україн
- Розумний Сергій Михайлович** директор Дніпропетровського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України, м. Дніпро, Україна
- Савелюк Наталія Михайлівна** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
- Созонюк Ольга Степанівна** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Сидоркевич Дмитро Йосипович** здобувач ступеня PhD Рівненського державного гуманітарного університету, м.Рівне, Україна
- Токарева Наталя Миколаївна** доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг, Україна
- Халік Олена Олександрівна** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної та вікової психології Криворізького державного педагогічного університету, м. Кривий Ріг, Україна
- Хаустова Тетяна Миколаївна** кандидат технічних наук, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Чередниченко Тетяна В.** старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах Черкаського інституту пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля, м. Черкаси, Україна
- Чмут Яна** здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету

- Шевчук Анна Іванівна** здобувач другого (магістерського) ступеня освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Широких Анастасія Олегівна** доктор філософії, доцент кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Шумик Любов Ростиславівна** здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Щирук Ірина Анатоліївна** здобувач ступеня PhD кафедри психології та соціальної роботи Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка, Кропивницький, Україна
- Юрчук Олексій Іванович** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф.Т. І. Поніманської Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Юрчук Олена Сергіївна** здобувачка ступеня PhD кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне, Україна
- Янкавс Юрій Андрісович** здобувач ступеня PhD, кафедри вікової та педагогічної психології Рівненського державного гуманітарного університету
- Ямницький Вадим Маркович** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри практичної психології і психотерапії Рівненського державного гуманітарного університету

З М І С Т

Токарева Наталія Миколаївна Предиктори розвитку національної ідентичності юнацтва в умовах війни.....	5
Karstoft Karen-Inge, Корчакова Наталія Вікторівна Ознаки посттравматичного стресового розладу серед українських біженців в Данії.....	8
Александровська Діана Олександрівна, Широких Анастасія Олегівна Освітня діяльність як інструмент формування національної свідомості українського суспільства в умовах воєнної агресії	13
Амурова Яна Володимирівна Психологічний супровід дітей засобами психокорекції в умовах воєнного стану в Україні.....	16
Артемова Ольга Іванівна Формування національної ідентичності та національної самосвідомості студентів-психологів.....	18
Балашов Едуард Михайлович Особливості соціально-психологічної адаптації і реабілітації внутрішньо переміщених студентів.....	20
Безлюдна Валентина Іванівна, Люта Олег Андрійович Трансформування сфери сприйняття студентською молоддю особистісно значущих подій у довоєнний та воєнний періоди.....	23
Білоус Ірина Особливості розвитку національної ідентичності молоді в умовах війни	26
Вашенюк Антон Олександрович Психологічні детермінанти прояву обдарованості у майбутніх економістів у процесі вивчення фахових дисциплін.....	29
Волошина Марія Олександрівна, Широких Анастасія Олегівна Психологічні аспекти гібридних війн	30
Воронова Ольга Юріївна, Барчій Магдалина Степанівна Інноваційні підходи до формування соціальної компетентності здобувачів вищої освіти.....	33
Гапочка Яна Олександрівна Потенціал суб'єктності фахівців команди психолого-педагогічного супроводу дитини з ООП у воєнний і повоєнний періоди.....	36
Готич Вікторія Олександрівна Посттравматичне зростання як рушійна сила розвитку національної ідентичності студентів в умовах війни.....	38
Гудовсек Сергій Вікторович, Гудовсек Оксана Анатоліївна Психолого-педагогічна готовність особистості до безпеки життєдіяльності	40
Данильченко Ольга Павлівна, Орап Марина Олегівна Психологічні особливості управління бізнесом в умовах повномасштабної війни.....	43

Derpoliuk Elena Features of psychological correctional work with women using meditation tools in a remote setting.....	45
Доній Вікторія Сергіївна Прояви національної ідентичності українців у сучасному культурному просторі	48
Зубкевич Юлія Володимирівна, Широких Анастасія Олегівна Військова агресія як каталізатор національної свідомості українського суспільства	51
Ільчук Сергій Соціальна ексклюзія як виклик повоєнної України	52
Іщенко О.В. Соціально-психологічні особливості психологічного клімату в організації у кризовий період.....	55
Кікінежді Оксана Михайлівна, Василькевич Ярослава Зіновіївна Розвиток національної ідентичності сучасної молоді: егалітарний вимір	57
Кожем'яка Юлія Миколаївна, Чередниченко Тетяна Володимирівна Військова агресія як каталізатор національної свідомості українського	60
Компанієць Ольга Самооцінка старшокласника як передумова виникнення конфліктної взаємодії з ровесниками.....	62
Краля Катерина Миколаївна Джерела самоефективності особистості.....	65
Красовська Інна Василівна, Парфанович Іванна Іванівна Вплив командних активностей на продуктивність діяльності організації.....	67
Кулакова Лариса Миколаївна Збереження репресованими українцями етнічної ідентичності в умовах заслання.....	70
Кулаков Руслан Станіславович Національна самосвідомість особистості: теоретичні аспекти формування.....	73
Кулеша Наталія Петрівна Психологічні особливості психічного здоров'я внутрішньо переміщених осіб під час війни.....	75
Кутішевська Дарина Психологічні особливості самореалізації жінок зрілого віку....	78
Лазаренко Інеса Станіславівна, Рибак Тетяна Миколаївна Актуальність надання первинної психологічної допомоги викладачам та студентам у надзвичайних ситуаціях.....	80
Левко Олександр Олегович Формування психологічної готовності майбутніх стоматологів до професійної діяльності в умовах сьогодення	83
Литвиненко Світлана Анатоліївна, Ямницький Вадим Маркович Етапи професійно-особистісного розвитку сучасних допомагаючи практиків у системі неформальної післядипломної освіти: досвід символдрами.....	85

Луцук Галина Олександрівна Розвиток соціальної відповідальності майбутніх психологів під час формування готовності до професійної діяльності у воєнний період.....	87
Луцук Тетяна Іванівна Екзистенційна криза в умовах війни : причини та наслідки..	89
Мельничук Ірина Психологічний розвиток і корекція резильєнтності особистості у воєнний період.....	92
Мешко Олександр Іванович, Павловський Тарас Анатолійович Особливості розвитку професійної стресостійкості працівників сфери надання послуг	94
Момот Марина Анатоліївна Вплив психотравмуючих ситуацій на людей похилого віку.....	97
Ніколайчук Галина Іванівна, Демчук Олена Олександрівна Формування української ідентичності в умовах сучасних викликів.....	100
Опанасюк Ірина Василівна Роль кольору в осмисленні підлітками власного емоційного контексту та його змін під впливом психотравмуючих обставин.....	103
Охріменко Наталія Павлівна Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.....	105
Павелків Віталій Романович Психологічні особливості розвитку національної свідомості та ідентичності студентської молоді у воєнний період.....	108
Паламарчук Володимир Богданович Психологічні детермінанти формування професійного мислення у майбутніх маркетологов.....	111
Паламарчук Владислав Володимирович Розвиток комунікативної компетентності майбутніх фахівців сфери бізнесу.....	114
Панащук Ігор Миколайович Відповідальність як професійно-особистісна якість майбутнього педагога.....	116
Панченко Оксана Петрівна Рівні патріотичної вихованості дітей 6-7 років засобами художнього краєзнавства.....	118
Панченко Оксана Петрівна Загальнотеоретичний аспект діяльності бізнес-психологів в умовах воєнного стану	121
Полякова Світлана Василівна, Розумний Сергій Михайлович Екстралінгвістичні засоби розкритті психологічного стану людини в умовах сучасної війни.....	123
Радул Ірина Геннадіївна Військовий стрес у дітей.....	126
Радул Сергій Григорович Effect of job related and personal stressors on the pilots.....	128

Розвиток національної свідомості та національної ідентичності особистості у поствоєнний період

Рейко Анастасія Василівна, Орап Марина Олегівна Емоційний інтелект менеджера: ключова компетентність для росту конкурентоспроможності бізнесу у воєнний час.....	131
Савелюк Наталія Михайлівна Асоціативний експеримент у дослідженні семантичних полів вербального стимулу «Україна»	135
Созонюк Ольга Степанівна Психологічний стан і національна ідентичність дітей внутрішньо переміщених осіб: сучасні виклики	137
Сидоркевич Дмитро Йосипович Психологічні умови формування професійної компетентності майбутніх фізичних реабілітологів до фахової діяльності у воєнний та повоєнний періоди.....	140
Халік Олена Олександрівна Розвиток самоосвітньої професійної компетентності випускників педагогічного ЗВО як умова ефективності відбудовчих процесів у воєнний та повоєнний періоди.....	142
Хаустова Тетяна Миколаївна Соціально-психологічні особливості життєстійкості внутрішньо-переміщених осіб.....	145
Чмут Яна, Широких Анастасія Олегівна Роль засобів масової інформації у формуванні масової свідомості громадян	147
Шевчук Анна Іванівна, Широких Анастасія Олегівна Особливості вияву підвищеної тривожності у підлітків.....	151
Шумик Любов Ростиславівна Детермінанти формування національної самосвідомості.....	153
Щирук Ірина Анатоліївна Психологічні особливості терапії осіб постраждалих на ПТСР: аксіом-особистісний підхід	157
Юрчук Олексій Іванович Основні принципи розвитку національної свідомості у дошкільному віці.....	159
Юрчук Олена Сергіївна Психологічні основи розвитку резильєнтності особистості в умовах війни.....	161
Янкавс Юрій Андрісович Психологічні умови формування комунікативної компетенції майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту у процесі професійної підготовки	163
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	166